

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ХАРЧОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ**

**Факультет готельно-ресторанного та туристичного бізнесу
імені проф. В. Ф. Доценка
Кафедра туристичного та готельного бізнесу**

«До захисту в ЕК»
В. о. декана факультету
_____ Віта ЦИРУЛЬНІКОВА
(підпис) (ім'я та прізвище)

«До захисту допущено»
В. о. завідувача кафедри
_____ Ірина МЕЛЬНИК
(підпис) (ім'я та прізвище)

« ____ » _____ 2022 р.

« ____ » _____ 2022 р.

**КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
НА ЗДОБУТТЯ ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ МАГІСТРА**

зі спеціальності _____ 242 «Туризм»
(код та назва спеціальності)
освітньо-професійної програми _____ «Туризмознавство»
на тему: «Розвиток туризму на основі природного потенціалу на території
Закарпатської області»

Виконав: здобувач 2 курсу, групи ЗТУ-2-4М

_____ Шабалда Олена Дмитрівна _____
(прізвище, ім'я, по батькові повністю) (підпис)

Керівник _____ Сологуб Юрій Іванович _____
(прізвище, ім'я та по батькові повністю) (підпис)

Рецензент _____ _____
(ім'я та прізвище) (підпис)

Я як здобувач(ка) Національного університету харчових технологій розумію і підтримую політику університету з академічної доброчесності. Я не надавав(-ла) і не одержував(-ла) недозволеної допомоги під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Здобувач _____
(підпис)

Київ – 2022 р.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
I	Сологуб Ю.І. доц. кафедри		
II	Сологуб Ю.І. доц. кафедри		
III	Сологуб Ю.І. доц. кафедри		
IV	Сологуб Ю.І. доц. кафедри		

7. Дата видачі завдання 08 жовтня 2021 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/№	Назва етапів виконання кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Вибір і затвердження теми роботи	01.09.2021-30.09.2021 рр.	виконано
2	Оформлення і затвердження завдання на роботу	01.10.2021-08.10.2021 рр.	виконано
3	ВСТУП РОЗДІЛ 1 Теоретичний	11.10.2021-22.10.2021 рр.	виконано
4	РОЗДІЛ 2 Аналітичний	25.10.2021-01.11.2021 рр.	виконано
5	РОЗДІЛ 3 Проектний	05.11.2021-26.11.2021 рр.	виконано
6	РОЗДІЛ 4 Дослідно – рекомендаційний	29.11.2021-10.12.2021 рр.	виконано
7	Висновки та пропозиції. Список використаних джерел. Додатки	13.12.2021-24.12.2021 рр.	виконано
8	Оформлення роботи за структурою, представлення кваліфікаційної роботи на кафедру та попередній захист у комісії	28.12.2021-21.01.2022 рр.	виконано
9	Доопрацювання, оформлення, друкування, підготовка матеріалів до захисту	24.01.2022-03.02.2022 рр.	виконано
10	Представлення готової зшитої кваліфікаційної роботи на кафедру	11.02.2022 р.	виконано
11	Захист кваліфікаційної роботи в екзаменаційній комісії	21-22.02.2022 р.	

Здобувач

_____ (підпис)

Шабалда О.Д.

_____ (прізвище та ініціали)

Керівник роботи

_____ (підпис)

Сологуб Ю.І.

_____ (прізвище та ініціали)

РЕЗЮМЕ

на кваліфікаційну роботу

Шабалди Олени Дмитрівни

на тему:

**«Розвиток туризму на основі природного потенціалу на території
Закарпатської області».**

Кваліфікаційна робота складається з – 110 сторінок. Кількість розділів – 4, рисунків – 2, таблиць – 12, додатків – 5.

Об'єктом дослідження є процес розвитку туристичної сфери регіону відповідно до наявного туристично-рекреаційного потенціалу.

Предметом дослідження є напрями розвитку туризму на основі природного потенціалу на території Закарпатської області.

Метою кваліфікаційної роботи є аналіз можливостей розвитку туристичної сфери на базі природного потенціалу Закарпатської області.

У I розділі розглянуто теоретичні основи туристичного потенціалу, його елементи та методи оцінки, проаналізовано світовий досвід розвитку туристичної сфери.

У II розділі проведено аналіз природного потенціалу Закарпатської області.

У III розділі, визначені проблемні аспекти та перспективи використання природного потенціалу Закарпатської області для розвитку туризму.

У IV розділі розкриті перспективні напрями з розвитку туристичної сфери відповідно до природного потенціалу регіону. Обґрунтовано соціально – економічної ефективність запропонованих заходів.

Ключові слова: природні ресурси, туризм, розвиток, Закарпатська область.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРА ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ.....	9
1.1. Туристичний потенціал території та його структурні елементи.....	9
1.2. Туристичні ресурси, як основа формування туристичного потенціалу території	16
1.3. Світовий досвід оптимального використання туристичного потенціалу в рамках розвитку туристичної сфери регіону	22
1.4. Туристичний потенціал в структурі туристичного продукту України.....	28
Висновки до розділу 1.....	36
РОЗДІЛ 2. ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ОСНОВИ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ РЕГІОНУ	38
2.1. Аналіз розвитку ринку туристичних послуг області.....	38
2.2. Оцінка розвитку туристичної інфраструктури області	45
2.3. Дослідження природно – ресурсного потенціалу Закарпаття, як основи розвитку туризму регіону.....	56
Висновки до розділу 2.....	69
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ ДЛЯ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ.....	70
3.1. Проблемні аспекти та стратегічні напрями розвитку туристичної сфери області на базі природно–туристичного потенціалу регіону.....	70
3.2. Перспективи розвитку туристичної сфери області виходячи з природно-туристичного потенціалу регіону.....	81
Висновки до розділу 3.....	87
РОЗДІЛ 4. РОЗРОБКА ПРОПОЗИЦІЙ З РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ ЗАКАРПАТТЯ ВІДПОВІДНО ДО ПРИРОДНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ	88
4.1. Екологічний туризм, як напрям розвитку туризму Закарпаття виходячи з природного потенціалу регіону.....	88
4.2. Соціально – економічний ефект запропонованих заходів.....	95
Висновки до розділу 4.....	103
ВИСНОВКИ.....	104
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	106
ДОДАТКИ.....	111

ВСТУП

Актуальність теми. Складовою економіки України є рекреаційно-туристичний комплекс, який має всі передумови для динамічного розвитку. Закарпаття – це не тільки ворота у Європу для українців, а й навпаки: європейський турист, зацікавлений у відносно дешевому відпочинку в межах Закарпаття, де 80 % території займає екологічно чистий гірський рельєф. Рациональне використання туристично-рекреаційного потенціалу Закарпаття сприяє розвитку підприємницької діяльності, зменшенню безробіття в сільських місцевостях, зростанню добробуту населення, покращенню їхнього матеріального стану та поповненню районного та обласного бюджетів.

Природно-ресурсний потенціал регіону у поєднанні з вигідним географічним положенням та існуючий багаторічний досвід і напрацювання у сфері рекреації є достатньо вагомою передумовою пріоритетного розвитку системи туризму, санаторно-курортного лікування, оздоровлення та відпочинку, орієнтованих як на внутрішнього споживача, так і на обслуговування іноземного контингенту. Разом з тим, аналіз сучасного стану інвестиційного процесу в регіоні свідчить про його неефективність, ігнорування соціально-економічних потреб населення.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Питаннями використання природного потенціалу Закарпаття в рамках розвитку туристичної сфери регіону займалися: Гаврилишин І.П., Євдокименко В.К., Касянчук З.О., Кифяк В.Ф., Кузик С.П., Садова У.Я., Смаль І.В., Шевчук Л.Т. і ін.

Метою кваліфікаційної роботи є аналіз можливостей розвитку туристичної сфери на базі природного потенціалу Закарпатської області.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання наступних завдань:

- виявити та охарактеризувати основні складові природного потенціалу регіону;

- проаналізувати методичні підходи та показники для оцінки ефективності використання туристичного потенціалу в рамках розвитку туристичної сфери регіону;
- запропонувати заходи щодо розвитку туристичної сфери Закарпаття на основі наявного природного потенціалу території.

Об’єктом дослідження є процес розвитку туристичної сфери регіону відповідно до наявного туристично-рекреаційного потенціалу.

Предметом дослідження є напрями розвитку туризму на основі природного потенціалу на території Закарпатської області.

Інформаційну базу дослідження становлять статистичні дані Державної служби статистики України, Головного управління статистики у Закарпатській області, Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України та інтернет джереле з обраної проблематики дослідження.

Методи дослідження. В рамках виконання кваліфікаційної застосовано наступні методи наукового пізнання: аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія та порівняльний статистичний аналіз.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що відповідно до результатів дослідження окреслено перспективні напрями розвитку туристичної сфери Закарпаття виходячи з наявного природно-ресурсного потенціалу регіону.

Практичне значення отриманих результатів дослідження обумовлюється тим, що його результати можуть бути використані туристичними організаціями при формуванні різнотипного туристичного продукту на базі природно-ресурсного потенціалу Закарпаття.

Апробація отриманих результатів. Результати дослідження апробовано в рамках X Всеукраїнської науково-практичної конференції «Інноваційні технології в готельно-ресторанному бізнесі». 23 листопада 2021 р. Національний університет харчових технологій, Київ. Тема публікації: «Природні туристичні ресурси Закарпатської області» (Додаток А).

Структура й обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та пропозицій, списку використаних джерел (55 найменувань) та додатків. Основний текст роботи складає 110 сторінок. Робота містить: 12 таблиць, 2 рисунків, 5 додатків.

РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРА ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

1.1. Туристичний потенціал території та його структурні елементи

Туристичний потенціал території - ємне, багатоаспектне поняття, що охоплює сукупність природних, етнокультурних та соціально-історичних ресурсів, а також наявної господарської і комунікаційної інфраструктури території, що служать чи можуть служити передумовами розвитку певних видів туризму.

Туристично-рекреаційний потенціал і ресурси є одним з найбільш використовуваних понять у вітчизняній туристській науці і практиці, проте до сьогодні проблематика визначення їх сутності та структури є актуальною.

Для початку розглянемо поняття самого слова «потенціал» (від лат. Potential - міць, сила), якої виникло у фізиці, і в сучасній літературі йому надають смислові значення потужності, можливостей, сукупності засобів, здібностей, резервів, джерел, запасів, ресурсів і т. п., які можуть бути використані в будь-яких цілях [10].

Потенціал має кілька проявів, які в сукупності і висловлюють його сутність:

- потенціал визначає минуле з точки зору відображення сукупності накопичених властивостей, - обумовлюють здатність до будь-якої діяльності і досягнення будь-яких цілей (потенціал приймає значення «ресурс»);
- потенціал відображає даний з точки зору практичного застосування і використання наявних здібностей (потенціал має значенням «резерв»);
- потенціал розвитку (майбутнє), в процесі якого сформуються нові здібності (потенціал має значення «можливості») [50].

Виходячи зі сказаного, туристський потенціал являє собою просторовотимчасове поєднання природних, громадських і природно-суспільних ресурсів, резервів і можливостей для організації та здійснення туристської діяльності.

Туристичний потенціал включає:

- природні ресурси (клімат території, рельєф, ландшафти, унікальні екосистеми);
- пам'ятки культури, історії та археології;
- інфраструктуру туризму;
- матеріально-технічну базу [45].

Усі вищеперераховані групи та їх елементи пов'язані між собою, і відсутність хоча б одного з них робить неможливий розвиток туризму в цілому.

Щодо складових компонент туристично-рекреаційного потенціалу території, то серед вітчизняних фахівців і фахівців близького зарубіжжя існує багато точок зору. Так, І.В. Зорін вважає, що туристично-рекреаційна система формується на стику трьох окремих підсистем — природи, суспільства, народного господарства — й містить у собі компоненти вказаних підсистем: природні туристичні ресурси, туристи (формальна тимчасова суспільна група), туристичні засоби (матеріально-технічні, енергетичні й трудові ресурси, необхідні для обслуговування туристично-рекреаційної системи) [15 с. 52].

Інший вчений А.В. Дроздов пропонує для дослідження сукупного туристичного потенціалу виділяти дві основні компоненти: перша компонента — це природні й культурні ландшафти, друга — засоби та умови здійснення туристичної діяльності [12 с.122].

Найбільш ґрунтовним є підхід вченого Н.В. Святохо, з ним погоджується В.Г. Герасименко [39], за яким туристичний потенціал території розглядається як сукупність чотирьох основних компонент — природноресурсної, історико-культурної, економічної та соціальної, які взаємопов'язані й взаємодіють між собою.

Вітчизняний вчений — професор А.А. Терехух [50 с. 341] розглядає туристичний потенціал як сукупність п'яти компонентів: природна, природноантропогенна, історико-культурна, інфраструктурна, інвестиційна. На його думку, природна компонента включає: геологічні, орографічні, кліматичні, гідрографічні, рослинні та тваринні ресурси. На відміну від А.А. Терехуха, В.Г. Герасименко цю компоненту називає природно-ресурсною.

На відміну від попередніх українських вчених, Н.В. Корж і Д.І. Басюк [49 с. 56] у своїй роботі «Управління туристичними дестинаціями», а також І.Г. Смірнов [47 С. 239-246] відзначають такі складові компоненти туристичного потенціалу: ресурси, кадри, фінанси, маркетинг, інновації. При цьому, В.Г. Герасименко [39], кадри включає до соціальних компонентів, а фінанси, маркетинг та інновації — він об'єднує в економічну.

На думку провідного вченого В.Г. Герасименка, для проведення оцінювання туристичного потенціалу території необхідно визначити перелік показників, що характеризують компоненти потенціалу, за якими може проводитися оцінювання. Обрана система окремих показників повинна вирішувати завдання, пов'язані з підвищенням ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу, плануванням подальшого розвитку сфери туризму й рекреації, прийняттям управлінських рішень щодо доцільності подальшого використання території з туристично-рекреаційною метою.

Проблему оцінювання туристичної привабливості території започатковано у працях вчених Ковалевського Г.В. та Омуша М.О. Науковці Бакурова Г.В. та Очеретін Д.В. пропонують методика оцінювання рекреаційної привабливості регіону. Методика оцінювання природних чи інших туристичних ресурсів розроблена авторами Бейдиком О.О., Гринів Л.С., Живицьким О.В., Кравцівим В.С., Кузиком С.П., Нудельманом М.С., Павловим В.І., Черчик Л.М та іншими авторами. Оцінка матеріально-технічної бази туризму розглядається в роботі Іванової Л.О. Але у роботах вищезазначених науковців недостатньо уваги приділено формуванню єдиної методики оцінки туристичного потенціалу підприємств [38].

Для оцінки туристичної привабливості території немає чітко визначеного показника. Туристський потенціал території є суб'єктивною категорією, так як його величина і цінність якостей залежать від цілей його використання. Цілі, в свою чергу, залежать від їх носіїв, яких в туристській сфері можна розділити на три групи: туристів, підприємців та влада / громадськість. З точки зору першої групи туристський потенціал об'єкта (або території) розглядається з позицій його туристської привабливості, здатності і результатів задоволення вихідних потреб, що спонукали людину до подорожі. Підприємці розглядають туристський потенціал з позицій вигоди організації та здійснення бізнесу, влада/громадськість - можливостей розвитку, благополуччя населення і т. д. У конкретних ситуаціях позиції суб'єктів можуть як збігатися, бути нейтральними, так і протилежними. Тому визначення і оцінка узагальненого туристського потенціалу території є складною науковою і практичною проблемою [32с.21].

За дослідженням М.О. Омуша, показниками, за якими можна оцінити туристичну привабливість території є [36] :

- репутація регіону як туристської дестинації;
- наявність природних ресурсів для розвитку туризму;
- безпека подорожей, соціальна захищеність;
- транспортна доступність;
- привабливість та наявність туристично привабливих пам'яток історії та культури, а також центрів релігійного туризму;

Єдиного методу оцінки туристичного потенціалу немає, є методи оцінки його складових елементів, методика оцінки природних ресурсів розробили такі автори як: М.В. Жук., В.С. Кравців, Л.С. Гринів, С.П. Кузик, В.І. та інші [26].

З дослідження туристичного (рекреаційного) потенціалу територій розпочинається майже кожна наукова праця, присвячена проблемам розвитку туризму, а оцінка рівня рекреаційного потенціалу регіонів та їх забезпеченості рекреаційними ресурсами є проблемою, що чи не найбільш часто піднімається у наукових виданнях з географії, економіки, медицини та екології. Це свідчить

про беззаперечну актуальність даного питання, а також, як це не парадоксально звучить, його невивченість. Принаймні, не зважаючи на велику кількість наукових розробок, досі залишається невивченим ряд важливих теоретичних та практичних питань, зокрема, немає кадастру рекреаційних ресурсів України та не проведена грошова їх оцінка, за виключенням загальної оцінки вартості природних рекреаційних ресурсів адміністративних областей та районів, зробленої В.П.Руденком в 90-х рр. минулого століття.

На заваді цьому - ряд об'єктивних чинників. По-перше, велика різноманітність видів рекреаційних занять, в яких задіюються різні види природних і ресурсів антропогенного походження (причому їх список постійно поповнюється з виникненням і популяризацією нових видів і способів відпочинку), спричиняє складність у виведенні інтегральної оцінки туристичного потенціалу певної території: для організації одних видів туризму вона може володіти надзвичайно потужною ресурсною базою, для інших - бути зовсім непридатною[25]. По-друге, рекреаційний потенціал і основна його складова - рекреаційні ресурси - дуже вразливі до дії зовнішніх факторів: варто виникнути одному несприятливому чинникові (стихійне лихо, розвиток нових галузей виробництва, несумісних з існуванням рекреації, рекреаційні перевантаження на територію, соціальні заворушення абощо), як рекреаційний потенціал втрачається частково або й повністю. Причому, якщо йдеться про природні ресурси, то при дії несприятливих чинників їх рекреаційна цінність втрачається значно раніше і швидше, ніж економічна. Тобто рекреаційний потенціал території є категорією непостійною. По-третє, ще однією властивістю рекреаційного потенціалу є його дискретність. Одні й ті самі площинні об'єкти (ліс, озеро, лука, населений пункт) мають неоднаковий рекреаційний потенціал в різних своїх частинах[9].

Туризм має значний вплив на якісний розвиток суспільства, а туристично-рекреаційна діяльність відіграє значну роль в економіці країни та окремих її регіонів. Вивчення туристично- рекреаційного потенціалу території починається в більшій частині наукових робіт із популяризації туризму, а

оцінка рівня туристичного потенціалу регіону та доступності до рекреаційних ресурсів найчастіше досліджуються в наукових публікаціях. Це свідчить про безперечну актуальність питання. Незважаючи на численні наукові досягнення, низка важливих теоретичних та практичних питань залишається невивченою. У вітчизняній і зарубіжній науковій літературі немає єдиного загальноприйнятого змісту терміна «туристично-рекреаційний потенціал».

Вивчаючи категорійні поняття, ми спостерігаємо, що у своїх працях науковці пропонують різні підходи до дослідження терміна «туристично-рекреаційний потенціал», використовують взаємовиключні ухвали про його сутність, зміст, функції. Теоретики розкривають характеристику туристично-рекреаційного потенціалу, а широке поняття «потенціал» пояснюється різноманітністю об'єктів, до яких воно застосовується. Головне, що об'єднує різні потенціали у тлумаченнях учених, – певний набір можливостей чи здібностей у тій галузі, до якої відноситься «потенціал». Варто зазначити, що весь спектр наявних варіантів визначення туристичного потенціалу орієнтований на досягнення конкретних цілей. Тому тлумачення потенціалу означає наявність прихованих можливостей або здатність діяти і розвиватися в певних сферах. У науковій літературі часто ототожнюють терміни «потенціал» та «ресурси».

Наприклад, академік Л.І. Абалкін зазначає, що «потенціал» (економічний, підприємницький, промисловий) – це загальна, сукупна характеристика ресурсів, пов'язана з місцем і часом [4].

Г.Н. Захаренко [6] доводить, що «туристичний потенціал» – це сукупність різних матеріальних та нематеріальних потенціалів, які формують туристичний інтерес на певній території та стають основою діяльності з виробництва та споживання туристичного продукту і необхідні для управління, контролю та розвитку виробництва й споживання продукції в туристичному комплексі території відповідно до принципів сталого економічного розвитку, та пропонує оцінити туристичний потенціал на основі цінності туристичної привабливості, можливостей інфраструктури та максимальної антропогенності.

Слід ураховувати позицію О.О. Любіцевої, у наукових дослідженнях якої зазначається, що туристичні ресурси є частиною «туристично-рекреаційного потенціалу певної території, яка включена в туристичний продукт і яка підлягає продажу для туристичних цілей» [7]. За своєю сутністю туристичні ресурси – це природні, історичні, соціокультурні об'єкти, об'єкти туристичного показу, а також інші об'єкти, здатні задовольнити духовні потреби туристів, стимулювати оновлення та розвиток їхніх фізичних сил. Такі об'єкти можуть мати природне або антропогенне походження, але їх локалізація на певній території викликає інтерес туристів до поїздок на цю територію і тому може бути коротко описана як об'єкти, що цікавлять туристів.

Підсумовуючи твердження науковців, зазначимо, що принципова різниця між термінами «ресурси» та «потенціал» полягає у тому, що ресурси існують незалежно від суб'єктів господарської діяльності, а потенціал окремого підприємства, суспільства у цілому невіддільний від суб'єктів діяльності. Тобто потенціал, окрім матеріальних та нематеріальних активів, включає здатність працівника, колективу, підприємства, суспільства у цілому ефективно використовувати наявні ресурси [8]. Дослідивши концепції різних учених, ми пропонуємо розмежовувати поняття «туристичні ресурси» і «туристичний потенціал» та розглядати їх із погляду можливостей та здатності суб'єктів туристичної діяльності використовувати ресурси як потенціал. Формування туристичного потенціалу регіону зумовлене можливістю використання туристичних ресурсів в організації та розвитку туристичної діяльності на певній території. Здатність туристичних операторів ефективно використовувати туристичний потенціал регіону забезпечить успішний розвиток туристичної економіки та регіону [10].

Отже, можна стверджувати, що кожен регіон на основі аналізу туристичних ресурсів створює туристичний потенціал, відповідний здатності туристичних суб'єктів використовувати туристичні ресурси регіону. Туристичний потенціал сприяє привабливості території для туристів, а регіони – перспективному туристичному розвитку.

1.2. Туристичні ресурси, як основа формування туристичного потенціалу території

Туристичні ресурси - сукупність природних і соціально-культурних комплексів та їх елементів, що сприяють задоволенню фізіологічних та соціальних потреб людини, відновленню її працездатності і які при сучасній та перспективній структурі рекреаційних потреб і техніко-економічних можливостях, використовуються для прямого й опосередкованого споживання та виробництва туристичного продукту.

Природні, суспільні і подієві туристичні ресурси - основа виникнення окремих видів туризму. Наприклад, природні ресурси стали підґрунтям для розвитку лікувально-оздоровчого, екологічного, спортивного, екстремального і багатьох інших видів туризму та відпочинку: подієві - для фестивального, ділового, фан-туризму та ін., суспільні - для релігійного, археологічного, пізнавального туризму тощо. Технологічні ресурси мають дещо інше призначення. Вони сприяють інтенсифікації туристичних процесів, формують механізми реалізації туристичного продукту, створюють передумови для трансформації природних і суспільно-історичних комплексів у ранг ресурсів. У більшості випадків спостерігається комплексний вплив ресурсів різного генезису на туристичний процес[22].

При залученні природних, суспільних і подієвих ресурсів до використання у туристично-рекреаційній діяльності спрацьовує закон "найвищого гатунку" або "абсолютних переваг", при якому перехід природних і суспільно-історичних комплексів, явищ та подій у розряд рекреаційно-туристичних ресурсів відбувається за такою схемою[11]:

- природні, суспільно-історичні комплекси та події існують як при-родні й антропогенні утворення, прояви суспільного життя, які, через відсутність попиту, не мають характеру туристичних ресурсів (наприклад: природний пляж як геоморфологічний елемент морського берега, монастир як елемент сакральної системи, спортивні змагання як складова фізичної культури);

- виникнення рекреаційно-туристичного попиту вимагає вивчення можливостей використання й оцінки природних, суспільно-історичних комплексів та подій (у нашому прикладі природний пляж оцінюється з точки зору якості пляжно-купального відпочинку, монастир - як загальнокультурна і духовна цінність, спортивне змагання - з позиції якості видовища та його привабливості);

- у силу дії суспільних потреб і вкладання капіталу, до використання в рекреаційно-туристичній діяльності залучаються найвищі за гатунком (абсолютно переважаючі) природні, суспільно-історичні комплекси та події, які стають ресурсами (пляж перетворюється на природний об'єкт, який задовольняє потребу в активному відпочинку, прийомі сонячних ванн на морському узбережжі, монастир стає місцем паломництва й екскурсійного відвідування, спортивне змагання - місцем реалізації окремих соціальних потреб; при цьому, насамперед, залучаються об'єкти та явища із найкращим співвідношення якості, видовищності, близькості до споживача і транспортної доступності);

- збільшення обсягів рекреаційно-туристичного попиту призводить до переходу гірших за якістю та властивостями подій, природних і соціально-культурних комплексів у клас ресурсів; покращується якість природних і створюються штучні пляжі, підводяться дороги і реставруються занедбані монастирі, організуються екскурсійні тури до важкодоступних святинь, організується більша кількість спортивних змагань меншого масштабу.

Найбільш важливими кількісними та якісними характеристиками туристичних ресурсів є:

- обсяг запасів (дебіт джерел мінеральних вод, екскурсійний потенціал туристичних центрів і маршрутів), необхідний для визначення потенційної ємності туристичних комплексів, рівня освоєння, оптимізації техногенного й антропогенного навантаження;

- площа поширення (розміри водоносних горизонтів, пляжів, лісів, площа територій зі стійким сніговим покривом), яка дозволяє визначити потенційні рекреаційні угіддя, встановити межі санітарної охорони;

- період можливої експлуатації (тривалість сприятливого погодно-кліматичного періоду, купального чи лижного сезону), який визначає сезонність рекреаційних процесів і ритмічність туристичних потоків;

- територіальна зосередженість у місцях виникнення чи поширення, яка обумовлює тяжіння туристичної інфраструктури і туристичних потоків до місць їх концентрації;

- порівняно низька капіталомісткість і невисока вартість експлуатаційних затрат, що дозволяє досить швидко створювати інфраструктуру й отримувати соціальний та економічний ефект, а також самостійно використовувати окремі види ресурсів;

- багаторазовість використання при дотриманні норм раціонального природокористування і проведення заходів із рекультивації та благоустрою;

- універсальність, яка дозволяє використовувати один і той же ресурс для організації різних видів рекреаційно-туристичної діяльності;

- масовість, унікальність, інформативність і доступність, від яких залежить потужність туристичних потоків і можливість створення інфраструктури;

- соціальність - незалежно від походження і використання, туристичні ресурси характеризуються "цільовим призначенням" - покращання соціальних параметрів у суспільстві.

Серед природних туристичних ресурсів найбільше значення для індустрії туризму та рекреаційної діяльності мають кліматотерапевтичні, водні, бальнеологічні і ландшафтні складові, які доцільно об'єднувати у клас ресурсів першого порядку (рис. 1.1). Ця група ресурсів має безпосередній вплив на розвиток рекреаційного і туристичного процесів[38].

Рис. 1.1. Структура природних туристичних ресурсів

До природних туристичних ресурсів другого порядку, які опосередковано впливають на рекреаційні і туристичні процеси, слід віднести орографічні, лісові та флоро-фауністичні або біотичні складники. Варто мати на увазі, що ресурси другого порядку у багатьох випадках можуть мати безпосереднє значення і відігравати провідну роль при формуванні туристичних комплексів та поширенні окремих видів відпочинку і туризму, наприклад, альпінізм, скелелазіння, збирання грибів чи лікарських трав для власного вжитку, сафари і фотосафари тощо.

Критерієм поділу окремих видів природних туристичних ресурсів на дві групи є їх вплив на масовість, сезонність і потужність туристичних і рекреаційних потоків, які формуються під дією окремих складових природно-географічного потенціалу.

Клімат, погода, їх комфортність і вплив на самопочуття людини є визначальними, а в багатьох випадках навіть лімітуючими чинниками розвитку для більшості функціональних типів територіальних рекреаційних систем, туристичних комплексів і масових видів туризму. Наприклад, сприятливість помірного, тропічного та субтропічного клімату дозволяє розвивати практично всі види рекреаційно-туристичної діяльності[52]. Тоді як суворість арктичних і антарктичних районів, згубність для здоров'я людини, особливо європейців, екваторіального клімату з його високими температурами та вологістю, унеможливають розвиток масового туризму в цих кліматичних поясах. Натомість, з'являється можливість запроваджувати екологічні, наукові чи

екстремальні види туризму, яким притаманна незначна інтенсивність і вибірковість.

Клімат безпосередньо впливає на потужність і сезонність туристичних потоків, стає природним регулятором цінової політики в межах головних туристичних районів світу та окремих країн. Саме кліматичні особливості актуалізували одну з нагальних проблем розвитку туристичної індустрії світу - проблему пікового завантаження засобів розміщення туристів і сезонності робочих місць. "Мертвий сезон" (зимовий чи дощовий період) примушує одну частину інфраструктурних закладів тимчасово припиняти свою роботу, а іншу - у кілька разів зменшувати вартість більшості послуг. У виграші опиняються ті країни чи їх частини, територія яких знаходиться у комфортних кліматичних і погодних умовах, де сезонні коливання головних метеорологічних характеристик мінімальні і дозволяють обслуговувати туристів протягом року.

Оцінку кліматичних і погодних туристичних ресурсів слід проводити із урахуванням погодно-кліматичного комплексу, до якого належить ряд головних показників: сумарна радіація, атмосферний тиск, пересічна температура повітря (місячна і річна) та його вологість, середня кількість опадів протягом сезонів, панівні та місцеві вітри, баричні та термічні добові амплітуди, геомагнітна активність.

Усе погодно-кліматичне розмаїття за силою впливу на рекреаційні та туристичні процеси ділиться на кілька класів комфортності, які позначаються на розвитку масового туризму і регулюють його інтенсивність: комфортний, сезонно комфортний, субкомфортний і дискомфортний[26].

Комфортний і сезонно комфортний погодно-кліматичні комплекси створюють зони суб'єктивно приємних тепловідчуттів без ознак переохолодження чи перегріву. У межах таких зон виникають сприятливі умови для організації масових видів рекреаційно-туристичної діяльності, в першу чергу, пляжно-купального відпочинку.

Більшість території України лежить у помірному кліматичному поясі. Клімат України, з точки зору організації рекреаційно-туристичної діяльності,

належить до класу "сезонно комфортний" і "субкомфортний", що є у цілому позитивним чинником розвитку індустрії туризму.

Геологічні або бальнеологічні ресурси широко використовуються в рекреаційно-туристичній діяльності. Мінеральні і термальні води, лікувальні грязі, бішофіт є природною основою для розвитку оздоровчо-лікувального туризму, який поширений у північноамериканських країнах, в Австралії, Ізраїлі, у більшості європейських країнах, у тому числі і в Україні.

Велике значення для туризму та рекреації має рельєф[19]. Орографічні ресурси, у першу чергу, нерівності земної поверхні, а особливо наявність складчастих споруд, сприяють розвитку окремих напрямків рекреаційно-туристичної діяльності, пов'язаних зі спуском чи підйомом: гірськолижний і пішохідний туризм, альпінізм, скелелазіння, даунхіл, дельтапланеризм тощо. На інтенсивність туристичного використання гірських споруд впливає не стільки їх привабливість чи доступність, скільки рівень освоєння прилеглих територій і близькість до споживчого ринку. Прикладами є Альпи, Карпати, Піренеї, Балканські гори, які стали "домашніми" для європейців. Ця закономірність не спрацьовує для екстремальних видів туризму, де відстань, доступність і освоєння прилеглих районів відходять на другий план.

Туристичні ресурси - категорія історична, змінна в часі, оскільки переінакшення структури й обсягу рекреаційних потреб суспільства призводить до залучення в рекреаційну і туристичну діяльність нових елементів природного і соціально-антропогенного характеру.

Проблемі вивчення туристичних ресурсів присвячені праці багатьох вчених-географів, економістів, маркетологів. В Україні найбільш глибоко даною проблематикою займається доктор географічних наук, професор кафедри країнознавства і туризму географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка О.О. Бейдик[37]. Його перу належать ґрунтовні наукові роботи, у тому числі монографія "Рекреаційно-туристські ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування". Помітний внесок у розробку ресурсної тематики у туризмі належить доктору

географічних наук, професору О.О. Любіцевій. Аналізу та характеристиці туристичних ресурсів світу, країн, України та її окремих регіонів присвячені праці М.П. Мальської, В.І. Стафійчука, О.Ю. Малиновської, В.Ф. Сірик, М.П. Крачила, Н.В. Фоменко, Н.О. Кравченко, В.І. Новикової, І.М. Філоненко і багатьох інших вчених із різних вузів і науково-дослідних установ[46].

Групування видів туризму є підґрунтям для оптимізації використання туристичних ресурсів та спрощує державний підхід до розвитку туристичної галузі спираючись на можливості та особливості туристичного ринку кожного регіону.

1.3. Світовий досвід оптимального використання туристичного потенціалу в рамках розвитку туристичної сфери регіону

Протягом останніх десятиріч світовий туризм постійно розвивається, здобуваючи собі статус однієї з найшвидше зростаючих галузей економіки у світі. Сучасний туризм тісно пов'язаний із глобальними цілями сталого розвитку ООН до 2030 р. і охоплює все більшу кількість нових напрямів. Одним із них є екологічний туризм[33]. Це такий вид подорожей, мета якого – ознайомлення з природним середовищем і відбувається в місцях, що мають природну цінність (ландшафтні та національні парки і довкілля). Екологічний туризм спрямований на збереження природної й культурної сфери місць, які відвідують туристи. Лідером екологічного туризму серед європейських країн була визнана Італія, бо вона отримує від нього найбільший щорічний прибуток, наступна – Швейцарія основна частка доходів тут надходить від фермерів гірських місцевостей. Такі можливості мають і приватні комплекси у Закарпатті. Кількість садиб, що надають послуги сільського зеленого туризму в Закарпатті, – 474 з 1500 будинків усього в Україні, тобто майже третина. Ці домогосподарства охоче приймають туристів і надають їм послуги з проживання та харчування.

Динамічність, характерна для екологічного туризму, перетворює його на ключовий рушій соціально-економічного прогресу. За даними Всесвітньої туристичної організації, у 2019 р. у світі було зафіксовано 1,5 млрд туристичних прибуттів, що на 4% перевищує дані попереднього року. Зростання спостерігається у всіх регіонах, незважаючи на існування певної невизначеності у світі, пов'язаної з Брекзитом, колапсом найдавнішого туристичного агентства Thomas Cook та окремих європейських низькобюджетних авіакомпаній, геополітичною та соціальною напругою і глобальним економічним сповільненням. Незважаючи на позитивну динаміку зростання туристичних потоків, усе це уповільнило ріст у сфері туризму в 2019 р. порівняно з 2017 р. Це сповільнення вплинуло переважно на країни з передовою економікою, зокрема Європи та Азійсько-Тихоокеанського регіону. У 2020 р. очікувалося приблизно таке ж зростання, як і в 2019 р., – 3–4%. Проте 11 березня 2020 р. Всесвітня організація охорони здоров'я оголосила пандемію у зв'язку з поширенням у світі коронавірусу COVID-19. Це спричинило закриття кордонів у багатьох країнах[46]. Було відмінено авіа- й транспортне сполучення і введено карантин. Туристичний сектор став одним із найбільш постраждалих від уповільнення діяльності, адже це вплинуло як на туристичну пропозицію, так і на попит. Всесвітня туристична організація передбачає й у подальшому зменшення туристичних прибуттів на 20–30%, що становитиме 300–450 млрд дол. втрат світових туристичних прибутків, або 1,5 трлн дол., якщо справдиться найгірший сценарій.

Пандемія тільки підтвердила актуальність багатьох світових викликів, подолати які намагаються через досягнення глобальних цілей сталого розвитку. Саме тому сталий туризм є одним із сучасних туристичних трендів, який вибирають усе більше туристів: вибір потягів замість літаків чи автомобілів, надання переваги здоровій та органічній їжі, відмова від поїздок до перенасичених туристами дестинацій тощо. Також можна виділити такі тренди:

1. Бажання туристів отримати місцевий досвід – познайомитися з культурою та традиціями, посмакувати місцеву їжу тощо.

2. Надання переваги індивідуальним подорожам.

3. Зростання кількості духовних і паломницьких подорожей, а також відпочинку з метою оздоровлення (екоподорожей).

У країнах Європи всі національні організації з екологічного туризму об'єдналися у Європейську федерацію фермерського й екологічного туризму (табл. 1). Основні цілі цієї організації – сприяння розвитку екологічно чистого туризму та інвестуванню проектів із розвитку екологічного туризму[52].

Потрібно зауважити, що в країнах Європи важливою є підтримка з боку держав щодо програми включення екологічного туризму до зеленого й сільського. Держслужбовці формують розвиток із підвищення економіки таких сільських територій.

Таблиця 1.1

Світовий досвід екологічного туризму в різних країнах

Країна	Досвід організації екологічного туризму
Італія	агротуристичний бізнес тісно пов'язаний із курортним, міжнародна спеціалізація – гастрономічний і дегустаційний туризм
Австрія	зайнятість гостей у зборі трав, приготуванні молокопродуктів, вигоні худоби, активний гірський та екологічний туризм
Фінляндія	будиночки без господарів, розміщені на берегах заповідних озер та річок
Румунія	діє Національна асоціація сільського і культурного туризму, спеціалізація на екологічному та гастрономічному туризмі
Угорщина	податкові пільги, міжнародна спеціалізація – кінний туризм
Польща	відсутність тісного зв'язку з традиціями країни – тільки ночівля та харчування
Франція	приморські агросадиби, кінні ферми, винні агросадиби, агрокотеджі, замки, рибальські будинки
Іспанія	сільські готелі відкрито на Канарських островах, а також у переобладнаних монастирях та історичних замках
Данія	діє Національна асоціація агротуризму, спеціалізація – велосипедний туризм
Німеччина	більшість туристів приїздить для участі у міжнародних ярмарках та торгових шоу

Джерело: складено автором.

На сьогодні туризм є галуззю, що динамічно розвивається і приносить високі прибутки у світову економіку, водночас виступаючи одним із найважливіших чинників соціально-культурного розвитку, що сприяють підвищенню рівня та якості життя населення. Спектр виконуваних функцій туризму дає можливість використовувати його в якості дієвого інструменту стимулювання соціально-економічного зростання на макро- та мезорівнях господарювання.

Сталий туризм - це такий вид туризму, при якому забезпечується оптимальне використання ресурсів навколишнього середовища, підтримуються соціально-культурні особливості туристичних дестинацій та спільнот, які там проживають, забезпечується життєздатність довгострокових економічних процесів з огляду на їхню вигоду для всіх зацікавлених кіл. Сталий розвиток в туризмі передбачає позитивний загальний баланс екологічних, соціально-культурних та економічних ефектів від туризму, а також позитивний вплив відвідувачів один на одного[3].

Таким чином, можна погодитись із визначенням Т.І. Ткаченко, що сталий (гармонійний, збалансований) розвиток - це розвиток, який забезпечує визначений тип рівноваги, тобто баланс між його соціально-економічними та природними складовими.

Пріоритетом для сталого розвитку туризму можна вважати задоволення найважливіших для життя потреб і прагнень людини шляхом реалізації функцій туризму як специфічного виду діяльності. Водночас передбачається, що управління всіма видами ресурсів здійснюється таким чином, щоб соціальні, естетичні та економічні потреби задовольнялися в інтеграції з підтримкою культурних та екологічних цінностей, виключаючи згубний вплив на місцеве біологічне розмаїття та системи його життєзабезпечення.

Позитивний вплив сталого туризму проявляє себе наступним чином:

- здійснює сприятливий вплив на природну, культурну і соціальну сфери життєдіяльності суспільства;

- стимулює прибуткові внутрішні галузі (готелі та інші засоби розміщення, ресторани та інші служби громадського харчування, транспортні системи, народні промисли та екскурсійно-інформаційну справу);
- забезпечує якісне управління процесом розвитку туризму, надійні методи контролю за станом навколишнього середовища й усунення будь-яких негативних наслідків;
- прагне до того, щоб в процесі прийняття рішень брали участь всі верстви суспільства, включаючи місцеве населення, з тим, щоб туризм та інші ресурсновитратні галузі могли гармонійно співіснувати;
- сприяє диверсифікації місцевої економіки, особливо в сільських районах, де зайнятість населення може носити сезонний і випадковий характер;
- забезпечує справедливий розподіл доходів і витрат. Туризм створює робочі місця безпосередньо в місцевому секторі туризму і суміжних з ним секторах;
- сприяє притоку в країну іноземної валюти і забезпечує інвестиції в економіку;
- наочно демонструє важливе значення природних і культурних ресурсів для економічного і соціального добробуту суспільства і допомагає їх збереженню;
- сприяє продуктивному використанню земель, які не мають сільськогосподарського призначення, що дозволяє зберігати природну флору на великих площах;
- стимулює модернізацію місцевих інфраструктур транспорту, зв'язку та інших;
- сприяє зростанню самосвідомості серед місцевих жителів і дає можливість домагатися більш глибокого взаєморозуміння і тісних контактів між представниками різних культур;
- сприяє створенню рекреаційних об'єктів, якими можуть користуватися місцеві жителі, а також внутрішні і міжнародні туристи. Завдяки туризму

фінансується збереження місцевих археологічних розкопок, історичних будівель і місць.

Основоположні принципи сталого розвитку туризму і методи управління, що застосовуються для всіх форм туризму у всіх видах напрямків, включають масовий туризм і різні ніші сегментів туризму[12]. Принципи сталості відносяться до охорони навколишнього середовища, економічних та соціально-культурних аспектів розвитку туризму, і повинен бути встановлений баланс між цими трьома вимірами, щоб гарантувати його довгострокову стійкість.

Таким чином, сталий розвиток туризму повинен:

1. забезпечити оптимальне використання ресурсів навколишнього середовища, які становлять ключовий елемент розвитку туризму, підтримуючи важливі екологічні процеси і допомагаючи зберігати природну спадщину та біологічне різноманіття;

2. поважати соціально-культурну автентичність приймаючих спільнот, збереження їх причини і живе культурна спадщина та традиційні цінності, та сприяти міжкультурному взаєморозумінню і толерантності;

3. забезпечити життєздатність довгострокових економічних операцій, що утворюють соціально-економічні вигоди для всіх зацікавлених сторін, включаючи стабільну зайнятість і можливості отримання доходу і соціальних послуг для приймаючих спільнот і внесок у скорочення масштабів бідності [2].

Сталий розвиток туризму передбачає усвідомлену участь всіх відповідних зацікавлених сторін, а також сильне політичне керівництво, щоб забезпечити широку участь та досягнення консенсусу. Досягнення сталого туризму є безперервним процесом і вимагає постійного моніторингу впливу, введення необхідних профілактичних і коригуючих заходів у разі необхідності.

Варто також відзначити, що вплив державної політики на природоохоронні та соціальні чинники в галузі туристичної індустрії, потрібно здійснювати через реорганізацію та модернізацію механізмів управління на державному та місцевому рівнях. При цьому варто звернути увагу на

запровадження стратегічного планування та відповідне нормативно-правове, інституційне, фінансове, регуляторне та науково-методичне забезпечення.

Варто також враховувати той факт, що стратегічне планування у сфері туристичної індустрії необхідно здійснювати на основі стратегії соціально-економічного розвитку країни, що буде забезпечувати його цільову спрямованість на покращення якості життя населення як основний показник оцінки сталого розвитку туризму.

Таким чином, сталий розвиток туризму повинен також підтримувати високий рівень задоволеності туристів і забезпечити певний для них досвід за рахунок підвищення їх обізнаності про проблеми сталого розвитку туризму. Слід зауважити, що ключовим моментом є зміна підходів до ціноутворення, оподаткування, темпів розвитку туризму і обсягів туристичних потоків, які в поєднанні з цілісним підходом і довгостроковим плануванням можуть стати дієвими механізмами реалізації стратегії сталого розвитку туризму.

Сталий розвиток ринку туристичних послуг здатен задовольнити не лише потреби туристів та економічні інтереси туристичного регіону, але й забезпечити збереження та відновлення екологічного стану навколишнього середовища, схоронності культурної та національної самобутності населення регіону.

1.4 Туристичний потенціал в структурі туристичного продукту України

Розвиток певних видів туризму залежить в будь якому регіоні від географічних, соціальних та економічних чинників. Становлення та поширення нових видів туризму також забезпечуються глобалізаційними процесами та науково-технічним прогресом. Адже інтернаціоналізація економік та запровадження новітніх наукових технологій сприяє виникненню та розвитку абсолютно нових напрямків в туризмі.

Основою туристичного районування є рекреаційне районування, тобто поділ території на окремі таксономічні одиниці, що відрізняються туристичною спеціалізацією, структурою рекреаційних ресурсів і напрямом їх освоєння. Рекреаційні ресурси характеризуються природними умовами, площею їх поширення, тривалістю використання. Рекреаційне районування сьогодні теж не є остаточно розробленим і жорстко ustalеним.

У географічній енциклопедії України наводяться дві схеми поділу території країни на чотири рекреаційні регіони (Азово-Чорноморський, Дніпровсько-Дністровський, Карпатський, Кримський) і вісім рекреаційних районів (Євпаторійський, Донецький, Одеський, Приазовський, Придніпровський, Придністровський, Феодосійський, Ялтинський)[22].

Азово-Чорноморський рекреаційний регіон, до складу якого входять Донецька, Запорізька, Миколаївська, Одеська, Херсонська області, включає Одеський і Приазовський рекреаційні райони. Регіон багатий на лікувальні грязі.

Дніпровсько-Дністровський рекреаційний регіон (Вінницька, Волинська, Житомирська, Дніпропетровська, Донецька, Київська, Кіровоградська, Луганська, Полтавська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області) охоплює Донецький, Придніпровський і Придністровський райони. Регіон славиться мінеральними і радоновими водами.

Карпатський рекреаційний регіон включає Закарпатську, Івано-Франківську, Львівську, Чернівецьку області. В ньому виявлено близько 800 джерел мінеральної води, половина яких знаходиться на Закарпатті. Регіон має най-густішу річкову мережу в країні: 8729 річок. У ньому багато історико-культурних пам'яток. Регіон розташований на перехресті шляхів, які з'єднують Західну і Східну Європу.

Кримський рекреаційний регіон є унікальним осередком, що поєднує багаті природно-рекреаційні, історико-культурні та спортивно-оздоровчі ресурси. В їх числі - Чорне і Азовське моря, лікувальні грязі, термальні і

мінеральні води бальнеологічних курортів, численні пам'ятки, що належать різним епохам і культурам, створені різними народами.

Територія України характеризується винятково сприятливими кліматичними умовами для відпочинку, лікування, різних видів туризму. Природно-рекреаційні ресурси - це природні умови, явища природи, що створюють комфортні умови для рекреаційно-туристичної діяльності і сприяють організації відпочинку і оздоровлення[49]. Основними серед них є клімат, акваторії, ландшафт, а також деякі природні об'єкти, що мають пізнавальні і атрактивні властивості. Кліматичні ресурси визначають загальну комфортність території, її придатність для лікування і відпочинку. Серед основних кліматичних особливостей, що визначають її комфортність - температурний режим, кількість сонячних днів на рік, вологість, атмосферний тиск, режим вітрів.

Клімат на більшій території України помірно континентальний, із сухим і переважно теплим літом, м'якою і вологою зимою. 150-190 днів на рік середньодобова температура перевищує $+10^{\circ}\text{C}$. Кліматичні умови дещо інші в Карпатських і Кримських горах, а також на південному узбережжі Криму.

Важливою складовою рекреаційних ресурсів є водні ресурси, до яких належать моря, озера, водосховища, річки, придатні для організації відпочинку і оздоровлення. Найважливішим з них є Азовське і Чорне море. По території України протікає понад 70 тис. річок, серед яких найбільші - Дніпро, Дністер, Південний Буг, Сіверський Донець, Дунай. Більшість річок належить до басейнів Чорного та Азовського морів, 4% - до басейну Балтійського моря. Головна водна артерія України - Дніпро, третя за довжиною ріка Європи (2285 км, з яких 1205 км припадає на територію України). Карпатські річки придатні для подорожей на байдарках і каное (Черемош, Прут, Тиса, Стрий та ін.). На території України понад 3 тис. природних озер і 22 тис. штучних водоймищ. Найбільша кількість озер на Волинському Поліссі [53].

Серед природно-рекреаційних ресурсів важливу роль відіграють бальнеологічні, до яких належать мінеральні води, лікувальні грязі. Заклади, що

функціонують за рахунок використання бальнеологічних ресурсів, розташовані переважно в Карпатському і Причорноморсько-Азовському регіонах. Найбільша кількість мінеральних джерел припадає на західну частину України (Львівську і Закарпатську області). Значні запаси лікувальних грязей зосереджені в південних і північно-західних областях. Найстаріші грязьові курорти - Бердянськ, Євпаторія, Саки, Куяльник. Торф'яні грязі використовуються на курортах Миргорода, Моршина, Черче та ін.

Важливою складовою рекреації, оздоровлення і лікування є лісові ресурси. За кількістю лісових насаджень Україна посідає одне з перших місць серед країн Європи.

Наявність лісів сприяє також розвитку специфічних видів туризму, зокрема полюванню. Найбільш значними мисливськими ресурсами володіють Карпатський і Поліський регіони. Це перш за все численні популяції лосів, оленів, косуль, диких кабанів, лисиць, зайців, пернатої дичини.

Для туризму значну цінність мають ландшафти, що відзначаються оздоровчими чи пізнавальними властивостями, включаючи рельєф, мальовничі краєвиди, печери[48]. В Україні є печери, що за своїми розмірами не поступаються найбільш відомим у світі, і при відповідному обладнанні їх можна перетворити на рекреаційно-туристичні об'єкти міжнародного значення. Вони локалізуються переважно в Подільсько-Буковинському, Кримському і Карпатському регіонах.

Особливу групу ландшафтів утворюють національні парки, державні заповідники, заказники, унікальні природні об'єкти, пам'ятки природи, парки, що є пам'ятками садово-паркового мистецтва, дендропарки, ботанічні сади, зоологічні парки, заповідні урочища, що складають природно-заповідний фонд. Основним призначенням заповідних територій і об'єктів є сприяння збереженню унікальних і типових природних ландшафтів, рослинного і тваринного генофонду, екологічної рівноваги, а також відтворенню і примноженню відновлюваних природних ресурсів. Заповідні території є базою для стаціонарного наукового дослідження еталонних природних комплексів,

спостереження за станом і зміною навколишнього середовища, центрами розробки наукових основ охорони природи і раціонального природокористування, а також екологічної освіти.

В Україні 11 національних природних парків (Азово-Сивашський, Вижницький, Деснянсько-Старогутський, Карпатський, "Подільські Товтри", "Святі гори", "Синевир", "Сколівські Бескиди", Ужанський, Шацький, Яворівський), створених з метою збереження, відновлення, вивчення і раціонального використання природних комплексів і об'єктів у рекреаційних, наукових і освітньо-виховних цілях [51]. Територія парків поділяється на різні функціональні зони, у тому числі буферні, що використовуються для оздоровлення, лікування, відпочинку.

Заповідники і національні природні парки займають понад 10% території України і розташовані практично у всіх фізико-географічних її регіонах.

В Україні налічується 1020 парків, які мають історико-культурну цінність. З їх числа 19 - дендрологічні парки, метою яких є збереження, вивчення і відновлення у спеціально створених умовах представників флори. Крім цього, в країні 88 парків, що є пам'ятками садово-паркового мистецтва, а також 17 ботанічних садів, 7 зоологічних парків.

Геотуристичне положення України характеризується кількома головними особливостями:

- розташування у зоні дії сезонно комфортних і субкомфортних погодно-кліматичних умов;
- вихід до узбережжя Чорного й Азовського морів;
- для території характерне ландшафтне різноманіття і густа річкова й озерна мережа;
- багатовікова історія і культура, перебування у зоні взаємодії католицизму, православ'я та ісламу;
- розташування у безпосередній близькості від ємного туристичного ринку Росії, населення якої є традиційним споживачем українських туристичних послуг.

Україна володіє значними природними туристичними ресурсами: сприятливими кліматотерапевтичними умовами, привабливими рівнинними, гірськими й аквальними (морськими та річковими) ландшафтами, багатою флорою і фауною[30]. На їх основі створено національні природні парки, дендропарки, заповідники та заказники. Лікувально-оздоровчі ресурси країни - мінеральні і радонові води, лікувальні грязі, ропа лиманів, бішофіт, озокерит - належать до унікальних у світовому масштабі.

Для клімату нашої країни, у цілому сприятливого для господарювання і комфортного для життя людей, притаманна чітка сезонність. Пік туристичної активності припадає на літні місяці. Головний туристичний сезон із комфортним погодно-кліматичним режимом у країні триває близько 100 днів, але пляжно-купальний період, коли температура води перевищує $+18^{\circ}\text{C}$, дещо менший і складає 60-70 днів. Зимовий туристичний сезон, якому притаманне поєднання мінусових температур і достатньо потужного і тривалого снігового покриву, чітко виражений у Карпатах та на Поліссі і складає близько 45 днів.

Важливим ресурсом туристично-рекреаційної діяльності є ліси. Ними вкрито 14 % території України . Найбільші лісові масиви зосереджені в Карпатах, де лісистість досягає 40 %, у Кримських горах, де вона перевищує 30 % та на півночі країни - більше 25 %. На хвойні породи, відомі своїми лікувально-оздоровчими фітонцидними властивостями, припадає більше половини загальних запасів деревини. Основними районами поширення хвойних порід є Полісся та Карпати. За оцінками фахівців рекреаційне значення мають лише 10 % лісів державного лісового фонду.

На території України виявлено близько 500 джерел мінеральних вод різного рівня мінералізації. Найбільш поширеними є вуглекислі, сірководневі, залізисті, йодобромні, бромні, радонові (радіоактивні) мінеральні води. Понад 80 джерел мінеральних вод України використовуються для потреб близько 50 курортів, 20 бальнеолікарень, 40 заводів лікувально-столових вод. Найбільш потужні запаси мінеральних вод приурочені до надр Українських Карпат (Трускавець, Свалява, Поляна Квасова, Моршин та ін.), Українського

кристалічного щита (Хмільник, Миронівка та ін.), Дніпровсько-Донецької западини (Миргород).

У гірських та передгірських районах Українських Карпат є значні запаси вуглекислих вод, на базі яких працює ряд курортів, наприклад Свалява. Гідрокарбонатно-сульфатні, кальцієво-магнієві, сульфатні, натрієво-кальцієві води з цінними лікувальними властивостями стали основою розвитку санаторно-курортного господарства в Трускавці та Східниці. У Моршині активно використовуються сульфатно-хлорні, натрієво-магнієво-кальцієві води.

Головне багатство курорту Миргород - хлоридно-натрієві і хлоридно-гідрокарбонатно-натрієві мінеральні води, які за складом і якістю близькі до тих, що на увесь світ прославили німецький Ба-ден-Баден.

Родовища бішофіту - мінералу з унікальними лікувальними властивостями - зустрічаються лише у кількох місцях на планеті: затока Кара-Богаз-Гол, Мертве море (Ізраїль), Росія та Україна (Полтавська і Чернігівська обл.). Бішофіт широко застосовується у лікуванні багатьох захворювань опорно-рухового апарату, нервової, серцево-судинної систем, а також в якості адаптогенного, антистресового та седативного засобу. В Україні лише 1 % від загального обсягу видобутку бішофіту використовується для лікувально-оздоровчих потреб, все інше - для технічних цілей (одержання магнію і його сполук, виробництво магнезіального цементу та ін.) [18].

Промислові родовища озокериту або гірського воску - Бориславське, Трускавецьке, Дзвиняцьке та Старунське, знаходяться в Передкарпатті у надрах Львівської та Івано-Франківської областей і є найбільшими у світі. Озокерит - цінний різновид бальнеологічних ресурсів, який має протизапальні й обезболюючі властивості і використовується для оздоровлення і лікування теплом при артритах, артрозах, хронічних радикулітах, контрактурах, хронічних виразках тощо.

Ландшафтні ресурси є одними із головних серед природних туристичних ресурсів нашої держави[20]. Українські ландшафти мають риси перехідності між мозаїчними західноєвропейськими й одноманітними східноєвропейськими,

що формує достатню пейзажну різноманітність, яка найбільше цінується при виборі місць для відпочинку. Унікальними в цьому відношенні є два регіони: Українські Карпати та Крим. Карпати мають надзвичайно потужні ландшафтні ресурси, придатні для організації гірського зимового та літнього туризму. Кримські приморські ландшафти не поступаються кращим взірцям європейських пляжно-курортних місцевостей.

Атрактивними ландшафтами багатий Кримський півострів (Димерджі із "Долиною привидів", вулканічний масив Карадаг, Великий і Малий Кримські каньйони), Поділля з унікальними і найдовшими в Європі карстовими печерами та мальовничими каньйонами, Карпати, де кожен куточок є рідкісним і незабутнім, Полісся - край озерних, річкових і лісових ландшафтів.

У цілому, високі показники природного ресурсного туристичного потенціалу притаманні західним областям України, Автономній Республіці Крим, Одеській і Київській області.

Україна належить до країн із потужними суспільно-історичними туристичними ресурсами. Численні унікальні пам'ятки архітектури, археології, мистецтва формують неповторну ауру історичної і культурної значимості нашої держави, що є додатковим позитивним чинником розвитку туризму в Україні.

Культурно-історичні пам'ятки є вагомим складовим туристично-рекреаційним потенціалом України [22]. Туристів приваблюють залишки античних міст Північного Причорномор'я (Ольвія, Херсонес, Пантікапей), мегаліти (Кам'яна Могила на Запоріжжі), архітектура епохи Київської Русі, унікальні культові споруди (Софія Київська, Почаївська і Святогірська лаври, Спаської та Борисо-Глібський собори в Чернігові, собор Святого Юра у Львові та багато інших), замкові, палацові і парково-палацові комплекси (Паланок на Закарпатті, Ластів'яче Гніздо, Бахчисарай, Лівадійський і Воронцовський палаци у Криму, Сокиринці і Качанівка на Чернігівщині), фортифікаційні споруди (Білгород-Дністровська, Судацька, Хотинська, Кам'янець-Подільська фортеці), численні музеї з унікальними експонатами.

Туристські інфраструктурні ресурси є складовими соціальної і виробничої інфраструктури, що можуть бути використані в організації туристичної діяльності. Вони охоплюють інфраструктуру краю і всі підприємства, задіяні у прийомі і обслуговуванні туристів. Туристична інфраструктура являє собою сукупність підприємств, які забезпечують екскурсійне обслуговування, транспортне обслуговування (автомобільний, залізничний, морський, річковий транспорт, аеропорти, транспортні магістралі, автостоянки), послуги гостинності (готелі, туркомплекси, турбази, будинки відпочинку, кемпінги, мотелі, пансіонати, ресторани, кафе, бари) і допоміжні послуги (банківські, валютно-фінансові, зв'язку, інформаційно-комунікативні, спортивно-оздоровчі, побутові, торговельні, культурно-розважальні тощо).

В цілому туристично-рекреаційний і санаторно-курортний комплекс України нараховує понад 4,5 тис. підприємств розміщення туристів, які одночасно можуть прийняти понад 600 тис. чол.

Україна має унікальні природні умови і культурно-історичний потенціал для успішного розвитку туризму.

Висновки до розділу 1

Наявність різнотипних туристичних ресурсів є базою для формування значного туристичного потенціалу того чи іншого регіону. Закарпаття є одним з найперспективніших регіонів в плані розвитку туристичної сфери. В основному це можна пояснити наявністю значного різноманіття природних ресурсів, що у великій мірі визначає туристичний профіль регіону.

Виокремлення областей України в окремі туристичні видові зони (групи) дозволяє більш гнучко підходити до розвитку та просування туристичного продукту як на національному так і міжнародному рівнях. Більш того, групування видів туризму є підґрунтям для оптимізації використання туристичних ресурсів та спрощує державний підхід до розвитку туристичної

галузі спираючись на можливості та особливості туристичного ринку кожного регіону.

Сталий розвиток ринку туристичних послуг здатен задовольнити не лише потреби туристів та економічні інтереси туристичного регіону, але й забезпечити збереження та відновлення екологічного стану навколишнього середовища, схоронності культурної та національної самобутності населення регіону.

РОЗДІЛ 2. ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ОСНОВИ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ РЕГІОНУ

2.1 Аналіз розвитку ринку туристичних послуг області

На сьогодні туризм відіграє важливу роль у розвитку економіки будь-якої країни, активно сприяє її інтеграції у світовий ринок. Це призвело до визнання туризму в Україні одним з пріоритетних напрямів соціально-економічного зростання, адже туристичний потенціал створює умови для розвитку підприємницької діяльності й сільських територій, зменшення рівня безробіття, збільшення доходів населення та покращення їхнього матеріального становища, зростання надходжень до місцевих бюджетів.

За останні роки спостерігається нестійкий попит на туристичні послуги суб'єктів туристичного ринку на різних рівнях адміністративно-територіального поділу держави, що залежить від впливу географічних, політичних, соціально-економічних, демографічних, психологічних та інших чинників. Тому є необхідність виокремити найбільш значущі детермінанти туристичних потоків, які дають можливість визначити складові кон'юнктури ринку туризму, наслідки динамічної зміни туристичних потоків тощо.

Туристична галузь набуває дедалі більшого значення для розвитку економіки та соціальної сфери в Україні і в Закарпатській області зокрема, стрімко інтегрується у світову туристичну індустрію. Пріоритетний напрям розвитку в'їзного та внутрішнього туризму є важливим чинником підвищення якості життя в Закарпатській області, утворення додаткових робочих місць, поповнення валютних запасів держави та підвищення її авторитету на міжнародній арені.

Закарпаття за своїми природно-ресурсними, кліматичними та соціально-економічними умовами відноситься до регіонів України, найбільш сприятливих

для розвитку туристично-рекреаційного бізнесу, що визначається наступними чинниками: комфортні кліматичні умови Закарпатської низовини, наявність гірської системи Українських Карпат, унікальні бальнеологічні ресурси, відносно розвинута мережа транспортного сполучення, велика кількість історичних пам'яток культури та архітектури, багатство флори і фауни [7].

У регіоні розвинені практично всі види рекреаційної діяльності: від санаторно-курортного лікування до відпочинку і різних видів туризму, що здійснюються протягом року. Динаміку туристичних потоків у Закарпатській області за 2003-2020 роки наведено на рис. 2.1.

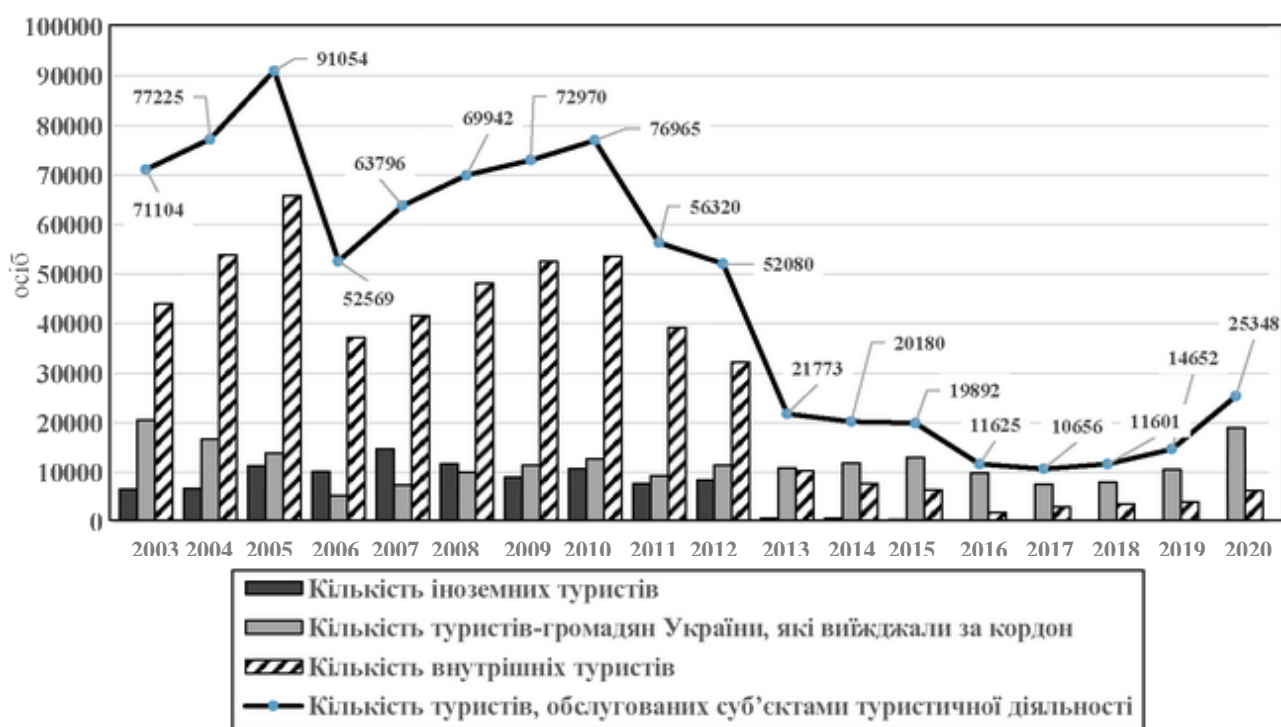

Рис. 2.1. Динаміка туристичних потоків у Закарпатській області за 2003-2020 роки

Аналіз динаміки туристичних потоків Закарпатської області свідчить, що до світової кризи 2010 року потік туристів до краю зростав, а у структурі туристичних потоків до 2013 р. переважав внутрішній туризм. З 2013 р. кількість туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності, значно зменшилась, а в 2016 році спостерігається найнижчий рівень відвідування туристами Закарпаття – 1810 осіб. Однак 2020 року кількість туристів, що

отримали послуги суб'єктів туристичної діяльності, зросла до 25348 осіб, що на 73% більше за аналогічний показник 2019 року.

Характеризуючи потоки іноземних туристів, можна відмітити, що з 2013 року спостерігаємо негативну тенденцію щодо кількості іноземних туристів, які відвідали наш край. Щодо кількості громадян України, які виїжджали за кордон, то їх число неухильно збільшується (на 75% у 2018 р. по відношенню до 2013 р.). Зокрема, зниження кількості іноземних туристів пов'язане з їхнім страхом відвідувати Україну через бойові дії на сході нашої держави.

Закарпатська область посідає важливе місце серед регіонів України у галузі туризму. У 2020 році кількість туристів, що отримали послуги суб'єктів туристичної діяльності України, становила 4557447 осіб. По Закарпатській області цей показник становив 25348 осіб (0,6% від кількості туристів по всій Україні). У 2012 р. чисельність туристів по Україні становила 2280757 осіб, а по Закарпатській області - 52080 осіб (2,3% від загальної кількості). За даним показником спостерігаємо зменшення вагомості Закарпаття на туристичній мапі України (від 2,3% до 0,6%).

Кількість іноземних туристів, які відвідали Україну у 2020 році, складала 75945 осіб. Що ж до Закарпаття, то цей показник становив 183 особи (0,24% від загальної кількості іноземних туристів). У 2012 р. Україну відвідало 335835 іноземців, а Закарпаття - 8425 осіб (2,5% від всіх іноземних туристів по Україні). За аналізований період спостерігаємо спад чисельності іноземців, які відвідали як Україну, так і Закарпаття, що зокрема пов'язано з війною на сході нашої держави та анексією Криму.

Щодо кількості туристів-громадян України, які виїжджали за кордон, то у 2020 р. даний показник становив 4024703 особи. У Закарпатській області кількість цих громадян була 18907 осіб (0,5% від частки громадян країни). У 2019 р. кількість громадян, які виїхали за кордон, по всій Україні становила 2289854 особи, а із Закарпаття виїхало 10534 громадян. Відзначимо, що в 2020р. порівняно з попереднім роком кількість туристів-громадян, які виїхали за кордон, як по Україні, так і Закарпатті, збільшилася майже вдвічі.

У 2020 році кількість внутрішніх туристів по всій Україні становила 456799 осіб. У Закарпатській області ця кількість налічувала 6258 осіб (1,4% від всієї кількості внутрішніх туристів). У 2012 р. даний показник по Україні становив 649299 осіб, а по Закарпатті - 32232 особи (5,0% від загальної кількості). До 2013 року в структурі туристичних потоків переважав внутрішній туризм, що є позитивним явищем з точки зору впливу на регіональний розвиток, оскільки створює додатковий попит на послуги закладів розміщення, харчування, сприяє розширенню асортименту послуг та товарів туристично-рекреаційного призначення, підвищує зайнятість населення, збільшує доходи місцевого бюджету. Загалом кількість внутрішніх туристів по всій Україні зменшилася у 1,4 рази, а у Закарпатській області - в 5,2 рази.

Серед регіонів України Закарпаття у 2020 році займало 17 місце за кількістю реалізованих туристичних путівок, 12 - за доходом від надання туристичних послуг. Поїздками туристів-громадян України в межах держави було охоплено близько 6258 осіб. Найпопулярнішою метою туристично-екскурсійних подорожей залишається дозвілля і відпочинок, у 2020 році подорожувало 25165 осіб. Щодо України, то найбільше вітчизняних туристів виїжджали за туристичними путівками в Туреччину, Єгипет, ОАЕ, Грецію, Болгарію, Іспанію, Італію, Кіпр, Чорногорію, Угорщину, Чехію.

Перспективи розвитку туризму Закарпатської області є одні з найкращих в Україні. Розвинена туристична інфраструктура та вигідне місце розташування сприяють туристичній привабливості. Проте є низка істотних проблем, тому існує потреба в системному підході до розвитку туристичної галузі регіону, розробці й реалізації комплексу заходів, які забезпечать сталий розвиток краю:

- модернізація туристичної й транспортної інфраструктури;
- раціональне використання туристичних та рекреаційних ресурсів регіону, об'єктів історико-культурної спадщини;
- удосконалення системи управління підприємствами туристичної сфери;
- підвищення професійного рівня працівників туристичної галузі;
- створення безпечних умов для туристів;

- міжнародне співробітництво та обмін досвідом у сфері туризму.

Проведений аналіз динаміки туристичного ринку в Закарпатській області, а також тенденції зміни готельного фонду дозволяють зробити висновок, що туристична галузь є перспективною сферою капіталовкладень, оскільки зумовлює рівень зайнятості трудових ресурсів у регіоні, створює матеріальну базу для розвитку туризму і рекреації.

Щодо стану галузі туризму в Закарпатській області, то протягом 2012-2020 років кількість іноземних туристів, які відвідали Закарпаття, зменшилася в 46 разів, тоді як число туристів-громадян України, які виїжджають за кордон, постійно збільшується (на 65,5% у 2020 році по відношенню до 2012 року). Причиною цього можна вважати нестабільну політичну та соціально-економічну ситуації в Україні, а також бойові дії на сході нашої держави.

Розвиток туристичного ринку вимагає аналізу та оцінювання усіх процесів, що формуються і відбуваються в туристичній сфері. Кожна держава загалом чи регіони зокрема мають зосередити свої зусилля на привабливості та унікальності своїх територій, а ціна, покращення якості та доступу послуг сформують їх конкурентоспроможність на ринку. Найважливішим механізмом підвищення туристичної привабливості регіону є розвиток матеріально-технічної бази туризму, включаючи туристичну інфраструктуру, насамперед готельне господарство, та відповідне інвестиційне забезпечення галузі.

Пандемія коронавірусу COVID-19 - це найбільше випробування, з яким зіткнувся світ із часів Другої світової війни [1]. Хвороба з'явилася в Азії наприкінці 2019 року і вірус поширився на кожен континент, включаючи Антарктиду, а станом на 16 квітня 2021 року в усьому світі підтверджено вже 139 мільйонів випадків захворювання на коронавірус і 2,99 мільйонів смертей.

Туризм є одним із тих секторів всесвітньої економіки, що постраждав найбільше у зв'язку з обмеженнями на пересування, а особливо складна ситуація склалася в авіаційній галузі [1].

Не оминула ця ситуація й Україну, хоча в державі, як і у Закарпатській області переважають внутрішні туристичні потоки, сфера гостинності також відчула значний вплив нових умов функціонування.

Що ж стосується 2020 року, то найбільшим фактором впливу на абсолютно всі сфери людської діяльності тут стала глобальна пандемія COVID-19. Туризм та сфера гостинності виявилися чи не найбільш вразливими в ситуації, коли закрилися майже 100% всіх світових дестинацій.

Скасування транспортного сполучення наклало значний відбиток на сектор гостинності не тільки світу, але й України. Період рецесії може затягнутися на невизначений час і для відновлення туристичних потоків потрібно буде вживати радикальні заходи на глобальному, державному та локальному рівнях.

За чисельністю працівників індустрія туризму є однією з найбільших у світі – в ній зайнято понад 260 млн. чол. (тобто кожний 10-й працюючий), витрати на створення одного робочого місця в 20 разів менші, ніж у промисловості, а оборотність інвестиційного капіталу в 4 рази вища, ніж в інших сферах господарювання [1]. Туризм – це один з небагатьох видів економічної діяльності, де залучення нових технологій не призводить до скорочення персоналу. Крім того, світовий досвід показує, що індустрію туризму можна розвивати і в період економічних криз, що набуває важливого значення для соціально-економічного розвитку в умовах наслідків кризи COVID-19. Як показують дослідження, вплив туризму на зайнятість може стати визначальним для тих країн, які суттєво залежать від даного сектора економіки, де більше 50% працездатного населення залучено в діяльність, що прямо або побічно пов'язана з туризмом (тимчасове розміщення, організація харчування, торгівля, транспортні перевезення та ін.) [5, с. 286]. Разом з цим, така ситуація значно ускладнює визначення точної оцінки кількості працівників, зайнятих у сфері туризму, що зумовлено специфічним характером праці, сезонністю та неоднорідністю виконуваної роботи в аналізованій сфері [5, с. 284–285].

Відсутність об'єктивної статистичної інформації ускладнює можливість підрахунку реальної кількості зайнятих у туристичній сфері як на національному, так і на регіональному рівнях. За даними Головного управління статистики в Закарпатській області, у сфері туризму регіону зайнято близько 15 тис. осіб, проте дані показники є досить відносними, а їх значення може коливатися в залежності від різних факторів. Об'єктивно, що значні зміни у кількості та структурі зайнятих у туристичній сфері регіону відбулися внаслідок негативного впливу кризи COVID-19. Неоднозначна оцінка кількості зайнятих зумовлена також специфікою господарювання особистих селянських господарств (ОСГ), що надають послуги у сфері сільського зеленого туризму. Особливістю функціонування ОСГ є те, що до процесу господарювання та управління туристичною садибою залучені всі члени сім'ї, які проживають у господарстві (в т.ч. діти віком до 16 років та особи пенсійного віку, що не відносяться до економічно активного населення). Така специфіка зайнятості має свої переваги та недоліки, оскільки, з одного боку, таким чином забезпечується перманентність процесу господарювання та забезпеченість робочою силою, з іншого – неоднорідність та несистемність господарської діяльності призводить до зниження продуктивності праці, неефективного прийняття управлінських рішень, ускладнення процесу розподілу доходів та оплати праці за виконану роботу та інші недоліки. Разом з цим, функціонування сільських туристичних садиб та зайнятість населення в ОСГ значно знімає напругу на локальних ринках праці та сприяє розв'язанню соціально-економічних проблем сільських територій регіону. За різними джерелами рівень зайнятості в ОСГ Закарпатської області, що надають послуги сільського туризму складає близько 2400 осіб, проте за неофіційними даними цей показник значно вищий, оскільки повинен включати зайнятість всіх членів сім'ї, що проживають у туристичній садибі і безпосередньо залучені до її функціонування.

Впродовж дев'яти місяців 2021 року до місцевого бюджету Закарпатської області сплачено 685,5 тис. грн туристичного збору. Порівняно з минулорічним

періодом надходження збільшилися в 4 рази. Про це повідомив ЗМІ Олексій Петріченко, начальник Головного управління ДПС у Закарпатській області.

Більшу частину збору сплатили фізичні особи-підприємці – 396,4 тис. грн, що більше ніж торік на 185,4 тис. гривень. Відповідно юридичні особи спрямували до місцевих скарбниць 289,1 тис. грн, що в порівнянні з минулорічними надходженнями більше на 219,3 тис. гривень.

Проведене дослідження засвідчило, що функціонування туризму відіграє важливу роль у соціально-економічному розвитку територій Закарпатської області, а активне залучення сільського населення до створення сільських зелених садиб на базі власних ОСГ може в деякій мірі зняти напругу на локальних ринках праці та забезпечити зайнятість населення регіону.

2.2. Оцінка розвитку туристичної інфраструктури області

Інфраструктура ринку туристських послуг утворена п'ятьма найважливішими складовими: 1) засобами розміщення туристів - готелі та інші колективні засоби розміщення; 2) підприємствами індустрії громадського харчування - ресторани, кафе, бари, їдальні, бістро і т.д.; 3) транспортними підприємствами, що займаються обслуговуванням туристів; 4) об'єктами пізнавального, оздоровчого, релігійного, спортивного, культурно-історичного, розважального характеру, а також об'єктами іншого призначення, що використовуються при наданні туристичних послуг або спеціально створеними для цих цілей; 5) організаціями, що надають послуги гідів-перекладачів, екскурсійні та здійснюють формальності при перетині кордонів між державами.

Також туристичну інфраструктуру можна поділити на 3 основних групи.

До першої групи віднесені організації та підприємства, що займаються розробкою і наданням основних туристських послуг: туроператори і турагенти, підприємства розміщення, громадського харчування, транспортні.

Друга група представлена спеціалізованими організаціями, що надають туристичні послуги та послуги цільового призначення:

- екскурсійні бюро та організації гідів-перекладачів;
- оздоровчі комплекси рекреаційного туризму;
- туристські бази різної спеціалізації;
- навчальні пункти первинної спеціалізованої підготовки туристів;
- спортивні комплекси і табори для занять спортом і проведення змагань;
- підприємства, що виробляють і продають товари туристського призначення;
- служби та організації з надання послуг у галузі міжнародного туризму і юридичних послуг;
- організації, що надають послуги з врегулювання різних туристських формальностей.

До третьої групи віднесені організації, що спеціалізуються на відтворенні туристської діяльності:

- організації професійної підготовки та перепідготовки кадрів для сфери туризму;
- кадрові агентства з професійного відбору;
- курси підготовки екскурсіводів та гідів-перекладачів;
- організації атестації, акредитації та контролю фізичних і юридичних осіб, що займаються туристичною діяльністю.

Інфраструктура ринку туристичних послуг має наступні ознаки:

- елементи інфраструктури не виробляють матеріальних цінностей, а створюють необхідні передумови для їх виробництва;
- ефективність об'єктів і споруд інфраструктури визначається їх безперервним розвитком;
- сприяє раціональному використанню території (природні, економічні та рекреаційні ресурси).

За функціональним призначенням інфраструктуру туристських послуг прийнято поділяти на такі групи:

- об'єкти виробничої сфери (транспорт, зв'язок, будівельна індустрія, водопостачання, енергопостачання);

- об'єкти соціальної сфери (торгівля, громадське харчування, побутове обслуговування, культурні, дитячі та медичні установи і т.п.);
- об'єкти інфраструктури, пов'язані з охороною навколишнього середовища та рекреаційних ресурсів.

Нині туризм є однією з високоприбуткових галузей, що найдинамічніше розвивається у світовій економіці. Він сприяє підвищенню рівня й якості життя населення. Зростаюча роль туризму з урахуванням соціально-економічних умов функціонування Закарпатської області вимагає вирішення низки конкретних завдань, серед яких першочерговими є: оцінка ресурсної забезпеченості і туристичних можливостей регіону, виявлення унікальних об'єктів туристичного інтересу, вдосконалення ресурсної бази для досягнення бажаного соціально-економічного результату, тобто завдань, пов'язаних з управлінням туристичними ресурсами. Для вироблення пропозицій та напрямів подальшого розвитку необхідно визначити пікові періоди, що забезпечують максимальну кількість відвідувачів та періоди з мінімальною кількістю відвідувачів. Мережа оздоровчих, рекреаційних та туристичних закладів області у 2020 р. містить 511, із них: 23 – оздоровчих, 126 – рекреаційних, 362 – туристичних (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Мережа туристичних закладів Закарпатської області, 2020 р.

Рік	Кількість туристичних та санаторнолікувальних закладів	у т. ч. оздоровчих	у т. ч. рекреаційних	у т. ч. туристичних
2016	392	24	123	245
2017	392	24	123	245
2018	443	18	146	279
2019	445	23	103	319
2020	511	23	126	362

Джерело: складено автором.

У Закарпатті сільські садиби мають дуже доглянутий, етнографічно цікавий, гарний вигляд із національною ознакою. Вони не завжди досконалі, але, як правило, не схожі одна на одну, бо зведені за смаком і характером власників (старовинні або сучасні і комфортні кімнати). Туристи не лише

відпочинуть і відновлять сили, а й дізнаються більше про побут, традиції, культуру і гастрономію. Зробити цікавим відпочинок допоможуть екскурсії по краю. Також під час відпочинку в Закарпатті туристи мають можливість поєднати його з лікуванням (зважаючи на лікувальні джерела, мінеральні води, грязелікування, спелеотерапію тощо). Саме використання з оздоровчою метою багатств місцевості становить чинник розвитку індустрії гостинності в Україні.

У Закарпатті можливо відпочивати протягом усього року: коли тепло, то можна засмагати, купатися, збирати ягоди, гриби і трави, брати участь у сплавах по річках, піших походах, кататися верхи; в холодну пору року – кататися на лижах, санках, сноубордах, полювати.

Екологічний туризм у Закарпатті має різну туристичну інфраструктуру – від дешевих, ефективних та доступних садиб до дорогих підвищеної комфортності. Родина в сільських садибах у Закарпатті за невелику плату із задоволенням приймає туристів, зручно їх розміщає, надає харчування та різні послуги.

Відповідно до Положення «Про Програму розвитку туризму і курортів у Закарпатській області на 2021–2023 рр.» в області функціонує майже 600 сільських садиб, які готові надавати туристичні послуги. Значна кількість сільських садиб знаходиться у Свалявському, Міжгірському та Берегівському районах. Якщо підрахувати у відсотках, то до всіх садиб у Закарпатській області на Свалявський район припадає 15,9%, на Міжгірський – 12,8%, на Берегівський – 11,6%. Незначна кількість сільських садиб знаходиться в таких регіонах, як Іршавський, Ужгородський та Виноградівський, у відсотках до загальної кількості – 1,8%, 2,2% та 1,4%.

Сконцентрування сільських садиб у популярних нині курортах (Берегівський район) обґрунтовується наявністю різних видів туристичної діяльності (оздоровчої, екологічної, лікувальної, винної, гірськолижної тощо). В області опрацьовується також питання формування мережі туристичних шляхів Закарпатської області, а також з урахуванням маршрутів до джерел мінеральних вод та інших предметів інтересу туристів. Свій потенціал мають

регіони термальних вод, які нині використовуються для організації відпочинку людей.

Особливістю екологічного туризму в Закарпатті є можливість для відпочинку на природі не лише у щорічній відпустці, а й під час вихідних. При цьому є можливість ознайомитися з культурою та побутом села, насолодитися гармонією природних ресурсів і свіжим повітрям. Багато туристів прибувають на визначений час та із задоволенням беруть участь у сільських роботах, у зборі ягід, грибів та горіхів.

Виявляється зацікавленість у певній категорії туристів екологічного туру до розважальних заходів – організовуються вечірки з українськими традиціями, танцями й співами.

Екологічний туризм можливо поєднати і використовувати з поняттями «сільський» та «зелений» туризм. Наприклад, похід із наметами потраплятиме саме під таке визначення. Щодо екологічного туризму в Закарпатській області, то він майже завжди розробляється самостійно без допомоги туристичних фірм, у сільських садибах, як правило, в районі гір, річок, де поруч існують населені пункти з розвиненою інфраструктурою.

Однією з головних проблем розвитку туризму Закарпатського регіону є незадовільний стан доріг. Вони повною мірою не задовольняють туристів, виникають негативні відгуки. Не вирішує питання пересування існуюча на території Закарпаття вузькоколійна залізниця, бо її інфраструктура також недостатньо оновлюється через нестачу фінансування протягом 20 років. Як позитивний момент слід відзначити, що в останні роки відбувається будівництво мережі велосипедних доріг, які облаштовують за всіма європейськими стандартами – із переходами, знаками та розміткою тощо [10]. Для збільшення кількості туристів, які надають перевагу курортам у Закарпатті та кожний рік приїждять відпочивати, підлікуватися, набувати нових вражень, потрібно створити умови комфортного транспортування до місця призначення. І це є завданням не лише місцевого, а й державного рівня.

Дослідження колективних засобів розміщення: готелів, аналогічних їм та спеціалізованих закладів демонструє поступове їх зменшення, що пояснюється їх моральним старінням. При цьому кількість розміщених осіб протягом останніх чотирьох років не зменшується, а, навпаки, зростає. Це може бути свідченням закриття нерентабельних засобів розміщення. Найбільше гостей, що відвідали регіон і зупинилися на базах відпочинку, спостерігалось у 2018 р.

Потрібно пам'ятати про дитячий відпочинок, яким славиться Закарпаття. Природа цього регіону є привабливою для оздоровлення школярів та молоді. Спостерігається скорочення закладів оздоровлення та відпочинку для дітей, а також кількості відпочиваючих, що скористалися їхніми послугами. Це є свідченням низького сервісного обслуговування та комфортності номерного фонду для молоді. У цілому обсяг туристичних потоків має неоднорідний характер, що зумовлено політично-економічними подіями та епідеміологічною ситуацією в країні.

За останні 10 років у Закарпатській області було обслуговано 244 127 туристів, а в 2018 р. – 25 348. Це найбільша кількість починаючи з 2011 р. Із цього періоду майже з кожним роком йде спад туристичних потоків у Закарпатській області, що пояснюється доступністю відпочинку за кордоном, вимогами туристів щодо комфортності житла, обслуговування, у тому числі медичного, транспорту, доріг, та ін. Не відповідає якість надаваних послуг їх вартості, існуючі ціни завищені. Туристичні підприємства всіх типів не витримують конкуренцію з іноземними курортами. І, як наслідок, це позначається на динаміці туристичних потоків.

Закарпаття надзвичайно перспективний регіон України з точки зору туризму, рекреації та відпочинку. Туристична галузь – це потужний чинник розвитку області. Унікальний лікувально-рекреаційний потенціал, який сприяє розвитку різних видів туризму, з кожним роком залучає у Закарпаття все більше відвідувачів.

Основними напрямками розвитку туристичної галузі в області є бальнеологічний, гірськолижний, сільський, пішохідний туризм. У краї є всі

умови для розвитку внутрішнього та міжнародного туризму, які набули популярності.

За інформацією управління туризму та курортів департаменту економічного розвитку і торгівлі облдержадміністрації, мережа оздоровчих, рекреаційних та туристичних об'єктів області нараховує 511 об'єктів, у т.ч.: оздоровчих – 23, рекреаційних – 126, туристичних – 362. В області одночасно можна розмістити близько 26000 осіб.

В області нараховується 56 діючих гірськолижних витягів, у т.ч.: бугельних – 40, крісельних – 8, якірних – 3, елеваторного типу – 2, мультиліфти – 3, ратраків – 26, пунктів прокату – 38.

Відповідно до плану заходів на 2020 рік для реалізації Програми розвитку туризму і курортів у Закарпатській області затвердженої рішенням обласної ради від 22 грудня 2020 року № 95, здійснювались організаційні заходи щодо покращення туристичної інфраструктури області (знакування і маркування туристичних шляхів та маршрутів територією області). У рамках співпраці управління туризму та курортів департаменту облдержадміністрації та ГО „Карпатські стежки” у теперішній час здійснюється маркування відрізка Закарпатського Туристичного Шляху від перевалу Ужоцький до смт Воловець протяжністю 61,5 км.

У 2020 року профінансовано 3 проекти, надані інститутами громадянського суспільства у сфері туризму та курортів, які спрямовані на популяризацію туристичного потенціалу Закарпатської області.

Також в Ужгородському районі розроблено та пройшов конкурсний відбір і на сьогодні фінансується за рахунок коштів, отриманих від ЄС у рамках Програми підтримки секторальної політики проект регіонального розвитку «Розвиток інфраструктури у сфері туризму і рекреації Закарпаття шляхом реставрації пам'ятки архітектури національного значення – Невицького замку (перша черга невідкладних робіт)».

Для популяризації закарпатського туристичного продукту та збільшення відвідуваності фестивалів, які проводяться у області, протягом року було

підготовлено до друку та встановлено на територіях інших регіонів 22 інформаційні стенди.

Для представників преси і туристичних компаній України та з-за кордону організовано та проведено інформаційно-пізнавальні тури місцями туристично-рекреаційної привабливості області:

- інформаційно-пізнавальний тур «Закарпаття відкрите для всіх»;
- пізнавальний тур «Винний тур Боржавською вузькоколійкою»;
- інформаційно-пізнавальний скаут-тур для українських та іноземних режисерів, операторів і продюсерів.

З метою покращення розвитку сільських територій, особливо в гірській місцевості, управління туризму та курортів департаменту проводить постійну роботу щодо залучення населення, у т.ч. непрацевлаштованих, до започаткування своєї власної справи, шляхом організації послуг у сільському туризмі. Понад 500 сільських садиб області готові надавати послуги з розміщення, харчування та організації дозвілля. Власники сільських садиб постійно працюють над створенням нового туристичного продукту для відпочиваючих та туристів.

З метою популяризації туристичного потенціалу Закарпатської області, постійно оновлюється офіційний туристично-інформаційний портал «Вітаємо на Закарпатті». Також, виготовлено відеоролики про іміджеві туристичні продукти Закарпаття англійською та українською мовами, а саме: «Драйвові Закарпаття», «Історико-архітектурне Закарпаття», «Туристична Тячівщина».

Крім цього, на території області нараховується 25 туристично-інформаційних центрів, які надають інформацію щодо наявного туристично-рекреаційного потенціалу Закарпаття.

У загальній інфраструктурі туристичної галузі одне з основних напрямків призначення запроваджувалося на готелі та подібні засоби розміщення. У Закарпатській області у 2020 році юридичними особами та фізичними особами було створено 228 таких підприємств (у 1,5 рази більше порівняно з попереднім роком), у тому числі 147 готелів, 66 туристичних баз, кемпінги, 12 мотелів, 2

хостели, 1 гуртожиток для приїжджих. За функціональною структурою підприємства, як і раніше, готелі є найпоширенішими. У 2020 р. у готелях та аналогічних засобах розміщення нараховувалося 4828 номерів, найбільшу частину з них (53,5% складала номери першої категорії, а номери вищої категорії 16,0% від загального номерного фонду.

Впродовж 2020 року готельними послугами та аналогічних засобів розміщування скористалися 172,7 тис. мандрівників, що на 22,7% більше, ніж у попередньому році. Із них 149,5 тис. осіб - громадяни України, 23,2 тис. іноземці. Найбільше туристів зупинялося у містах Ужгород - 51,4 тис. осіб, або 29,8%, Берегово - 17,5 тис. осіб, або 10,1%, Хуст - 15,8 тис. осіб, або 9,1% та Мукачево - 13,4 тис. осіб, або 7,8%.

Готелями було організовано обслуговування 74,7% гостей від загальної чисельності розміщених в області, туристичними базами, студентськими таборами - 12,4%, мотелями - 9,3%, хостелами - 3,4% (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

**Основні показники роботи готелів та аналогічних засобів
розміщування Закарпатської області, осіб.**

Показники	Роки						
	2005	2010	2016	2017	2018	2019	2020
Кількість готелів та аналогічних засобів розміщування, од.	39	38	69	67	159	151	228
У них номерів, од.	1395	1462	2621	2512	3351	2983	4828
Одноразова місткість, місць	2839	3152	5554	5380	6936	6120	9693
Обслуговано приїжджих, тис. осіб	84,3	99,2	104,4	101,5	131,7	140,7	172,7
У т.ч. іноземців	93,2	34,5	15,3	17,5	22,3	26,2	23,2
Коефіцієнт використання місткості готелів та аналогічних засобів розміщування	0,19	0,34	0,17	0,15	0,14	0,14	0,15

Джерело: складено автором на основі [1].

Загальна сума доходів від готелів та відповідних засобів розміщення у 2020 році становила 102,9 мільйона гривень, що у 1,5 раза більше порівняно з

попереднім роком. 42,0% доходу надійшло від основної діяльності (продажу номерів), що становить 17,2% від надання інших послуг.

Мережа суб'єктів - юридичних осіб ресторанного господарства на початок 2020 р. нараховувала 324 об'єктів (кафе, бари, ресторани, їдальні, постачання готової їжі) на 16,3 тис. посадочних місць. У середньому на один об'єкт у ресторанному господарстві припадало 50 місць (при 51 - у попередньому році). Основна мережа ресторанів спеціалізується на кафе, закусочних, фуршетах та барах, їх питома вага у загальній чисельності об'єктів у 2019 р. становила 78,1% проти 77,3% у 2018 р. Порівняно з 2018 роком кількість ресторанів зменшилась на 76 одиниць, або на 19,0%, а кількість місць зменшилась на 4,0 тис., або 19,7%.

Серед міст та районів області більш за все об'єктів ресторанного господарства припадає на обласний центр Ужгород - 62 одиниці (19,1% від загальної кількості) та на Тячівський район - 39 одиниць (12%), а мінімальна кількість - на м. Чоп, відповідно 2 та 0,6%.

У порівнянні з 2018 роком товарообіг ресторанного господарства послабився на 9,5% і склав 93,8 мільйона гривень [1].

У 2019 році частина продажів продукції приватного виробництва у роздрібному товарообігу ресторанного господарства становила 48,3%. Протягом останніх років розширилася мережа маленьких кафе та барів, які належать фізичним особам-підприємцям, де пропонується величезний вибір їжі закарпатської, угорської, словацької, румунської кухонь та напоїв, які зможуть задовольнити смаки найсуворіших гурманів.

На території Закарпаття у 2019 році функціонувало 54 підприємства готельного господарства (юридичні особи), у тому числі: 42 готелі та аналогічні засоби розміщування, 10 засобів розміщування на період відпустки та іншого тимчасового проживання (будинки, пансіонати і бази відпочинку, хостели, туристські бази, гірські притулки) та 2 інших засоби розміщування. Найбільша кількість закладів розміщення знаходиться у м. Ужгород (29,6%), Свалявському

районі (11,1%), Міжгірському районі (9,3%), м. Мукачево та Ужгородському районі (по 7,4%), Мукачівському, Рахівському і Тячівському районах (по 5,6%).

В областях виділено 10 лікувально-оздоровчих рекреаційних територій, особливо, Ужгородська рекреаційна зона, курорт Деренівка, Мукачівська, Карпати і Синяк, Великоберезнянсько-Перечинська, Міжгірсько-Воловецька та курорт Сойми, Свалявська, Поляна, Іршавська, Берегівська, Хустсько-Виноградівська та курорти Шаян, Тячівська, Рахівська, Кваси.

Особливо важливо, щоб заклади туристичної галузі надавали необхідні послуги щодо оздоровлення та відпочинку дітей у літній період (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

**Дитячі заклади оздоровлення та відпочинку, які працювали влітку в
Закарпатській області у 2011-2019 роках**

Роки	Кількість закладів, од.		У них місць, од.		Кількість дітей, які перебували у закладах, осіб	
	всього	зокрема, заклади оздоровлення	всього	зокрема, заклади оздоровлення	всього	зокрема, заклади оздоровлення
2012	569	15	5594	1478	79403	3693
2013	575	12	3855	1080	81164	3434
2014	611	27	5368	3007	95933	6451
2015	321	18	4926	2458	45576	7849
2016	333	15	4264	1581	45175	3136
2017	135	10	3158	1208	22239	2695
2018	175	10	2731	1205	27929	3329
2019	145	12	2982	1482	25811	4842
2020	196	10	2769	1109	26908	3218

Джерело: складено автором на основі [1].

Проаналізувавши дані за 2012-2020 рр. про дитячі заклади оздоровлення та відпочинку, які працювали влітку, спостерігаємо, що їх чисельність зростала до 2014 р. і досягла свого максимуму - 611 одиниць. У 2017 р. функціонувало лише 135 закладів (в 2,5 рази менше порівняно з 2016 р.), що призвело до значного зменшення чисельності осіб, які перебували у закладах. У 2020 році кількість в дитячих закладах оздоровлення та відпочинку збільшилася на 35,2% порівняно з 2019 роком. Проте їхня місткість та чисельність дітей, які перебували у цих закладах, істотно не змінилась.

Проаналізувавши отримані результати можна відзначити, що розвиток туристичної інфраструктури практично не відбувається, або проходить дуже повільно. З огляду на вище сказане, першочерговим завданням щодо покращення туристичної інфраструктури регіону полягає у забезпеченні інфраструктурного облаштування визначних об'єктів історико-культурної спадщини, розширенні мережі соціальних закладів розміщення на зразок кемпінгів та хостелів, облаштування маршрутів, місць для відпочинку в лісах та гірських районах, оглядових майданчиків, центрів туристичної інформації, інформаційних стендів на дорогах тощо.

2.3. Дослідження природно-ресурсного потенціалу Закарпаття, як основи розвитку туризму регіону

Закарпаття (додаток Б) завдяки своїм фізико-географічним особливостям, кліматичним умовам, природно-ресурсному потенціалу та соціально-економічним умовам належить до територій, що мають сприятливі передумови для розвитку туризму та рекреації. В області розвинені майже всі види рекреації: від санаторно-курортного лікування до відпочинку, а також існують сприятливі умови для цілорічного розвитку різноманітних видів туризму.

Закарпаття знаходиться на південному заході України. Приблизно дві третини всієї території займають Карпати, що простягаються з північного заходу на південний схід, на решті території – Закарпатська низовина.

Рельєф Закарпатської області є унікальним за своїми туристичними властивостями, адже тут органічно поєднуються різні типи рельєфу: від долин до високогір'я. А різноманіття привабливих гірських комплексів створює чудові передумови для розвитку туризму та всієї туристичної індустрії в цілому.

Узагальнення тенденцій розвитку туристично-рекреаційного комплексу здійснено за допомогою SWOT-аналізу (табл. 2.4).

SWOT-аналіз розвитку туристично-рекреаційного комплексу

Закарпаття

	Можливості	Загрози
Зовнішні чинники	<ol style="list-style-type: none"> 1. Виділення туристичної індустрії пріоритетом економічного розвитку. 2. Проведення заходів із метою ознайомлення з унікальними пам'ятками без розвинутої інфраструктури. 3. Можливість навчання, стажування, набуття досвіду роботи за кордоном 4. Експорт екологічно чистої, органічної сільськогосподарської продукції. 5. Участь у міжрегіональних та міжнародних ярмарках, бізнес-зустрічах, виставках. 6. Участь у грантових програмах. 7. Проведення рекламної роботи із заохочення інвестування туризму. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Вищий рівень прибутків в інших регіонах України та за кордоном. 2. Відтік іноземних інвестицій з області. 3. Безповоротна міграція в інші регіони та країни. 4. Зниження зовнішнього попиту на продукцію області. 5. Зміна у смаках споживачів. 6. Періодичність природних, стихійних лих 7. Внутрішня конкуренція з боку інших областей. 8. Міжнародна конкуренція сусідніх держав.
Внутрішні чинники	Сильні сторони	Слабкі сторони
	<ol style="list-style-type: none"> 1. Вигідне географічне розташування регіону: автомобільні, залізничні та повітряні сполучні шляхи міжнародного значення. 2. Природні (насамперед лісові та водні), екологорекреаційні та людські ресурси 3. Унікальні бальнеологічні ресурси у поєднанні зі сприятливими кліматичними умовами. 4. Висока ділова активність населення 5. Розвинена та розгалужена транспортна мережа. 6. Високий рівень спеціалізації в аграрній сфері. 7. Порівняно низький рівень забруднення навколишнього середовища 8. Розуміння місцевою владою важливості розвитку туристичної індустрії. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Низький рівень транспортної інфраструктури у сільській місцевості. 2. Малоземелля. 3. Залежність від зовнішніх інвесторів. 4. Низька якість сервісу туристичної інфраструктури. 5. Порушення екологічної рівноваги. 6. Низький рівень розвитку у гірській місцевості. 7. Невисокі заробітні плати у внутрішніх туристів. 8. Складність отримання земельних ділянок для великих інвестиційних проєктів.

Джерело: складено автором

В процесі проведення аналітичного дослідження рівня розвитку ТРК регіону визначено, що комплексний розвиток туристично-рекреаційної сфери регіону неможливий без обґрунтування та виваженого вибору стратегічних пріоритетів розвитку, спрямованих на задоволення потреб туристів; оптимізацію туристичного потоку, сервісних послуг, інформаційних та фінансових потоків; ефективне використання рекреаційних ресурсів тощо. Таким чином, результат дослідження показав, що ТРК регіону може успішно розвиватися тоді, коли будуть враховуватися як внутрішні переваги й недоліки, так і зовнішні можливості й загрози.

Головною метою стратегічного розвитку ТРК регіону має бути формування або підвищення ефективності його функціонування як елементу нарощення економічного та соціального потенціалу регіону за умови раціонального використання рекреаційних ресурсів регіону та надання туристам необхідних їм послуг високої якості, у зручний для них час, в комфортних умовах та за вигідними цінами.

Проведений SWOT-аналіз засвідчує, що область має потужний потенціал для здійснення більшості видів туристично-рекреаційної діяльності, використання якого суттєво лімітується низкою обмежень, для подолання яких слід обрати чітку стратегію.

Статистичні дані від 4 січня 2018 року. Надходження туристичного збору до місцевих бюджетів області у січні-грудні 2017 року становили 2901,6 тис. грн., що на 31,9% більше порівняно з відповідним періодом попереднього року (2199,1 тис. грн.), у тому числі: туристичний збір, сплачений фізичними особами становив 1916,1 тис. грн. і зріс порівняно з відповідним періодом минулого року на 33,1%, а збір, сплачений юридичними особами відповідно - 985,4 тис. грн. та зріс на 29,8%.

Найбільші суми туристичного збору надійшли до місцевих бюджетів: об'єднаної територіальної громади с. Поляна Свалявського району - 555,4 тис. грн. (зростання на 21,1%), Берегівського району - 448,0 тис. грн. (зростання на 97,3%), м. Ужгород 357,4 тис. грн. (зростання на 26,0%), Ужгородського району - 282,7 тис. грн. (зростання на 51,6%), Міжгірського району - 208,6 тис. грн. (зростання на 46,8%).

Зростання відбулося насамперед через розвиток бальнеологічного туризму, використання наявних цілющих вод термальних і мінеральних джерел, розвиток гастрономічних фестивалів та різноманітних фестивалів, які популяризують унікальну самобутність, автентичність та колоритність області.

Розвитку туризму та рекреації сприяє залісненість території, вона становить приблизно 50% площі області. В передгірських Карпатах до висот 500м переважають дубові ліси, рідше зустрічаються дубово-грабові та букові

дерева. У лісосмугах 500-900 м. ростуть густі букові дерева та хвойно-широколистяні ліси. На висотах 1300-1600 м ростуть ялицево-смерекові ліси. Вище 1800 м схили займають субальпійські і альпійські полонини та рідколісся, серед яких поширені сосна, ялівець, вільха, рододендрон; луки тут представлені білоусом, кострицею, осокою.

Клімат області помірно-континентальний, тут сприятливі кліматичні умови для рекреації: тепла осінь, не дуже спекотне літо та м'яка зима. Загальна тривалість теплого періоду приблизно 5-7 місяців на рік. У липні середня температура повітря в межах 15- 25оС. З висотою в горах температура падає і коливається від 13 до 9оС. Середньорічна температура в межах від +8,5 до +4оС. В цілому, кліматичні умови області є комфортними території для рекреаційної діяльності та туризму.

У Закарпатській області поступово створюється туристично-рекреаційний комплекс з чітко окресленими сезонами – літнім (оздоровлення, відпочинок, санаторно-курортне лікування) та зимовим (гірськолижний), обидва сезони мають певні особливості забезпечення послуг [4]. Найсприятливішим для зимового відпочинку є Полонинсько-Чорногірський масив, тут тривалість снігу складає 5-6 місяців, а товщина сніжного покриву має 10-35 см. Завдяки цьому можуть формуватись центри зимового відпочинку. Сприятливий клімат дозволяє забезпечити відпочинок протягом цілого року, оскільки сприятливі кліматичні умови для відпочинку тривають тут протягом 10-11 місяців у рік, а несприятливі мають місце лише частково у квітні та в кінці жовтня і на початку листопада.

Закарпатська область характеризується великою кількістю рік, різноманітних струмків та потічків: 152 ріки в області довжиною близько 10 км (Піня, Ріка, Теремля, Веч, Синявка, Озерянка, Велика Уголька та інші). Більше 100 км довжини мають такі річки як Тиса, Уж, Латориця, Боржава. Найдовша річка – Тиса, у межах 26 області має довжину 240 км, це ліва притока Дунаю. Ряд річок може експлуатуватись для різних видів водного спорту. На Закарпатті 137 природних озер, найбільше та найвідоміше з яких – Синевир. За

походження озера тут різних типів: загатні (Солоне, Синевір, Теремблянські озера), карові (Марічейка, Несамовите, Бребенескул), антропогенного походження (Солотвинські), вулканічні (Липчанське, Ворочівське, Синє).

На Закарпатті на обліку знаходяться 454 об'єкти природно-заповідного фонду, що мають загальну площу 171420,272 га, з них об'єктів ПЗФ загальнодержавного значення – 34, площею 155609,51 га, об'єктів місцевого значення – 416, загальною площею 15810,762 га. Відношення територій ПЗФ до загальної площі Закарпатської області становить 13,4%. До найбільш привабливих заповідних територій Закарпаття належать Національний природний парк "Синевир", Карпатський біосферний заповідник та Ужанський національний природний парк.

Бальнеологічні ресурси Закарпаття - це різноманітні мінеральні та термальні води. Область займає перше місце в Україні за якістю та кількістю лікувальних джерел. Тут знаходяться 620 джерел мінеральних вод, з яких вивченими є лише трохи більше 300. В області зосереджені основні родовища вуглекислих гідрокарбонатних та натрієвих вод. За газовим складом більша частина мінеральних вод Закарпатської області – вуглекислі (75,0%), азотні та азотнометанові води (18,0%), сульфідні (7,0%) [31]. В Свалявському районі найбільш відомі такі бальнеологічні курорти як Поляна, Солочин, тут лікують хворих з хронічними захворюваннями органів травлення. У санаторії Шаян лікують захворювання печінки, підшлункової залози і кишківника. У санаторії Кваси проводять лікування захворювань опорно-рухового апарату та нервової системи, у санаторії Карпати лікують захворювання органів кровообігу і функціональні захворювання нервової системи.

Родовища термальних вод розташовані в таких населених пунктах: Ужгород, Нижня Розтока, Вільхівка, Пасіка, Уголька, Залуж, Іванівка, Руські Комарівці, Гараздівка, Синяк, Шаян, Бігань. Температура води у джерелах у межах від +18 до +80 С, глибина джерел до 800 м [21]. Надзвичайно цінними, а унікальними є термальні родовища у м. Берегове - це кремнієво-вуглекисло-азото-хлориднонатрієві води, що мають високу мінералізацію. Їх температура

сягає +30, а солоність 30‰. Така вода має сприятливий вплив на здоров'я, а особливо тих, хто має серцево-судинні захворювання, варикозне розширення вен, проблеми з артритом, остеохондрозом, а також хто страждає захворюваннями ЦНС.

Велику частину області охоплюють Українські Карпати, де збереглися унікальні ділянки пралісів, найбільші за площею у Європі. Задля подальшого збереження та охорони Карпатських пралісів, 1968 року постановою уряду був утворений Карпатський біосферний заповідник. Унікальні екосистеми цього заповідника відносяться до найбільш цінних на планеті і відносяться до міжнародної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО з 1993 року.

В Тячівському районі Закарпаття існують чудові умови для розвитку спелеологічного туризму. На скелях бескидів розташовані входи до карстових печер. Значна кількість тектонічних тріщин у вапнякових блоках, випадіння великої кількості опадів (до 1600 мм. на рік) посприяли розвитку та формуванню 28 печер і численних підземних ходів. Тячівські печери давно відомі місцевому населенню, але належній охороні та вивченню цих унікальних природних об'єктів не приділялось потрібної уваги. В наслідок цього, на сьогодні значна кількість печер завалені і не мають можливості дослідити їх до кінця. Можливо, що вони є залишками давніх шляхів підземних вод, що залишились після того, як були утворені долини річок Малої і Великої Угольок.

Окрім того, особливістю Тячівського району є соляний карст. Він має тісний зв'язок з Солотвинським родовищем кам'яної солі, яке знаходиться в долині ріки Тиса. Освоєння соляних родовищ тут розпочалось ще у XVIII ст. Але невміле закладання неглибоких соляних шахт сприяло широкому розвитку антропогенного соляного карсту в стелях шахт та їх обваленню. Це призводило до утворення кастового провалля, затоплення штолень і виникнення унікальних карстових озер.

Солотвинські солекопальні – унікальні в Україні, єдині у своєму роді, де відбувається лікування та оздоровлення в підземних умовах, тут поєднується спелеотерапія і бальнеогрязелікування, використовується розсіл і пелоїди озер.

Розчини вод солотвинських озер відносяться до лікувальних вод високої мінералізації (30-32 г/л), слаболужних, хлоридно-натрієвого складу. В сольовому розчині і грязях є такі рідкісні елементи: рубідій, силіцій, цезій, бром, фтор, ці елементи в такому потужному комплексі дають чудовий ефект при проведенні лікування від багатьох недугів.

У Закарпатській області в останні роки значно розвинувся зелений (сільський, екологічний) туризм. Відвідувачі області пізнають унікальну культуру краю, цікавинки історії, а головне - знайомляться з мальовничою природою краю, та займаються активним відпочинком: збирають гриби, лікарські рослини та ягоди, займаються риболовлю чи полюванням. Туризм в закарпатських селах дає можливість жителям індустріальних міст відвідувати місцеві пам'ятки дерев'яної архітектури, а також знайомляться з народними ремеслами: вишивка, гончарство, різьба по дереву, лозоплетіння, ткацтво та ін.[4].

Закарпаття має унікальні природні та антропогенні рекреаційно-туристичні ресурси: джерела мінеральних та термальних вод, унікальні соляні шахти, де можна проводити спелео- та бальнеотерапію, грязелікування, використовуючи насичені елементами розсоли та пелоїди, гірські ландшафти, карстові печери та підземні ходи, унікальні в своєму роді лісові комплекси. Середньовічні замки, унікальні сакральні пам'ятки, об'єкти народних ремесел - це все збільшує туристичний попит регіону. В області швидкими темпами розвивається зелений туризм, з кожним роком збільшується кількість приватних садиб, а власники не просто надають послуги розміщення та харчування, а й допомагають організувати дозвілля а відпочинок. При цьому є передумови для ще більшого розширення туристичної діяльності в регіоні.

Все вищезгадане дає підстави розглядати регіон як один з найперспективніших для розвитку рекреаційно-туристичної галузі.

Туристично-рекреаційний потенціал Закарпаття розглядається через можливість ефективного використання наступної сукупності ресурсів та напрямів:

- бальнеологічні ресурси (мінеральні води, лікувальні грязі, озокерит);
- лісові ресурси (міські ліси, лісопарки, ліси зелених зон);
- водні рекреаційні ресурси (ріки, озера, ставки, водосховища, водоспади);
- спелеоресурси (печери);
- природно-заповідні території та об'єкти;
- пам'ятки історії та культури, архітектури (монастирі, замки тощо);
- санаторно-курортні комплекси («Лумшори», «Поляна», «Синяк», «Шаян» та ін.);
- зимові види туризму та спорту (гірськолижний слалом, сноуборд);
- сільський зелений туризм.

Основними природними рекреаційними ресурсами Закарпаття є бальнеологічні, до яких відносяться лікувальні мінеральні води, лікувальні грязі та озокерит.

До родовищ вод без специфічних компонентів і властивостей відносять вуглекислі води – це один із найцінніших різновидів мінеральних вод, які здавна використовуються у лікувальній практиці. До вод типу Нарзан належать мінеральні вуглекислі води районів Ужгорода, с. Ужок, Рахова, с. Угля Тячівського району, с. Вишково Хустського району, с. Голятин Міжгірського району. Води типу Боржомі зосереджені, в основному, в Мукачівському та Свалявському районах Закарпаття. Деякі води цього типу містять фтор, бром, бор та йод.

Дуже цінними різновидами вуглекислих мінеральних вод є води типу Єсентуки. Найбільші родовища цього типу на Закарпатті зосереджені поблизу сіл Драгове і Вишкове Хустського району, а також сіл Сойми і Верхня Бистра Міжгірського району. Води цього типу часто містять у значних кількостях такі біологічно активні компоненти, як бор, залізо, магній, кремнієву кислоту. Води єсентукського типу використовуються санаторіями "Верховина" і "Шаян" на Закарпатті.

Мінеральні води типу Арзні відрізняються від інших типів вуглекислих вод хлоридним натрієвим складом і високою мінералізацією (до 30 г/л). На

Закарпатті такі води відомі в долині р. Уж та її приток поблизу с. Кострино і Сіль Великоберсзнянського району.

Медичними показаннями для лікування вуглекислими мінеральними водами є: виразка шлунку та дванадцятипалої кишки; хронічний гастрит; хронічні коліти у фазі ремісії; хронічний гастрит; хронічний холецистит (бактеріальний) у фазі ремісії; функціональні розлади (дискінезії) жовчних шляхів по гіпер- або гіпотонічному типу; стан після перенесеного вірусного гепатиту; стан після операційних втручань на жовчних шляхах - не раніше 3-4 місяців після операції; цукровий діабет легкого та середнього ступенів важкості.

Залізисті води. На Україні такі води зустрічаються рідко. В гірсько-складчастій області Карпат зустрічаються в зоні поширення вуглекислих мінеральних вод.

Залізисті вуглекислі мінеральні води відомі у високогірній частині Закарпаття поблизу с.с. Келечин і Кобилецька Поляна Рахівського району.

Арсенисті води. Оскільки арсен має яскраво виражену токсикологічну дію, то прийом всередину арсенистих вод строго регламентується.

Води з підвищеним вмістом арсену (5-10 мг/дм³) встановлені на Україні в межах одного родовища вуглекислих мінеральних вод в с. Кваси Рахівського району. Ці води виділяються в окремий джульфінський тип. Води джульфінського типу використовуються в санаторії "Гірська Тиса" на Закарпатті.

Медичними показаннями для лікування залізистими та арсенистими водами є: захворювання органів кровотворення, залізодефіцитні анемії різної етіології, в тому числі після радіаційних уражень; професійні захворювання, хронічні отруєння солями важких металів (свинець, мідь, олово та ін.); порушення обміну речовин - цукровий діабет, сечовий діатез; лейкози.

Кремнисті мінеральні води (терми). Підземні води такого типу в Україні найбільш поширені серед Закарпатських вуглекислих, менше - азотних терм: перші - Ужгородське та Іванівське родовища; другі - Берегівське родовище.

Азотні кремністі терми найбільш поширені у світі. На Закарпатті виділяється декілька родовищ таких вод: Деренівське, Ужгородське, Карпатське, Лісарня, Боржавське.

Кремністі води Закарпаття почали використовувати останніми роками в санаторіях "Карпати", "Перлина Карпат", "Промінь" та інших.

Радіоактивні (радонові) мінеральні води. Радіоактивність підземних вод забезпечується, в основному, наявністю в них радону, рідше радію. Родовищ радонових мінеральних вод в Україні дуже багато. Води цього типу виявлені також і в Карпатах, зокрема у Рахівському районі Закарпаття.

Медичні показання для лікування радіоактивними (радоновими) водами є захворювання: опірно-рухового апарату: остеохондроз хребта; травматичні ураження кісток та суглобів; серцево-судинної системи: ішемічна хвороба серця (без нападів стенокардії та порушень ритму); гіпертонічна хвороба 1-2 ступеню; ревматизм з мінімальним ступенем активності; варикозне розширення вен; нервової системи: неврози; залишкові явища перенесених арахноїдиту, радикуліти; гінекологічні: хронічні запалення жіночих статевих органів; безпліддя; реабілітація після гінекологічних операцій; шкіри: нейродерміт; екзема; трофічні виразки.

Аналізуючи величину незадіяного потенціалу експлуатаційних запасів мінеральних лікувальних вод Закарпатської області, слід відмітити, що санаторно-курортна сфера має тут надзвичайно великі перспективи розвитку. За сприятливих економічних умов наявність такої великої кількості незадіяних експлуатаційних запасів мінеральних вод може становити значний інтерес для інвесторів.

Лікувальними бальнеологічними ресурсами Закарпаття є також лікувальні грязі. Із чотирьох видів лікувальних грязей в області зустрічаються лише торфові грязі. Вони застосовуються в нагрітому стані для торфолікування на курортах та в позакурортних умовах.

Синяцьке родовище торфових грязей у Закарпатті за своїми фізико-хімічними показниками відноситься до низько мінералізованих

слабосульфідних низькозольних торфових грязей низинного підтипу. Одним із стародавніх і широко розповсюджених в багатьох країнах в наші часи методів лікування є використання для лікування цілого ряду захворювань спелеоресурсів (мікроклімату печер, шахт).

Лісові ресурси є одними із важливих видів рекреаційних ресурсів Закарпаття. Всі ліси Закарпаття, за винятком лісів заповідних зон, можуть використовуватися для рекреаційно-туристичних потреб. Проте основне навантаження припадає на ліси рекреаційного призначення (міські ліси і лісопарки; ліси зелених зон, в тому числі лісопаркові зони відпочинку; ліси округів санітарної охорони курортів; смуги вздовж постійних трас туристичних маршрутів міжнародного та загальнодержавного призначення).

Найбільші площі зелених насаджень припадають на Ужгород і Мукачеве. Курортні ліси виконують важливі захисні, санітарно-гігієнічні та рекреаційні функції. Вони підтримують дебіт мінеральних джерел, створюють сприятливі умови для лікування, оздоровлення та відпочинку населення.

В регіоні курортні ліси виділені навколо всіх санаторіїв та санаторно-курортних комплексів. Забезпеченість курортними лісами досить висока. Найбільші площі курортних лісів виділені навколо курортів "Поляна", "Сонячне Закарпаття" та "Квітка Полонини" (загальна площа 2,6 тис. га).

Водні рекреаційні ресурси Закарпаття представлені ріками, озерами, ставками, водосховищами, які є придатними для рекреаційного використання, а також водоспадами, що цікаві як туристичні об'єкти.

Ріки. Найбільшими ріками регіону є Тиса, Уж, Латориця. Ріки Карпат мають гірський характер, вони відрізняються значними нахилами русел, швидкими течіями, незначною глибиною. В зв'язку з гірським характером території, розташуванням регіону на Головному Європейському вододілі лише незначна частина рік придатна для рекреаційно-туристичної діяльності. До таких рік відносяться в першу чергу Латориця, Уж, Терєбля. В основному вони придатні для плавання на байдарках і каное, купання, любительського рибальства.

Закарпаття багате і на озера. За способом виникнення вони поділяються на льодовикові (Бребенескул, Драгобратське, Нижнє), вулканічні (Липовецьке, Синє) та завальні (Синевир, Озірце).

Більшість з гірських озер для рекреаційних потреб не придатні переважно через низьку температуру води. Проте завдяки своїй мальовничості вони цікаві як туристичні об'єкти.

Водоспади Закарпаття, або як їх ще тут називають - водограї чи гуки, надзвичайні за своєю дивовижною красою і неповторністю, завжди приваблювали численних туристів і справляли незабутнє враження.

Найбільш відомими є: "Шигівський", "Яловий" в заповіднику "Зачарована долина" Іршавського району, "Шипот" (с. Пилипець Міжгірського району), "Скакало" (с. Чинадієво Мукачівського району), "Воєводино" (с. Тур'я Поляна), "Соловей", "Червоний партизан" (с. Лумшори) в Перечинському районі, "Тростянець" (с. Кваси), "Труфаниця" (с. Ясіня), "Білий" (с. Ділове) в Рахівському районі.

Спелеоресурси Закарпаття представлені Карпатськими печерами. В регіоні нараховуються десятки печер, проте більшість з них відкрита лише для досвідчених спелеологів, для туристів без спеціального спорядження доступні лише декілька з них. Найбільш сприятливими для розвитку спелеології об'єктами є: карстова печера з прозорими стінами (поблизу с. Мала Уголька Тячівського району), її стіни вкриті молочнобілим прозорим кальцитом із зеленуватими натіками, які нагадують за формою чудові кам'яні квіти. Має наукове та естетичне значення карстова "Перлинова печера" (неподалік Малої та Великої Угольок), закладена у юрських мармуризованих вапняках. Крім сталактитів, на стінах утворилися численні сталактитові кульки, які блиском і красою нагадують перлини; карстові печери с. Княгиня Великоберезнянського району. Загальна довжина Карпатських карстових печер - понад 670 м.

Закарпаття належить до регіонів України з найбільш розвинутою мережею природно-заповідних територій та об'єктів. На даний час в області

функціонує Карпатський біосферний заповідник, а також створено 3 національні природні парки: "Карпатський", "Синевир", "Ужанський". Крім них існують заказники, пам'ятки природи та природні парки регіонального і місцевого значення.

Лікувальна дія мінеральних джерел Карпат була відома місцевому населенню і використовувалася з лікувальною метою з давніх-давен. Ще й зараз у Закарпатті збереглися сліди давніх "купалень". У 1600 р. поблизу с. Лумшори Перечинського району на Закарпатті вже був організований лікувальний заклад, який пізніше назвали "Курорт Лумшори".

В гірських районах Закарпаття сьогодні функціонують такі відомі бальнеологічні та бальнеокліматичні курорти: Поляна, Сойми, Кваси, Синяк, Голубине, Шаян, Чинадієве, Верховина, Плоске тощо.

Аналізуючи умови та стан освоєння рекреаційних ресурсів області, необхідно зупинитися на значенні і ролі туризму. Природні, кліматичні та ландшафтні умови Закарпаття сприятливі для організації різноманітних за видами, формами і способами проведення активних форм відпочинку. Найбільш популярними і поширеними на сьогодні в Карпатах є гірськолижний та пішохідний туризм. Не дістали ще достатнього розвитку такі перспективні і цікаві його види як екотуризм, велотуризм, водний та кінний туризм, сільський зелений туризм тощо.

Карпатські гори ідеальні для розвитку зимових видів туризму і спорту, причому як для любителів, так і для професіоналів: гірськолижного слалому, стрибків з трампліну, сноуборду. Це практично єдине місце в Україні, придатне для облаштування гірськолижних трас і спусків за найвищими світовими вимогами і стандартами. Гірськолижний туризм набуває дедалі більшого розвитку практично у всіх областях з гірськими територіями. У Закарпатській області найбільш відомими зимовими курортами є: Воловець, Драгобрат, Міжгір'я, Подобовець, Рахів, Ясіня, на яких функціонує понад 40 витягів.

Сільський зелений туризм, як альтернативна форма організованим видам відпочинку, починає набувати все більшої популярності, зокрема, у традиційних туристичних зонах Закарпаття.

Незважаючи на широкий туристично-рекреаційний потенціал Закарпаття, процес його становлення й інтенсивність освоєння перебуває на початковій стадії. Причинами такого стану є відсутність дієвої інвестиційної стратегії і неефективне реформування туристично-рекреаційного комплексу загалом.

Висновки до розділу 2

Основними напрямками розвитку туристичної галузі в Закарпатській області є бальнеологічний, гірськолижний, сільський, пішохідний туризм. У краї є всі умови для розвитку внутрішнього та міжнародного туризму, які набули популярності.

Аналізуючи умови та стан освоєння рекреаційних ресурсів області, необхідно зупинитися на значенні і ролі туризму. Природні, кліматичні та ландшафтні умови Закарпаття сприятливі для організації різноманітних за видами, формами і способами проведення активних форм відпочинку. Найбільш популярними і поширеними на сьогодні в Карпатах є гірськолижний та пішохідний туризм. Не дістали ще достатнього розвитку такі перспективні і цікаві його види як екотуризм, велотуризм, водний та кінний туризм, сільський зелений туризм тощо.

Функціонування туризму відіграє важливу роль у соціально-економічному розвитку територій Закарпатської області, а активне залучення сільського населення до створення сільських зелених садиб на базі власного сільського господарства може в деякій мірі зняти напругу на локальних ринках праці та забезпечити зайнятість населення регіону.

Проаналізувавши отримані результати можна відзначити, що розвиток туристичної інфраструктури практично не відбувається, або проходить дуже повільно.

РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ ДЛЯ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ

3.1. Проблемні аспекти та стратегічні напрями розвитку туристичної сфери області на базі природно-туристичного потенціалу регіону

Унікальне геоекономічне розташування Закарпатської області, різноманітність ландшафтів та мальовничі краєвиди сприяють розвитку туризму даного регіону. Основними рекреаційними зонами області є як гірська система Карпат, так і Закарпатська низовина. Неповторність природних систем, унікальне розмаїття рослинного та тваринного світу, незабруднені поверхневі водойми, чисте повітря – все це складає ключові цінності туристичних рекреаційних зон.

Зростаюча роль туризму, надмірне навантаження на рекреаційні зони Закарпаття вимагає негайно вирішення низки конкретних завдань, серед яких основними є питання екологічного спрямування: оцінка ресурсної забезпеченості регіону, раціональне природокористування та належне збереження об'єктів довкілля. Для ефективного вирішення ключових питань у сфері охорони навколишнього середовища під час рекреаційно-туристичної діяльності необхідно визначити пікові періоди [11], тобто періоди з найбільшим потоком відпочиваючих.

Для Закарпатської області чітко простежуються два рекреаційно-туристичні сезони: літній та зимовий. Хоча сприятливі кліматичні умови регіону дозволяють забезпечити повноцінний відпочинок цілий рік. Відповідно і антропогенне навантаження на об'єкти довкілля області зростає.

Питання раціонального використання природних ресурсів, збереження біорізноманіття та підтримання належного екологічного стану всіх об'єктів довкілля області є актуальним завданням.

Варто згадати, що туристична діяльність безпосередньо спрямована на використання природних ресурсів (природних об'єктів) і прямо пропорційно залежить від якості довкілля. Якщо згадати умови поглибленої екологічної кризи сьогодення, зростання масштабів засмічення, забруднення та вичерпання природних ресурсів, неважко зрозуміти її наслідки: інтенсифікація деструктивних процесів у навколишньому середовищі, які призводять до руйнування природних об'єктів, зменшення біорізноманіття, погіршення екологічного стану середовища.

Очевидно, що природні рекреаційні зони, курорти та лікувально-оздоровчі центри зазнають найбільшого антропогенного впливу. З кожним роком туристична галузь залучає більше і більше природних зон та ресурсів, створює особливі природносоціальні ландшафти. Можна сказати «стихійне» і нераціональне використання таких територій породжує низку екологічних проблем, пов'язаних з пошкодженням, забрудненням та передчасним виснаженням рекреаційних ресурсів.

Особливо небезпечними ці явища є для Закарпатської області, яка є однією з найменших за загальною площею території в Україні. Варто згадати, що показник заповідності території є одним з найбільших в країні (близько 15%) [3], що значно впливає на збільшення потоку як рекреантів, так і бракон'єрів. Відповідно перенаселеність та перевантаження рекреаційних зон даного регіону, яке викликано чималою концентрацією відпочиваючих може призвести до значного забруднення об'єктів довкілля та зростанню обсягів відходів.

Значної шкоди довкіллю завдає не стільки організований туризм, як неорганізований. Катастрофічні екологічні проблеми часто є наслідками самовільного розміщення баз відпочинку, незаконне полювання чи рибальство, збирання дикорослих трав та ягід, лікарських рослин, грибів, шишок, заготівля березового соку, самовільне розпалювання багаття, колекціонування ботанічних та зоологічних видів, тощо.

До негативних чинників, які найбільше спричиняють порушення екологічного стану рекреаційних зон Закарпаття можна віднести і виснаження

природних ресурсів, і забруднення довкілля. Насамперед, це виявляється у безконтрольній вирубці лісів, пошкодженні чи знищенні деревостанів, ерозії ґрунтів, забрудненні повітря викидами автомобільного транспорту та викидами стаціонарних джерел забруднення, тощо (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Екологічні проблеми рекреаційних зон Закарпаття та шляхи їх вирішення

Рекреаційні зони Закарпаття	Екологічні проблеми	Шляхи попередження чи вирішення проблем
Природно-антропогенні та антропогенні	1) Пошкодження, знищення або витоштування трав'янистих рослин; 2) Пошкодження чи знищення деревостанів; 3) Самовільне збирання та знищення рослин, занесених до червоної книги України; 4) Збирання дикорослих лікарських рослин, грибів, ягід з механічним пошкодженням; 5) Зникнення окремих видів рослинного чи тваринного походження, збіднення їх видів. 6) Інтенсивне поширення адвентивних видів рослин на території області: борщівника Сосновського <i>Heracleum sosnowskyi</i> та Амброзії полинолистої <i>Ambrosia artemisiifolia</i> ; 7) Незаконне полювання та рибальство.	- створення природно-заповідних територій; - обмеження в'їзду транспортних засобів на територію рекреаційних зон, природнозаповідних об'єктів, курортних чи лікувально-оздоровчих зон; - притягнення винних до відповідальності (відшкодування заподіяної екологічним правопорушенням шкоди, адміністративна відповідальність, тощо).
Повітряні	1) Забруднення атмосферного повітря шкідливими викидами транспортних засобів та деякими стаціонарними джерелами (здебільшого, магістральних газопроводів).	- поступовий перехід на екологічно безпечні види палива; - здійснення контролю за джерелами викидів забруднювальних речовин.
Ландшафтні	1) Зменшення площ лісів, внаслідок незаконної вирубки лісу, пошкодження чи знищення дерев лісових культур або молодняка, механічне пошкодження чи витоштування лісових насаджень; 2) Виснаження земель у процесі виробництва сільськогосподарської продукції та їх деградація; 3) Забруднення лісів твердими відходами (скляні або пластмасові пляшки, консервні банки, поліетиленові пакети, тощо); 4) Порушення земель на трасах магістральних трубопроводів; 5) Незаконне видобування будівельних матеріалів чи корисних копалин; 6) Збільшення кількості несанкціонованих сміттєзвалищ.	- контроль за вирубкою та встановлення лімітів використання природних ресурсів; - інтенсивне лісовідновлення та лісорозведення; - меліорація земель; - створення природно-охоронних територій; - економічне стимулювання природоохоронних заходів; - еколого-освітня, виховна чи роз'яснювальна робота з рекреантами та місцевим населенням; - притягнення винних до адміністративної відповідальності за екологічні правопорушення.

Продовження табл. 3.1

Водні	1) Інтенсивне використання великих обсягів прісних водних ресурсів області, зокрема малих гірських річок; 2) Зменшення обсягів чистої прісної води; 3) Виснаження природних лікувальних ресурсів: мінеральних вод, термальних вод, лікувальних грязей, тощо; 4) Забруднення повневерхових водойм області каналізаційними стоками, паливномастильними матеріалами; 5) Засмічення поверхневих водойм побутовим сміттям, скляними чи поліетиленовими предметами; 6) Відсутність належних систем централізованого водопостачання водовідведення.	- раціональне використання природних ресурсів; - впровадження або модернізація очисного обладнання та устаткування для утилізації забруднювальних речовин; - здійснення контролю за джерелами скидів забруднювальних речовин; - встановлення лімітів використання природних ресурсів.
-------	---	--

Джерело: складено автором.

Підсумовуючи дані таблиці 3.1 можна відмітити, що для збереження належного екологічного стану основних рекреаційних зон Закарпаття, ландшафтів та біологічного різноманіття області необхідним є втілення ряду взаємопов'язаних заходів. Першочергові дії, спрямовані на підтримку якості природного середовища краю, повинні включати не тільки дозвільні та заборонні заходи, а й заходи, направлені на відновлення і покращення природних зон (ресурсів) та мінімізацію негативного антропогенного впливу на об'єкти довкілля.

Ефективним шляхом вирішення екологічних проблем, наявних в рекреаційних зонах Закарпаття, також є розвиток організованого екологічного туризму. Останній здатен забезпечити як фінансову підтримку охороні навколишнього середовища, так і підвищити значимість унікальних природних ділянок, які повинні зберігатися в незмінному стані.

Туристична індустрія Закарпаття формується на основі узгодження обсягів туристично-рекреаційного потенціалу, туристичних господарства й інфраструктури та туристичних потоків. Вона забезпечує значний внесок в економіку краю, сприяє створенню нових робочих місць, знайомить туриста з культурними, історичними надбаннями, природним середовищем. Однак її ефективний розвиток неможливий без залучення висококваліфікованих

фахівців, котрі б володіли необхідним багажем знань у цій сфері, на основі яких можна приймати справді професійні рішення.

Однак наявний потенціал реалізований недостатньо насамперед через відсутність повноцінної, адаптованої до ринкових умов державної політики розвитку вітчизняного туризму, через низьку його економічну ефективність, що зумовлює виникнення низки проблемних питань в даній сфері. На сьогодні основними проблемами в туристичній галузі Закарпаття залишаються:

- слабка комунікаційна доступність перспективних для освоєння в туристично-рекреаційних цілях територій (незадовільний стан доріг, відсутність електрифікації, телефонізації);
- відсутність достатньої кількості кваліфікованих кадрів та спеціалізованих закладів освіти по їх підготовці;
- недостатньо розвинена сервісна інфраструктура територій та інфраструктура галузі;
- відсутність законодавчо встановленого механізму реєстрації особистих селянських господарств, які надають послуги у сфері сільського зеленого туризму.

В Закарпатській області присутній потужний природний потенціал (гірський і рівнинний рельєф, цікаві гідрологічні об'єкти, різноманітний рослинний і тваринний світ), який доповнює добре збережена історико-культурна складова. Кожній з природоохоронних територій притаманний певний набір екотуристичних занять, а також різний ступінь підготовленості території до прийому туристів та інформаційно-освітнього забезпечення.

Проблемами розвитку рекреаційних дестинацій є:

- значне (іноді надмірне) туристичне навантаження на об'єкти;
- слабкий контроль за масовими туристичними потоками;
- бурхлива розбудова інфраструктури для обслуговування відвідувачів поблизу природних атракцій;
- слабке інформаційно-освітнє забезпечення.

Існує ряд проблем, які не дозволяють збільшити кількість зовнішніх туристів. Перша проблема: погані умови перетину кордону, тому ми маємо попрацювати над тим, щоб покращити ці умови та розвивати прикордонну інфраструктуру. Насамперед, побудувати нові контрольні-пропускні пункти на кордоні та реконструювати існуючі. Друга – погані дороги. Однак, тут треба зауважити, що за останні три роки у Закарпатті було капітально відремонтовано і побудовано більше доріг, ніж за попередні 25 років. Будуються якісні дороги та, водночас, ще потрібно збільшити фінансування для продовження таких робіт. Тобто рух йде правильним шляхом. Наступна проблема – наш чудовий край – засмічений. Гостро постало питання щодо поводження із твердими побутовими відходами. Один із основних наших «експортів» – це експорт сміття по Тисі. Тож потрібно змінювати ставлення наших громадян до цієї проблеми, змінювати менталітет людей. Звичайно, що за короткий час не вдасться це вирішити, але необхідно рухатися у напрямку подолання цього питання.

Останні роки на туризм значно впливають нові тенденції зміни клімату, сезони зміщуються в часі, а відсутність снігового покриву негативно впливає на діяльність підприємств туристичної індустрії в гірських районах області. За підрахунками за п'ятдесят днів зими у сезоні 2019-2020 (з 1 грудня по 20 січня) підприємства туризму недоотримали понад 400 млн прибутку.

Гірськолижним курортам Закарпаття треба мати стратегії для цілорічного приваблення туристів. Це може відбуватись шляхом розробки, а головне - промоцією туристичних гірських маршрутів, також необхідно організовувати культурні заходи та розвивати подієвий туризм. А головне - якісний та ефективний маркетинг територій. Уже успішно конкурують ті гірські засоби розміщення, що пропонують різноманітні додаткові послуги такі як SPA, чани, мають умови для 49 конференц-сервісу або ж просто вдало розташовані біля популярних туристичних місць.

Також на Закарпатті необхідно розвивати альтернативні види зимового відпочинку, адже не всі є любителями лиж. Інтереси такого контингенту також

необхідно враховувати. Для цього пропонується взяти за основу досвід сусідніх Словаччини та Польщі, де розвинутий активний гірський відпочинок. Варто надавати нові послуги взимку, а також робити інвестиції у розвиток інфраструктури. Звісно, найціннішим є турист, який обирає гірськолижний вид відпочинку, оскільки він приносить найвищий середній чек (ночівлі, харчування, прокат спорядження, оплата підйомника та ін.). Але за рахунок того, що будуть створені нові турпродукти та послуги у теплу пору, а також альтернативні види відпочинку зимою, є можливість підвищити дохідність та значно розширити сезонність туристичного бізнесу.

Необхідно зазначити також те, що величезна кількість фестивалей перестали бути тими магнітами, які приваблюють туристів. За останній період подієвий туризм стрімко розвинувся у різних регіонах України, тож ті, хто раніше приїздили спеціально на якісь події до Закарпатської області, зараз обирають інші напрямки. А також, фестивалей виникла така величезна кількість, що регіон просто втратив свою унікальність. По суті період "фестивалізації Закарпаття", що тривав попередні п'ять років, під керівництвом місцевої влади завдав шкоди неповторності області. Адже замість унікальних фестивалей з цікавою ідеєю та наповненням, отримали просто шашлики та самогон.

Гірськолижний туризм має перед собою задачу провести реконструкцію інфраструктури та підвищити її до рівня європейських курортів. Адже велика кількість туристів обирають відпочинок у Словаччині, Австрії чи Італії. Необхідно модернізувати існуюче обладнання, провести роботу над вдосконаленням сервісу. Закарпатські гірськолижні курорти мають бути конкурентоспроможними на європейському ринку.

Закарпаття, на карті Західної України є воротами у Європу, а Україна починається з Закарпаття, для європейського та міжнародного туриста. То ж розвиток інфраструктури та конкурентоспроможність продуктів є ключовими на ринку не лише України, а й світу.

Найсуттєвішими перешкодами успішного розвитку ТРК Закарпатської області є:

1) негативний імідж України в цілому щодо проведення тут відпочинку. Досить важко переконати рекреантів приїхати в Українські Карпати в той час, як імідж країни практично відсутній в такому розумінні, або ж асоціюється з Чорнобильською катастрофою та радіаційною зоною. Імідж України як країни, куди можна приїхати відпочити, ще зберіг досить сильні позиції на території Росії, що ж до найближчих західних сусідів, то за останні роки набутий тут позитивний імідж було втрачено. Зараз Україна і, зокрема, Закарпаття, бачаться позаду таких держав як Польща, Угорщина, Чехія та інші. Щоб змінити цей імідж, необхідно розробити і впровадити ряд рекламних та стимулюючих заходів з метою створення нового іміджу, відкриваючи для масового рекреанта оновлені Карпати, культуру та етнос народу, що проживає на його схилах. Прийшов той час, коли Закарпаття, як туристичний край, зможе нормально конкурувати з іншими регіонами тільки у випадку, якщо буде активно пропагувати свої можливості, в першу чергу, шляхом участі у найрізноманітніших виставкових заходах. Важливим позитивним фактором при цьому може стати випуск найрізноманітніших рекламних матеріалів, починаючи з випуску туристичних друкованих видань та буклетів і закінчуючи рекламними відеофільмами та компакт-дисками;

2) відсутність належної реклами. На даний час, маючи хоч і невелику кількість комфортабельних баз прийому, ми не можемо гідно прорекламувати їх, а, значить забезпечити необхідною кількістю відпочиваючих. Вирішити це питання можна через проведення різного роду рекламних ознайомчих турів і залучення представників преси, телебачення, туристичних операторів провідних туристичних фірм до місць відпочинку, давши їм можливість на власні очі побачити все, чим ми володіємо. Наступним кроком може бути проведення переговорів з авіалініями, іншими транспортними організаціями, туристичними операторами, щодо включення інформації про Карпати в їхні туристичні пакети та рекламні матеріали. Звичайно проведення таких

рекламних кампаній є достатньо дорогою акцією, однак саме вона дозволить привабити якнайбільшу кількість відпочиваючих у Карпати;

3) Транспортні труднощі, пов'язані з приїздом в Україну та пересуванням по її території.

4) Низький рівень розвитку інфраструктури, якості продукції і послуг.

5) Недосконалість нормативно-правової бази забезпечення рекреаційної діяльності, несприятливий клімат інвестування.

Неповторні рекреаційні зони Закарпаття страждають від надмірного антропогенного впливу в процесі господарської діяльності людини (цілорічний туризм, браконьєрство, надмірне виснаження природних ресурсів, забруднення та засмічення ландшафтів і водойм, забруднення повітря, тощо) та природних чинників (кліматичні фактори). Від надмірного антропогенного впливу в першу чергу страждають ландшафтні, земельні та водні рекреаційні ресурси, а також флора і фауна регіону. До найбільш ефективних заходів щодо вирішення та запобігання екологічних проблем природних зон Закарпаття можна віднести раціональне використання природних ресурсів, організований екологічний туризм, створення природно-заповідних територій, екологопросвітницька робота з усіма верствами населення та рекреантами, адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення, тощо.

Передусім слід сказати, що область характеризується високим рівнем небезпеки прояву таких небезпечних геологічних процесів, як зсуви, селі, ерозія, – 61% від загальної площі області, а також підвищена сейсмічність, карст та інші, які є характерними для гірських територій. Використання надр зі значними обсягами вилучення корисних копалин і гірських порід та їх наступна переробка також накладають свій негативний відбиток на навколишнє середовище. Основними негативними чинниками змін стану довкілля в районах розробок корисних копалин є:

1. зміна природного рельєфу на техногенний;
2. утворення відвалів гірських порід;

3. погіршення природного захисту підземних вод від забруднення внаслідок розроблення поверхневих захисних шарів порід;
4. порушення природного режиму поверхневих та підземних вод, яке може призвести до зменшення їхніх запасів;
5. активізація екзогенних геологічних процесів, зокрема зсувів та ерозії.

Але не лише видобуток корисних копалин впливає на це. Така вже людська натура: людина не знає меж і хоче забрати від природи більше, часто експансивними методами. Відбувається незаконна вирубка лісів, до речі, саме коріння дерев утримують ґрунт від зсувів. Ще одним справжнім лихом для ґрунтів є сільське господарство, а Закарпаття належить саме до таких областей, де сільське населення переважає над міським. Внесення надмірної кількості пестицидів призводить до зниження їхньої родючості. Середньозважений показник вмісту гумусу за останні роки зменшився на 0,14%, і спостерігається тенденція до збільшення площі земель із кислими ґрунтами та підвищення їх кислотності. Дане явище свідчить про консервативність способів ведення сільського господарства, започаткованих ще в радянський період та відсутність агроекологічної політики й відповідних змін в аграрному секторі, враховуючи потреби в охороні гірських екосистем та ландшафтів та менш сприятливі умови для розвитку сільського господарства в гірських районах.

Вода – унікальний природний ресурс, без якого неможливе існування всього живого. Проте після повеней на берегах річок залишається купа сміття, викинутого людиною просто у воду. Але не лише сміттям забруднюються річки краю. Основними джерелами забруднення поверхневих та підземних вод у Закарпатті є: промисловість, населені пункти і транспортні шляхи, інтенсивне сільське господарство – рільництво та тваринництво, залізничні полотна й автомагістралі, які в області практично всюди прокладені паралельно до основних водотоків: Тиси, Латориці, Ужа.

Основні екологічні проблеми, які існують в області на даний момент:

- відсутність системи та інфраструктури збору та сортування твердих побутових відходів;

- забруднення поверхневих водойм та підземного водоносного горизонту недостатньо очищеними та неочищеними стоками;
- екологічно небезпечне зберігання невідомих, непридатних та заборонених до використання хімічних засобів захисту рослин (ХЗЗР) та їх подальша утилізація;
- збільшення негативного впливу на довкілля об'єктів виробничого призначення, а саме: золотовидобувного підприємства ТОВ «Закарпатполіметали» (с. Мужієво Берегівського району);
- території колишнього ЗАТ «Великобичківський лісохімкомбінат»;
- недостатня забезпеченість природозберігаючими засобами та технологіями для транспортування деревини в гірських умовах – повітряно-трельовальними установками та механізмами;
- відсутність інфраструктури в частині будівництва лісовозних доріг відповідно до передбачених обсягів програми «Ліси України».

На основі вищесказаного можна сказати, що екологічний стан будь-якої території впливає на всі інші аспекти буденного життя. Ефективним вирішенням проблеми «навколишнє середовище – туризм» є розвиток і підтримка екологічного туризму, який здатен сьогодні забезпечити реальну підтримку охороні природи та підвищити значимість тих природних ділянок, які повинні зберігатися в незміненому вигляді. Екологічно орієнтовані напрями туризму передбачають використання екологічних видів транспорту, впровадження екологічних технологій для найбільш поширених видів туризму області, підвищення екологічної свідомості туристів та місцевого населення. Екологічний туризм володіє величезним рекреаційними, екологічно-освітніми, пізнавальними та виховними можливостями, формує суспільну думку щодо охорони та раціонального використання природних ресурсів, важливості захисту навколишнього природного середовища.

Отже, провівши аналіз екологічних проблем туристично-рекреаційного потенціалу Закарпатської області і дослідивши їхній вплив на конкретних прикладах. Стан оточуючого навколишнього середовища безпосередньо

впливає на життєдіяльність людини та її гармонічне співіснування з природою. Але тут відбувається зворотний ефект: часто сама людина своїми необдуманими діями завдає непоправного удару екології. У ході дослідження було виявлено і підкріплено аргументами наявність того факту, що стан екологічної ситуації є домінантною компонентою, якою користується турист під час вибору майбутнього місця відпочинку. Деякі туристи-аматори займаються пошуком таких територій, де практично не ступала людська нога або території, які демонструють недоторканість природи чи мінімальний вплив людини на неї. На підставі цього можна стверджувати, що екологія і туризм нерозривно пов'язані в контексті збалансованого розвитку, оскільки вони мають велике значення стосовно ефективного і раціонального використання туристично-ресурсного потенціалу та оптимального вирішення екологічних проблем регіонального розвитку – саме ці дві риси переслідує стратегія екологічного розвитку будь-якої території. Ці дві риси знайшли б свою реалізацію шляхом розвитку екологічного туризму, що дасть змогу зберегти унікальну красу природних територій, зменшити антропогенний тиск на природне середовище, збільшити у підростаючого покоління обсяг знань про природу і досвід спілкування з нею, поліпшити добробут місцевого населення.

3.2 Перспективи розвитку туристичної сфери області виходячи з природно-туристичного потенціалу регіону

Стратегічна мета перспективного розвитку карпатської території полягає в тому, щоб на основі оптимального використання природи, матеріально-технічних, трудових і інтелектуальних ресурсів, природного, економічного, наукового і технічного потенціалу, а також його історичних і географічних особливостей створити ефективну туристичну систему, яка забезпечить матеріальний добробут населення і екологічну безпеку Карпатського регіону.

Освоєння його туристичного потенціалу є найбільш пріоритетним для розвитку Карпатського регіону. Цю тезу можна обґрунтувати наступними основними аргументами:

- наявна необхідна природно-ресурсна база (в Українських Карпатах налічується понад 800 джерел і свердловин лікувальних мінеральних вод, багато з них - унікальні);
- існує могутній потенціал для розвитку різних видів туризму (мальовничі ландшафти, рельєф Карпат);
- вигідне географічне положення регіону (центр Європи);
- територіальний поділ праці (в Україні є тільки декілька регіонів, умови яких дозволяють забезпечувати задоволення суспільних потреб в рекреаційних послугах: Причорноморсько-азовський та Карпатський);
- відносно висока екологічна безпека регіону (порівняно з іншими регіонами України природа Карпат зазнала менших втрат і в багатьох місцях зберегла свій первісний стан, що є важливим для розвитку відпочинку і туризму);
- соціально-економічна специфіка гір (в гірських районах чотирьох карпатських областей проживає близько 1,3 млн. чол., а гори створюють специфічні, несприятливі умови для проживання і господарювання, тому тут надзвичайно гостро стоїть проблема зайнятості, і, як наслідок - низький рівень матеріального добробуту жителів гір) [3];
- економічна конкурентоздатність рекреаційної сфери.

Спектр видів туризму, які можна було б успішно розвивати в регіоні Українських Карпат, дуже широкий. Справа стоїть лише за інвестиціями і зваженою рекламною політикою. Проте не варто забувати і про ті види туризму, які вимагають лише організаційних і творчих зусиль.

Перспективним є об'єднання спеціальних засобів розміщення, таких як санаторно-курортні, лікувальні і оздоровчі установи та об'єктів тимчасового розміщення: готелів, кемпінгів та ін., а так само інших об'єктів сфери

обслуговування. Це зможе розширити набір послуг, що надаються, сприяти появі нового туристського продукту.

До перспективних напрямів розвитку рекреаційних дестинацій Закарпаття можна віднести:

1. Використання транзитного потенціалу області, необхідно проаналізувати потреби, оцінити логістику, розробити та впровадити систему туристичного супроводу на території області.

2. Ефективне використання рекреаційних ресурсів. Складення списку рекреаційно-атрактивних об'єктів області. Ефективне використання рекреаційного потенціалу області.

3. Встановлення вказівників до туристичних атракцій області, закладів розміщення та харчування, а також санітарних місць, медичних закладів, транспортних вузлів та ін.

4. Пропагування серед жителів області перспектив розвитку туризму за допомогою організації ознайомчих турів, екскурсій, конкурсів, круглих столів.

5. Розробка екскурсійної програми на території області, кластеру туризму. Підготовка екскурсійних програм, враховуючи популярні туристичні об'єкти області. Співпраця з громадськими організаціями, підприємствами, освітніми та культурними закладами, населенням щодо розробки екскурсійних програм. Ознайомити з ними максимальну кількість людей (інформація на сайтах, друкована продукція, ЗМІ тощо).

6. Розробка та видання різних матеріалів для популяризації туризму в області.

7. Створення та популяризація ринку регіональних продуктів. Створення бренду регіональних туристичних продуктів. Врахування принципів 51 конкурентоспроможності, якості, можливості залучення інвестицій. Важливим є збереження місцевих традицій.

8. Презентація туристично-рекреаційного потенціалу області. Участь у Міжнародних туристичних виставках: м. Київ («УІТТ», «Туристичний салон»),

м. Львів, в Україні та за кордоном. Обмін досвідом, отримання нових знань та презентація свого рекреаційно-туристичного потенціалу.

9. Промоція історико-культурного та туристичного потенціалу області. Друк буклетів, картографічної продукції, різноманітних путівників, календарів, створення промоційних роликів та інше.

10. Проведення культурно-масових заходів. Підготовка та проведення різноманітних культмасових заходів згідно затвердженого графіка.

11. Залучення фінансових інвестицій, участь у грантових конкурсах. Підготовка інвестиційних пропозицій (інформація про вільні земельні ділянки, а також об'єкти незавершеного будівництва тощо). Проведення переговорів, зустрічей з потенційними інвесторами.

12. Розвиток велосипедного, кінного туризму, знакування, інформація про туристичний потенціал області. Впорядкувати та виготовити вказівники пішохідними маршрутами на території області. Промаркувати територію.

13. Сувенірна та промоційна продукція. Виготовлення та розповсюдження рекламної та сувенірної продукції з відповідною символікою.

Основними завданнями на майбутні роки є:

- розроблення заходів щодо створення мережі спеціалізованих об'єктів туристичної інфраструктури, розташованих поблизу національної мережі міжнародних транспортних коридорів, основних транспортних магістралей та туристичних маршрутів;

- забезпечення функціонування на автомобільних шляхах системи надання оперативної технічної та інших видів допомоги, доступу туристів до засобів зв'язку з метою виклику допомоги;

- проведення робіт з реконструкції та будівництва об'єктів туристичної інфраструктури;

- розбудова перспективних туристично-рекреаційних територій (Боржавського масиву Міжгірського та Воловецького районів, полонини Руна Перечинського району, полонини Драгобрат та гори Близниця Рахівського

району, гори Красія Великоберезнянського району та Синяк Мукачівського району);

- розвиток сільського «зеленого» туризму як одного з пріоритетних напрямків туристичної діяльності в Закарпатті, що дає можливість приймати туристів в місцевостях з наявною туристичною інфраструктурою, але слабо розвиненою базою розміщення;

- освоєння активних видів відпочинку (пішохідний туризм, велотуризм, кінний туризм, рафтинг, пара - та дельтапланеризм, спелеотуризм тощо);

- розширення мережі туристично-інформаційних центрів (у смт Великий Березний, у містах Мукачево, Хуст, Виноградів та Тячів).

Закарпатська область багата природними, лісовими, водними, рекреаційно-оздоровчими та бальнеологічними ресурсами, має сприятливі кліматичні умови низинних і передгірських територій, використання яких поряд із дотриманням сучасних екологічних норм може сприяти розвитку туризму і підвищенню економічного потенціалу та покращенню соціально-економічного розвитку Закарпатської області та держави у цілому.

Нині в Закарпатті спостерігається скорочення штату персоналу, що працює на підприємствах, пов'язаних з екологією або сільським господарством. Для реалізації плану розвитку туризму потрібно вирішити проблеми суміжних галузей, таких як агропромислові (хазяї-власники зелених садиб мають забезпечувати туристів і населення екологічно чистими продуктами харчування), комунальні – забезпечення безперебійної роботи в містах і селах Закарпаття (електромережа, каналізація, водопостачання та інше). Слід приділяти значну увагу лікувально-оздоровчій діяльності, яка приваблює значну кількість туристів. Дуже перспективними є:

- використання термальних вод;

- створення, відновлення й упровадження нових туристичних стежок та маршрутів для туристів у результаті підвищення безпеки. Туристичні фірми не витратять кошти на страхування туристів, відповідно і прибуток збільшується, бо менше витратиться на страхові випадки;

- приваблення інвесторів в туристичну індустрію регіону з метою будівництва об'єктів, які входять до відвідування туристичного продукту;
- завершення реконструкції аеропорту, розвитку та збільшення кількості готелів, ресторанів і туристичних об'єктів.

Отже, за дотримання всіх зазначених рекомендацій Закарпатська область стане більш привабливою в туристичній сфері не лише для українських мешканців, а й туристів з інших країн.

Закарпатська область є однією з найпопулярніших і найпривабливіших туристично-рекреаційних областей України. В сучасних умовах туристично-рекреаційний потенціал відіграє провідну роль у формуванні господарського комплексу області. За даними індустрії туризму та відпочинку, він є однією з провідних і найбільш прибуткових в регіоні. З огляду на особливості району дослідження, слід зазначити, що індустрія туризму і відпочинку в регіоні значно розвинулася завдяки своєму вигідному географічному положенню, багатим природним ресурсам та історико-культурного потенціалу. На Закарпатті поширені такі види туризму як культурно-пізнавальний, лікувально-оздоровчий, активний, подієвий, релігійний, сільський (зелений), агротуризм, екологічний тощо. Також Закарпаття виділяється досить своєрідними умовами для проведення зимового відпочинку, гірськолижного спорту та туризму.

Отже, реалізація зазначених заходів сприятиме створенню умов для впровадження ефективної маркетингової та інформаційної політики з підтримки регіонального та вітчизняного туристичного продукту на внутрішньому та міжнародному туристичних ринках, зростанню туристичних потоків та збільшенню надходжень від туристичної діяльності до бюджетів усіх рівнів. Розвиток туризму в області стимулюватиме економічну активність, розвиток малого й середнього бізнесу, сприятиме створенню нових робочих місць в різних секторах економіки. Створення високоякісного туристично-рекреаційного продукту та формування конкурентоспроможної на внутрішньому й світовому ринках індустрії туристичних і рекреаційних послуг

забезпечить комплексний розвиток території, сприятиме формуванню області як центру рекреаційної діяльності туристичної галузі.

Висновки до розділу 3

Провівши аналіз екологічних проблем туристично-рекреаційного потенціалу Закарпатської області і дослідивши їхній вплив на конкретних прикладах. Стан оточуючого навколишнього середовища безпосередньо впливає на життєдіяльність людини та її гармонічне співіснування з природою. На підставі цього можна стверджувати, що екологія і туризм нерозривно пов'язані в контексті збалансованого розвитку, оскільки вони мають велике значення стосовно ефективного і раціонального використання туристично-ресурсного потенціалу та оптимального вирішення екологічних проблем регіонального розвитку – саме ці дві риси переслідує стратегія екологічного розвитку будь-якої території.

Освоєння туристичного потенціалу є найбільш пріоритетним для розвитку регіону. Цю тезу можна обґрунтувати наступними основними аргументами:

- наявна необхідна природно-ресурсна база;
- існує могутній потенціал для розвитку різних видів туризму;
- вигідне географічне положення регіону;
- територіальний поділ праці;
- відносно висока екологічна безпека регіону;
- соціально-економічна специфіка гір;
- економічна конкурентоздатність рекреаційної сфери.

Отже, за дотримання всіх зазначених рекомендацій Закарпатська область стане більш привабливою в туристичній сфері не лише для українських мешканців, а й туристів з інших країн.

РОЗДІЛ 4. РОЗРОБКА ПРОПОЗИЦІЙ З РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ ЗАКАРПАТТЯ ВІДПОВІДНО ДО ПРИРОДНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ

4.1 Екологічний туризм як напрям розвитку туризму Закарпаття виходячи з природного потенціалу регіону

Екологічний туризм або зелений туризм - це відносно новий для України тип відпочинку в сільській місцевості, під час якого відпочиваючі мають змогу пізнавати природу, культуру та історію краю, займатися активним відпочинком. Екотуризм дає змогу відпочити від проблем великих міст, забути про свої щоденні клопоти і насолоджуватися природою в екологічно чистих краях.

Екотуризм Закарпаття - науково-пізнавальний вид сільського зеленого туризму, характерний для сільських місцевостей і сіл, розташованих у межах територій національних парків, заповідних зон, природних парків тощо, де передбачено відповідні обмеження щодо навантажень на територію та регламентовано види розважального відпочинку. Реалізовується цей вид туризму подорожами. Туристи які відвідують Закарпаття, подорожують переважно на територіях, що мають природничу цінність (переважно національні та ландшафтні парки). Екотуризм спрямований на охорону природної й культурної спадщини нашого регіонів. Він сприяє формуванню екологічної свідомості туриста.

Виділяються такі форми екотуризму як активний екотуризм (піший, велосипедний, водний, кінний, гірський, екстремальний, пригодницький, рибальство), фауністичні та флористичні поїздки (орнітологічні поїздки, полювання, тематичні поїздки), культурологічні й етнографічні поїздки (сакральний, історико-архітектурний, етнографічний, гастрономічний туризм тощо).

Для Закарпаття з його природними особливостями екологічно-туристична діяльність визначається як пріоритетна. Сьогодні обласною державною адміністрацією затверджено стратегію розвитку екологічного туризму. Більшість екологічних турів здійснюється на територіях природно-заповідного фонду, таких як НПП «Синевир», Ужанський національний природний парк та Карпатський біосферний заповідник. У цих регіонах розвинена транспортна мережа, вигідне географічне положення, достатня кількість ресурсів з екології, природно-рекреаційних ресурсів та багато різних історичних і архітектурних пам'яток, населення з високим рівнем культури. Ефективні, сильні й традиційні для Закарпаття механізми підвищення конкурентоспроможності регіону, крім туризму, можливо використовувати в таких сферах: у виробленні екологічно чистої сільськогосподарської продукції та лікарських препаратів із рослин, у рекреаційно-курортній сфері, будівництві, виробленні вина, лісовому господарстві й народних промислах, лісовій і деревообробній промисловості, туристичному й бізнес-співробітництві, межуючи з областями та країнами.

Не меншим попитом користуються туристично-рекреаційні та готельно-ресторанні комплекси, які крім основних послуг (проживання, харчування, екскурсії) мають широкий спектр додаткових послуг: сауни, лазні, басейни, масажні кабінети, тренажерні зали, фіто-бари, винні фонтани, джакузі, прокатні пункти лижного спорядження, гірських велосипедів та квадроциклів; прогулянки на конях, сплави по гірських річках, ловля риби.

За даними Закарпатської ОДА за декілька останніх років розроблено та створено новий конкурентоспроможний туристичний продукт - екологічно-тематичні маршрути: «Закарпатський туристичний шлях» (пішохідні туристичні шляхи загальною протяжністю близько 380 км), «Закарпатський туристичний гастрономічний шлях» (представляє кулінарну майстерність та смакову гаму 9 національних кухонь населення, що проживає на Закарпатті), «Закарпатський туристичний винний шлях» (представляє традиції закарпатського домашнього виноградарства та виноробства), військовий шлях «Карпатська Україна» (приурочений до 70-річчя проголошення Карпатської

України) та військовий туристичний маршрут «Лінія Арпада», туристичний маршрут «Гуцульськими стежками» (гора Костилівка - гора Піп Іван Мараморошський).

83% населених пунктів краю - це сільські поселення, в яких проживає 63% населення області (по Україні - 32%). Це посприяло розвитку екотуризму. Власники сільських садиб почали об'єднуватись у асоціації, створювати комунальні підприємства та центри розвитку сільського туризму, що дало можливість більш активно, зі знанням справи, розвивати сільський екологічний туризм.

Екологічний туризм можна розвивати як в національних парках, в територіях, що перебувають під охороною, так і на інших територіях. Об'єктами власне цього виду туризму можуть бути як природні, так і культурні визначні пам'ятки, природні і природно-антропогенні ландшафти, де традиційна культура складає єдине ціле з навколишнім середовищем.

Наслідуючи приклад європейської туристичної практики можна започаткувати та більш розвинути нові форми екотуризму, такі як природні парки, еко-курорти, еко-котеджі, екостежки, глемпінги та інші.

Еталонна модель еко-комплексу має добре підготовлений персонал та професійних путівників, які спілкуються з гостями закладу. Розташовані на незайманих природних територіях, часто мають значне екологічне значення та потужні програми захисту навколишнього природного середовища. Підтримують етичну практику працевлаштування та сприяють розвитку місцевої економіки. Застосовують найкращі технології для зменшення використання енергії та раціонального поводження з відходами.

Еко-курорт - візуально та за конструкторським рішенням схожий на еталонну модель, однак відрізняється за призначенням і зазвичай розташований біля водних об'єктів і орієнтований на надання розважальних послуг та інших особистих послуг (природні оздоровчі спацентри, заняття йогою тощо).

Еко-котеджі та кемпінги - невеликі будиночки або кемпінги, які розташовані в природних районах, з мальовничими краєвидами, зазвичай

побудовані доволі давно та для певних цілей, не пов'язаних з туризмом. Багато з них адаптовані та утримуються для проживання. Протягом останніх кількох років «глемпінг» став одним із тих популярних брендів туристичної галузі, що набув великої популярності серед мандрівників. Поєднуючи слова «гламур» та «кемпінг», ця тенденція зростає, оскільки підйом масового туризму змусив більше людей сприйняти екологічний дух відповідальних подорожей.

Сільські еко-комплекси - прості приватні помешкання, розташовані у сільській місцевості або в невеликих селах поблизу природного заповідника. Обслуговуючий персонал та гіді - місцеві жителі, що не мають професійних навичок. Надають можливість побачити екзотичну дику природу, однак не зовсім ізольовано від цивілізації.

Еко-ферми - сільські проєкти, що використовують фермерські будинки, та інші приміщення ферм. Деякі з них є пристосованими або побудованими за призначенням. Ці проєкти мають на меті отримання додаткового доходу для фермерів та малих громад.

Для популяризації відпочинку на лоні природи, який не підвладний модним тенденціям чи туристичним трендам, було розроблено такі екологічні маршрути:

1) Велотур по Закарпаттю.

Подорожуючи Карпатами на велосипеді, ви поринете в атмосферу мальовничих гір, де на вас чекає чарівна природа, свіже повітря Карпат, яке оживляє відчуття та оновлює здоров'я, чарівні краєвиди, гірські річки та ліси, мальовничі куточки Західної України, гуцульська гостинна культура. Романтика та яскраві емоції чекають вас у нашому велотурі Карпатами!

Велотур з поселенням у сільських садибах зеленого туризму зі всіма сучасними умовами, смачна домашня українська кухня – це основні складові чудового відпочинку. Цікаві маршрути цього туру, дорогами, стежками та хребтами розкривають для вас наймальовничіші куточки, ознайомлять з пам'ятками архітектури, допоможуть вам розвіятися і відпочити від сірості й

повсякденності міських буднів. Насолоджуйтеся яскравим відпочинком разом з нами у велотурах Карпатами.

Переваги нашого регіону в тому, що тут немає комарів та кліщів, комфортна температура для катання, цілюще повітря, на маршрутах є джерельна вода та лісові ягоди. Все для гарного відпочинку!

Програма туру:

Кілометраж, темп і час у дорозі розраховані на людей із середнім рівнем підготовки. Досвідченим велотуристам та початківцям потрібно підлаштовуватися до більшості учасників групи середнього рівня підготовки.

Розпорядок дня:

09:00 – 09:30 – Сніданок;

09:30 – 10:00 – Збори;

10:00 – 10:15 – Виїзд на велотур;

16:00 – 17:00 – Повернення на базу;

17:00 – 18:00 – Душ, ручне прання;

18:00 – 19:00 – Вечеря;

19:00 – 23:00 – Вільний час.

У вільний час можна замовити сауну або відвідати колибу (гуцульський ресторан), побувати у ремісничій броварні Микуличин та спробувати крафтового пива. Якщо прагнете ще екстриму — можна покататися на квадроциклах чи сплавитись на рафті гірською річкою. Або вибрати прогулянку на конях.

День 1

Микуличин – Водоспад Гук – Татарів – Ворохта – Микуличин (Додаток В)

Ранок. Прибуття потягом до Івано-Франківська, переїзд до Микуличина. Поселяємося в садибах, сніданок, збори. Після ознайомлення з технікою безпеки вирушаємо на велосипедах до водоспаду Гук «Президентським» маршрутом. Наступна частина маршруту — Ворохта з довгими кам'яними мостами — віадукми. Споруджені вони за Австрійської імперії, у 1894 році. У Ворохті любителів гострих відчуттів чекає повітряний екстрим зіп-лайн, який

дозволяє здійснити політ над землею довжиною 700 метрів. Після чого повертаємося з найкращими враженнями в Микуличин.

Наприкінці туру завітаємо до пана Юрія на дегустацію меду, вин, лікерів та настоянок на карпатських травах та корінцях.

Рельєф гірський, асфальт 90% / ґрунт / камінь. Протяжність 45 км.

День 2

Микуличин – Ямна – Яремче – Дора – Микуличин (Додаток В)

Прокидаємося зранку, снідаємо та вирушаємо в Яремче, оглянемо водоспад Пробій, вольєрне господарство з оленями та дикими кабанями, водоспад Дівочі сльози, монастир пророка Іллі. Не забудемо зазирнути на сувенірний ринок, побачимо величні скелі з готичними складками, які своїми обрисами нагадують велетенського слона. Після мандрівки повертаємося до місця проживання.

Рельєф гірський, асфальт 90% / ґрунт / камінь. Протяжність 40 км.

2) Еко-садиба «Водограй», термальні джерела, оленяча ферма і сироварня.

Еко садиба «Водограй» пропонує проживання та відпочинок в затишних і зручних номерах. Садиба складається з 8 номерів, в яких можна комфортно розмістити до 16 осіб. На подвір'ї знаходиться літній майданчик з вуличними тренажерами, гойдалкою і альтанкою. Також гостям пропонується карпатська баня і чан. Харчування відбувається в залі садиби, де за бажанням Вам можуть приготувати духм'яну і смачну каву місцевої ростерії.

Програма туру

День 1

Зустріч з групою і гідом на ж/д вокзалі Мукачева о 10:00. Рекомендовані поїзди з Києва № 207, 29, 17.

Переїзд в Хуст (Додаток Г). Оглядова екскурсія по місту та відвідування Хустської фортеці .

Після відвідин Хуста, ми зробимо зупинку у селі Іза, яке на всю Україну славиться своїми плетеними з лози виробами. Тут ви зможете придбати невеликі вироби в подарунок близьким чи собі додому.

Переїзд і заселення в еко-садибу «Водограй». Садиба розташована на території еко-курорту Шаян. Курорт відомий завдяки лікувальним властивостям його маломінералізованої кременистої гідрокарбонатно-натрієвої мінеральної води «Шаянська», яка за загальним вмістом гідрокарбонатів наближається до мінеральних вод «Боржомі», «Єсентуки» (Грузія) та «Віші-Селестон» (Франція). Вода показана для лікування захворювань шлунково-кишкового тракту.

Трохи вільного часу і вас чекає виїзд на термальні джерела Закарпаття – до «теплих вод» Велятино.

Чим так популярно Велятино? Справа в тому, що вода курорту, яка надходить з кілометрової глибини, містить дуже велику кількість йоду (допомога ендокринній системі) і бром (виявляє седативну дію і нормалізує сон).

Відвідування термального курорту факультативно. Вартість входу на територію з 2-годинним відвідуванням басейнів – 150 грн / чол. Для відвідувачів зростанням до 140 см – знижка 50%.

Повернення в садибу. Вечеря.

День 2

Сніданок. Виселення з номерів.

Почнемо подорож з села Сокирниця (Додаток Г). Саме тут знаходиться дерев'яний готичний шедевр Закарпаття – церква Святого Миколи Чудотворця, збудована в XVII ст. Тут можна спостерігати іконостас, який свідчить про свій зведенні в 1748 році, а також розпис на цоколі будівлі.

Потім вас чекає відвідування ще одного досить популярного місця Закарпаття – «Селиської сироварні». Підприємство, побудоване за швейцарським проектом. Займається виробництвом сирів за швейцарською

технологією. Звичайно ж без консервантів і штучних добавок. Вам належить продегустувати найпопулярніші види місцевого сиру.

Також ви побуваєте на єдиною в Україні оленьої ферми, яка працює недалеко від Хуста з 2003 року. Тут на території в 57 га містять 130 оленів. Молоді роги оленів служать засобом виробництва ліків. Ви зможете самі погодувати оленів прямо з рук.

Переїзд в Берегово.

Обід в кафе.

Екскурсія в діючий винний підвал , історія якого тягнеться далеко з минулих століть! Тут багато століть зберігається вино, яке стало популярним далеко за межами України. Місцевий екскурсовод розповість вам про історію виноробства в регіоні. А на завершення – дегустація кращих сортів вин Закарпаття.

Трансфер до ж/д вокзалу в Мукачеві (виїзд поїзда після 17:30).

Рекомендовані поїзди до Києва №81, №45.

4.2. Соціально – економічний ефект запропонованих заходів

Коронавірус цього року вніс суттєві зміни до планів відпочинку багатьох людей не лише для зовнішнього, але й для внутрішнього туризму. Громадяни України, для яких ціни відпочинку на морських і гірських карпатських курортах є зависокими, здійснюють подорожі по відомим їм мальовничим місцям автівками, маючи власні намети для відпочинку та альтернативне харчування замість готельних номерів, ресторанів і кафе. На даний час важкого передбачити бажання людей продовжувати подорожі так само як і раніше, бо дехто з них вимушений через економічні проблеми обмежити себе у відпочинку.

Згідно прогнозів провідних світових експертів екологічний туризм має велике майбутнє, чим більше він отримає капіталовкладень, тим швидше та результативніше будуть вирішуватися більшість екологічних проблем.

Екологічний туризм має всі шанси змінити людину в кращий бік, сформувавши базові основи екологічної культури.

Економічний ефект від запропонованого туру «Велотур по Закарпаттю»:

Вартість 2 денної подорожі складає 1 600 грн з особи.

У вартість входять:

- проживання в садибах зеленого туризму (за типом хостела);
- харчування (сніданок, вечеря) на місці проживання, бутерброди в дорозі;
- супровід інструктора;
- страхування від нещасного випадку.

У вартість не входять:

- оренда велосипеда і спорядження (шолом) велопрокат;
- проїзд до Івано-Франківська;
- проїзд із Івано-Франківська до Микуличина – 65 грн;
- зламані деталі велосипеда.

Послуги:

- мийка особистого велосипеда керхером – 30 грн. \одна мийка;
- дрова для мангалу – 50 грн. \одна корзина;
- опалення (травень-вересень) – 200 грн. \один день;
- заварна кава в турці – 10 грн. \одне горнятко;
- машинне прання – 50 грн. \одне завантаження;

За бажанням під час туру:

- Вхідні квитки у Карпатський національний парк, музеї, вольєри –20 грн.
- Роуп-джамп (стрибки з мотузкою) – 200 грн.
- Парк-музей “Карпати в мініатюрі” – 30 грн.
- Зіп лайн (700 м) – 120 грн.

За бажанням у вільний час:

- Сауна 400 грн\2 год.
- Чан 1000 грн\2 год.
- Квадроцикли 800 грн\1 год.

- Поїздка в гори на позашляховиках – 1000 грн.
- Дегустація пива та квасу в броварні “Гуцульське пиво” 1л – 30 грн.
- Бджолотерапія на вулику лежанці – 150 грн\2 год.
- Риболовля (форель) 1 кг. – 200 грн.
- Рафтинг по р. Чорний Черемош 380 грн\1 сплав (1-1,5 год на воді).

У ході роботи було розраховано вартість туру на групу та одну особу, результати розрахунків представлено у табл. 4.1.

Таблиця 4.1

Калькуляція туру «Велотур по Закарпаттю» турпідприємства «Українські мандри»

№	Калькуляційна стаття	%	Вартість, грн.	
			Група з 15 людей	На одну людину
1	Страховка		1 500,00	100,00
2	Проживання у готелі		4 500,00	300,00
3	Харчування (сніданок,вечеря, сухпай)		7 500,00	500,00
4	Екскурсійне обслуговування		1 500,00	100,00
5	Разом прямих витрат:		15 000,00	1 000,00
6	Разом не прямих витрат		1 000,00	66,67
7	Собівартість туру		16 000,00	1 066,67
8	Прибуток	30	4 800,00	320,00
9	ПДВ	20	3 200,00	213,33
10	Повна вартість туру		24 000,00	1 600,00

Джерело: розроблено автором.

Отже, повна вартість туру на одну особу складає 1600 грн, з них турпідприємство отримує 320 грн. чистого прибутку, що є рентабельно для турфірми.

Прогнозний план реалізації туру на 2022 рік представлено в табл. 4.2.

Таблиця 4.2

Прогнозний план реалізації туру «Велотур по Закарпаттю» на 2022 рік

Період	Кількість реалізованих турів	Дати заїздів
Січень	-	-
Лютий	-	-
Березень	3	12.03; 18.03; 26.03;
Квітень	4	2.04; 09.04; 13.04; 20.04;
Травень	5	2.05; 6.05; 11.05; 18.05; 28.05;
Червень	5	4.06; 8.06; 13.06; 18.06; 25.06;
Липень	7	2.07; 5.07; 12.07; 17.07; 20.07; 24.07; 28.07;
Серпень	7	5.08; 9.08; 12.08; 16.08; 20.08; 25.08; 29.08;
Вересень	6	3.09; 7.09; 10.09; 15.09; 24.09; 28.09;
Жовтень	3	1.10; 15.10; 29.10;
Листопад	-	-
Грудень	-	-

Джерело: розроблено автором.

Виходячи з даних табл. 4.2 прогнозний план реалізації туру «Велотур по Закарпаттю» складає 40 турів на 2022 рік, що принесе турпідприємству дохід.

На підставі проведених розрахунків визначено фінансові результати діяльності туристичної фірми від організації туру, які подані у табл. 4.3.

Таблиця 4.3

Фінансові результати від продажу туру

Показники	Сума, грн.
Валовий дохід від надання послуг	960 000
Чистий дохід від надання послуг	800 000
Собівартість послуг	640 000
Валовий прибуток	160 000
Податок на прибуток (18%)	28 800
Чистий прибуток	131 200

Джерело: розроблено автором.

Виходячи з даних табл. 4.3 чиста рентабельність продажів становить 16,4%, а витрат 20,5%.

Суворо встановлених меж показника рентабельності немає. В середньому форматі можна назвати такі варіанти норм:

- 1-5% - невисока рентабельність;

- 2-20% - середня кількість, що забезпечує можливість стабільної роботи компанії;
- 20-30% - високий результат.

Точка беззбитковості (ТБ):

- постійні витрати – 5000 грн;
- обсяг реалізації – 40 турів на рік;
- повна вартість одного туру на групу – 24 000 грн;
- собівартість туру на групу – 16 000 грн;

$$ТБ = 40 * 5000 / (24000 - 16000) = 200000 / 8000 = 25 \text{ турів.}$$

Отже, «Велотур по Закарпаттю» забезпечує стабільну роботу турфірми «Українські мандри». Мінімальна кількість реалізації турів на рік становить 25 турів, при перевищенні якої турфірма буде отримувати прибуток.

Економічний ефект від запропонованого туру «Еко-садиба «Водограй», термальні джерела, оленяча ферма і сироварня»:

Вартість 2 денної подорожі складає 1 882 грн з особи.

У вартість входить:

- екскурсія в Хусті і відвідування Хустського замку;
- зупинка в селі Іза;
- відвідування с. Сокирниця;
- екскурсія в Селиській сироварні;
- екскурсія в “Старому підвалі”;
- транспортні послуги 2 дні;
- проживання в еко-садибі 1 ніч (номери економ з роздільними ліжками);
- 1 сніданок;
- страховка.

У вартість не входить:

- купання в “теплих водах” Велятино – 150 грн / чол.;
- дегустація вин в “Старому Подвалі” – 80 грн / чол.;
- 1 обід – 120 грн / чол.;
- дегустація сирів в “Селиській сироварні” – 85 грн / чол.;

- вхідний квиток на оленячу ферму – 20 грн / чел.
- Доплата за одномісне розміщення – 300 грн.

У ході роботи було розраховано вартість туру на групу та одну особу, результати розрахунків представлено у табл. 4.4

Таблиця 4.4

Калькуляція туру «Еко-садиба «Водограй», термальні джерела, оленяча ферма і сироварня» турпідприємства «Українські мандри»

№	Калькуляційна стаття	%	Вартість, грн.	
			Група з 15 людей	На одну людину
1	Страховка		1 500,00	100,00
2	Транспорт		4320,00	288,00
3	Проживання у еко-садибі		4 500,00	300,00
4	Харчування (сніданок)		3000,00	200,00
5	Екскурсійне обслуговування		4 500,00	300,00
6	Разом прямих витрат:		17 820,00	1 188,00
7	Разом не прямих витрат		1 000,00	66,67
8	Собівартість туру		18 820,00	1 254,66
9	Прибуток	30	5 646,00	376,40
10	ПДВ	20	3 764,00	250,93
11	Повна вартість туру		28 230,00	1 882,00

Джерело: розроблено автором.

Отже, повна вартість туру на одну особу складає 1 882 грн, з них турпідприємство отримує 376 грн. чистого прибутку, що є рентабельно для турфірми.

Прогнозний план реалізації туру на 2022 рік представлено в табл. 4.5.

Таблиця 4.5

Прогнозний план реалізації туру «Еко-садиба «Водограй», термальні джерела, оленяча ферма і сироварня» на 2022 рік

Період	Кількість реалізованих турів	Дати заїздів
Січень	3	14.01; 22.01; 29.01;
Лютий	4	4.02; 12.02; 18.02; 26.02;
Березень	4	04.03; 12.03; 18.03; 26.03;
Квітень	5	1.04; 09.04; 15.04; 23.04; 30.04;
Травень	5	2.05; 6.05; 13.05; 21.05; 27.05;
Червень	5	3.06; 11.06; 17.06; 22.06; 25.06;
Липень	7	2.07; 6.07; 13.07; 17.07; 20.07; 24.07; 28.07;
Серпень	7	5.08; 9.08; 12.08; 16.08; 20.08; 24.08; 29.08;

Продовження табл. 4.5

Вересень	6	3.09; 7.09; 10.09; 15.09; 24.09; 28.09;
Жовтень	3	1.10; 15.10; 29.10;
Листопад	3	4.11; 12.11; 19.11;
Грудень	3	2.12; 17.12; 23.12;

Джерело: розроблено автором.

Виходячи з даних табл. 4.5 прогнозний план реалізації туру «Еко-садиба «Водограй», термальні джерела, оленяча ферма і сироварня» складає 55 турів на 2022 рік, що принесе турпідприємству дохід.

На підставі проведених розрахунків визначено фінансові результати діяльності туристичної фірми від організації туру, які подані у табл. 4.6.

Таблиця 4.6

Фінансові результати від продажу туру

Показники	Сума, грн.
Валовий дохід від надання послуг	1 552 650
Чистий дохід від надання послуг	1 293 875
Собівартість послуг	1 035 100
Валовий прибуток	258 775
Податок на прибуток (18%)	46 579, 50
Чистий прибуток	212 195, 50

Джерело: розроблено автором.

Виходячи з даних табл. 4.6 чиста рентабельність продажів становить 16,4%, а витрат 20,5%.

Точка беззбитковості (ТБ):

- постійні витрати – 5000 грн;
- обсяг реалізації – 55 турів на рік;
- повна вартість одного туру на групу – 28 230 грн;
- собівартість туру на групу – 18 820 грн;

$$ТБ = 55 * 5000 / (28230 - 18820) = 275000 / 9410 = 30 \text{ турів.}$$

Отже, тур «Еко-садиба «Водограй», термальні джерела, оленяча ферма і сироварня» забезпечує стабільну роботу турфірми «Українські мандрі».

Мінімальна кількість реалізації турів на рік становить 30 турів, при перевищенні якої турфірма буде отримувати прибуток.

Якщо показник невисокий, це можна виправити. Ось як це зробити:

Мотивувати працівників. Пояснити, чого прагне компанія і як це позначиться з їхньої зарплати. Провести тренінг чи навчання, якщо необхідно. Вивчити стан ринку. Подивитися, як справляються конкуренти та застосувати деякі їхні практики. Вивчити тренди у своїй галузі для оновлень. Можливо нові рішення допоможуть оптимізувати витрати. Вести статистику для аналізу.

Сукупність цих методів допоможе не тільки підвищити рентабельність, а й відстежити основні проблеми, через які зменшується показник.

Світові стратегії соціально-економічного й екологічного розвитку визначають значну роль туристичної галузі, як однієї з найважливіших сфер життєдіяльності. Все більшої популярності і розповсюдженості серед населення в період світової економічної кризи, викликаної пандемією, набуває зелений туризм. З переходом України на засади самоврядування та самозабезпечення, в результаті процесів децентралізації, зелений туризм стане стимулюючим фактором підвищення ефективності економічного розвитку сільських територій.

З розвитком зеленого туризму створюються суспільні блага, він визначається як пріоритетний сектор диверсифікації аграрного сектору економіки і підтримки добробуту сільського населення, але вимагає особливих заходів під час довготривалих обмежень руху як внутрішніх так і зовнішніх туристичних потоків. В умовах карантину головним туристичним трендом претендують стати так звані мікролокації, суть яких полягає в коротких відпустках ближче до дому далеко від популярних туристичних маршрутів, це зекономить час, гроші та знизить вплив подорожей на навколишнє середовище.

Екологічний туризм може принести великий дохід до державного бюджету, тим більше в регіоні країни, що розвивається. На багатьох територіях регіону екологічний туризм може стати галуззю спеціалізації (наприклад, в

гірських районах), представляючи конкурентоспроможну альтернативу руйнуючій природі виробничо-господарській діяльності.

Висновки до розділу 4

Наслідуючи приклад європейської туристичної практики можна започаткувати та більш розвинути нові форми екотуризму, такі як природні парки, еко-курорти, еко-котеджі, екостежки, глемпінги та інші.

Для популяризації відпочинку на лоні природи, який не підвладний модним тенденціям чи туристичним трендам, було розроблено такі екологічні маршрути, як «Велотур по Закарпаттю» та «Пішохідний маршрут на гору Говерлу».

У Закарпатському регіоні є достатня кількість сприятливих умов для організації екологічного туризму у будь-який період року. Під час екологічних турів туристи мають можливість відпочити, відчутти гірське повітря, посмакувати екологічно чисті продукти місцевої кухні, побувати в екологічно чистій місцевості й насолодитися природою.

Найбільш перспективними для розвитку екологічного туризму в Закарпатті є гірські ландшафти, парки та різні курорти, заради яких туристи приїжджають з усіх країн. Розвиток екологічного туризму навчить відвідувачів берегти природу, докільля й усе, що знаходиться навкруги нас. Окрім цього, екологічний туризм дасть змогу поповнити бюджет Закарпатської області, створити робочі місця. Прибуток матимуть усі сільські садиби, що співпрацюють із туристичними операторами чи викладають свої номери в Інтернет.

ВИСНОВКИ

Відповідно до поставленої мети в випускній кваліфікаційній роботі проведений аналіз можливостей розвитку туристичної сфери на базі природного потенціалу Закарпатської області, запропоновано заходи, щодо розвитку та використання природного потенціалу регіону. За результатами проведеного дослідження зроблено такі висновки.

Закарпатська область є однією з найпопулярніших і найпривабливіших туристично-рекреаційних областей України. В сучасних умовах туристично-рекреаційний потенціал відіграє провідну роль у формуванні господарського комплексу області. За даними індустрії туризму та відпочинку, він є однією з провідних і найбільш прибуткових в регіоні. З огляду на особливості району дослідження, слід зазначити, що індустрія туризму і відпочинку в регіоні значно розвинулася завдяки своєму вигідному географічному положенню, багатим природним ресурсам та історико-культурного потенціалу.

Спектр видів туризму, які можна було б успішно розвивати в регіоні Українських Карпат, дуже широкий. Справа стоїть лише за інвестиціями і зваженою рекламною політикою. Проте не варто забувати і про ті види туризму, які вимагають лише організаційних і творчих зусиль.

Аналізуючи умови та стан освоєння рекреаційних ресурсів області, необхідно зупинитися на значенні і ролі туризму. Природні, кліматичні та ландшафтні умови Закарпаття сприятливі для організації різноманітних за видами, формами і способами проведення активних форм відпочинку. Найбільш популярними і поширеними на сьогодні в Карпатах є гірськолижний та пішохідний туризм. Не дістали ще достатнього розвитку такі перспективні і цікаві його види як екотуризм, велотуризм, водний та кінний туризм, сільський зелений туризм тощо.

До негативних чинників, які найбільше спричиняють порушення екологічного стану рекреаційних зон Закарпаття можна віднести і виснаження природних ресурсів, і забруднення довкілля. Насамперед, це виявляється у

безконтрольній вирубці лісів, пошкодженні чи знищенні деревостанів, ерозії ґрунтів, забрудненні повітря викидами автомобільного транспорту та викидами стаціонарних джерел забруднення, тощо.

Першочергові дії, спрямовані на підтримку якості природного середовища краю, повинні включати не тільки дозвільні та заборонні заходи, а й заходи, націлені на відновлення і покращення природних зон (ресурсів) та мінімізацію негативного антропогенного впливу на об'єкти довкілля.

Екологічний туризм або зелений туризм - це відносно новий для України тип відпочинку в сільській місцевості, під час якого відпочиваючі мають змогу пізнавати природу, культуру та історію краю, займатися активним відпочинком. Екотуризм дає змогу відпочити від проблем великих міст, забути про свої щоденні клопоти і насолоджуватися природою в екологічно чистих краях.

Для популяризації відпочинку на лоні природи, який не підвладний модним тенденціям чи туристичним трендам, було розроблено такі екологічні маршрути, як «Велотур по Закарпаттю» та «Еко-садиба «Водограй», термальні джерела, оленяча ферма і сироварня».

Згідно прогнозів провідних світових експертів екологічний туризм має велике майбутнє, чим більше він отримає капіталовкладень, тим швидше та результативніше будуть вирішуватися більшість екологічних проблем. Екологічний туризм має всі шанси змінити людину в кращий бік, сформувавши базові основи екологічної культури.

З розвитком зеленого туризму створюються суспільні блага, він визначається як пріоритетний сектор диверсифікації аграрного сектору економіки і підтримки добробуту сільського населення, але вимагає особливих заходів під час довготривалих обмежень руху як внутрішніх так і зовнішніх туристичних потоків. В умовах карантину головним туристичним трендом претендують стати так звані мікролокації, суть яких полягає в коротких відпустках ближче до дому далеко від популярних туристичних маршрутів, це зекономить час, гроші та знизить вплив подорожей на навколишнє середовище.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архітектурна спадщина Ужгорода. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2018. 356 с.
2. Бейдик О.О., Новосад Н.О. Фактори формування туристичних регіонів і центрів в'їзного туризму України // Проблеми міжнародного туризму: зб. наук. статей. К.: ППНВ, 2010. С.285-299.
3. Вуйцик О.І. Вплив рекреаційно-туристичного комплексу на розвиток економіки держави. Вісник Львів. ун-ту. Серія: міжнародні відносини. 2008. Вип. 24. С. 35–42
4. Газуда М.В., Ерфан В.Й., Газуда С.М. Особливості надання послуг у туристичній сфері регіону // Науковий вісник Ужгородського Ужгородського університету. Серія Економіка. 2014. Вип.1(42). С.261-265.
5. Гоблик В.В. Перспективи діяльності туристично-рекреаційної сфери Карпатського регіону в контексті сталого розвитку туризму і курортів в Україні // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Структурна трансформація територіальних суспільних систем. (Збірник наукових праць). Випуск 5 (67)/ НАН України. Інститут регіональних досліджень. Редкол.: відп. ред. д.е.н., проф. Бойко Є.І. – Львів, 2007. – С, 347-348.
6. Головне управління статистики у Закарпатській області – [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.stat.uz.ua
7. Грушка О.Р. Туристичне краєзнавство: Монографія / О.Р.Грушка. К.: Либідь, 2008. 270 с.
8. Державна служба статистики України: регіональна статистика. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
9. Державна служба туризму і курортів України – [Електронний ресурс]– Режим доступу: <http://www.tourism.gov.ua>

10. Державне управління охорони навколишнього природного середовища в Закарпатській області. Доповідь про стан навколишнього природного середовища в Закарпатській області за 2009 рік.
11. Для зростання у промисловості Закарпаття є ще чимало незадіяних резервів. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://uareporter.com/novosti/5552>
12. Для зростання у промисловості Закарпаття є ще чимало незадіяних резервів. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://uareporter.com/novosti/5552>
13. Закарпатська ОДА – [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.carpathia.gov.ua
14. Закарпаття – санаторії та туризм. Статистичний збірник. Головне управління статистики в Закарпатській області. Ужгород, 2006. – 83 с.
15. Закарпаття 2005. Статистичний щорічник. Державний комітет статистики України. Головне управління статистики у Закарпатській області. – Ужгород, 2006. – 592с.
16. Інвестиції та інноваційний розвиток (матеріали Державного агентства України з інвестицій та інновацій до парламентських слухань «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 рр. в умовах глобалізаційних викликів») [Електронний ресурс] – С.617. – Режим доступу: <http://kno.rada.gov.ua/komosviti/doccatalog/document?id=48726>
17. Карпатський біосферний заповідник. Туристична привабливість Карпатського біосферного заповідника. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://cbr.nature.org.ua/ecotur_u.htm.
18. Карташевская И.Ф. Туристские потоки как управляемая категория базисной модели рекреационной системы // Культура народов Причерноморья. 2005. №63. С.53-57.
19. Колективні засоби розміщування в Україні у 2018 році : статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. Київ, 2019. 142 с.
20. Лендел М.А., Морохович В.С. Сучасний стан готельного господарства в Закарпатській області та прогнозування його розвитку. Науковий вісник Ужгородського університету. 2019. Вип. 1(53). С. 65–70.

21. Лужанська Т.Ю. Сільський туризм: історія, сьогодення та перспективи: навч. посібн. / Т.Ю. Лужанська, С.С. Махлинець, Л.І. Тебляшкіна; за ред. проф. І.М. Волошина. К.: Кондор, 2008. 385 с.
22. Лужанська Т.Ю. Сільський туризм: історія, сьогодення та перспективи: навч. посібн. / Т.Ю. Лужанська, С.С. Махлинець, Л.І. Тебляшкіна; за ред. проф. І.М. Волошина. К.: Кондор, 2008. 385 с.
23. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти). 2-е вид., перероб. та доп. - К.: Альтерпрес, 2003. - 436 с.
24. Магійович Р.І., Пилип'як О.В., Шкрібинець О.О. Розвиток туристично-рекреаційного комплексу в Західному регіоні. Науковий вісник НЛТУУ. 2008. Вип.18.7. С. 164–169
25. Мальська М.П., Антонюк Н.В., Ганич Н.М. Міжнародний туризм і сфера послуг. К.: Знання, 2008. С.335-359.
26. Марцин В.С. Особливості залучення іноземних інвестицій за умов виходу з кризи // Проблеми науки. - 2011. - №3 – С. 2-10.
27. Молнар О.С., Сержанов В.В., Важинський Ф.А. Функції та структура туристично-рекреаційного комплексу регіону. Науковий вісник Ужгородського університету. Економіка. 2008. Вип. 26. С. 30–36.
28. Національний природний парк «Синевир». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://synevir.karpat.org>.
29. Офіційний веб-сайт Головного управління статистики у Закарпатській області. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.uz.ukrstat.gov.ua/>.
30. Офіційний сайт Головного управління статистики у Закарпатській області. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.uz.ukrstat.gov.ua>
31. Поп С.С. Природні ресурси Закарпаття: навч. посібн. / С.С. Поп. 2-ге вид., зі змін, та доп. Ужгород: Спектраль, 2003. 296 с.
32. Попова Ю.М. та Макаренко М.Ю. Туризм у сфері міжнародних фінансів та перспективи його розвитку в Україні // Економіка і регіон. - 2010. - № 1. – С.157-160.

33. Програма розвитку туризму і курортів у Закарпатській області на 2011-2015 рр. від 16.12.2010 р. №72. Ужгород, 2013. 18 с.
34. Регіон: соціально-економічні трансформації. Монографія / Пітюлич М.І., Кушнір Ю.Б., Лавренюк Є.С., Молнар О.С. – Ужгород: Карпати. - 2007. – 416 С.
35. Регіональна стратегія розвитку Закарпатської області на період 2021–2027 років. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://dfrr.minregion.gov.ua/foto/projt_reg_info_norm-/2020/01/rsr_2027.pdf
36. Розвиток підприємств–суб’єктів підприємницької діяльності Закарпаття за 2009 рік: Статистичний щорічник / Головне управління статистики. – Ужгород, 2010. – 247 с.
37. Розпорядження Закарпатської облдержадміністрації «Про стратегію розвитку екологічного туризму та еколого-освітньої діяльності на території Закарпатської області» №83 від 28 лютого 2007 р.
38. Сільський туризм - що це таке . [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.bucoda.cv.ua/tour/1/2_1.html.
39. Соціально-економічне становище України за січень–квітень 2011 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
40. Соціально-економічний розвиток України (регіональний розріз) за січень–квітень 2011 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
41. Сочка К.А. Організація рекреаційної діяльності / Інститут державного управління і регіонального розвитку. – Ужгород. - 1997. – 63 С.
42. Ставська Ю.В. Сільський зелений туризм як напрям розвитку сільських територій. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2019. № 1. С. 85–102.
43. Статистична інформація. Туризм. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/turism/>.
44. Статистичний збірник «Регіони України» / Державний комітет статистики України, 2010. – ч. 2, К. – 804 С.

45. Статистичний збірник. Закарпаття - санаторії та туризм. Ужгород, 2013. 103 с.
46. Стеченко Д.М., Забалдіна Ю.Б. Економічна діагностика регіонального ринку туристичних послуг // Університетські наукові записки. 2006. №1(17). С.350-355.
47. Стратегія економічного та соціального розвитку Закарпатської області до 2015 року" / Затверджено рішенням Закарпатської обласної державної адміністрації від 23.11.2006 р.
48. Ужанський національний природний парк. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.unpp.com.ua/>.
49. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія: навч. посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2007. 312 с.
50. Центр культури національних меншин Закарпаття. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://centerkyltyr.pp.ua/>.
51. Цікаве Закарпаття. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.kolyba.org.ua/unikalne-zakarpattja/istorija-zakarpattja/589-cikavyak>
52. Шиманська В. Розвиток регіонального туристичного комплексу як засіб підвищення конкурентоспроможності держави // Вісник. - 2010. - № 3. – С.123-124.
53. Шпак Л.О. Аналіз зовнішнього середовища та структури туристично-рекреаційного комплексу України. Інвестиції: практика та досвід. 2015. Вип. 24. С. 21–26.
54. Шпак Ю.І. Природно-ресурсний потенціал Закарпатської області та проблеми його раціонального використання / Ю.І. Шпак // Механізм регулювання економіки. 2005. № 4. С.258-264.
55. UNWTO. Tourism Highlights 2017. Edition. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://wto/WTO_highlights_2017.pdf

ДОДАТКИ

Додаток А

ПРИРОДНІ ТУРИСТИЧНІ РЕСУРСИ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Сологуб Ю.І., к.геогр.н., доцент,

Шабалда О.Д., здобувач,

Національний університет харчових технологій

(НУХТ), м. Київ

Вступ. Закарпаття за своїми фізико-географічними, кліматичними, природно-ресурсними та соціально-економічними умовами відноситься до територій, сприятливих для розвитку рекреації.

Актуальність теми. Закарпаття має значний потенціал для того, щоб стати осередком туризму світового рівня. Запорукою ділової та інвестиційної активності у туристично-рекреаційному комплексі є ефективне освоєння та використання існуючого туристично-рекреаційного потенціалу.

Матеріали та методи дослідження виступають: методи структурно- системного аналізу.

Результати та обговорення. Закарпаття розташоване на крайньому південному заході України. Майже дві третини території займають Карпатські гори, що простягаються з північного заходу на південний схід, решту – Закарпатська низовина.

Розвитку рекреаційної діяльності сприяє залісненість території, яка складає біля 50% площі області. На Закарпатті поступово формується туристично-рекреаційний комплекс з двома чітко визначеними сезонами – літнім (оздоровлення, відпочинок, лікування) та зимовим (гірськолижний) [1].

Закарпаття характеризується значною кількістю рік, струмків, потічків: 152 ріки мають довжину більше 10 км (Ріка, Теремля, Синявка, Озерянка, Велика Уголька, Піня, Веч та інші).

На Закарпатті взято на облік 454 об'єкти природно-заповідного фонду загальною площею 171420,272 га, з них загальнодержавного значення – 34 об'єкти загальною площею 155609,51 га, місцевого значення – 416 об'єктів загальною площею 15810,762 га. [1].

Висновок. Закарпатська область володіє унікальними рекреаційно-туристичними ресурсами. В регіоні інтенсивно розвивається сільський зелений туризм, зростає мережа приватних садиб, власники яких пропонують цікаві програми відпочинку для своїх гостей.

В області є хороші можливості розширити туристичну діяльність в цьому регіоні. Все це дає підстави розглядати область як одну з найбільш перспективних для розвитку екологічного та зеленого туризму.

Література

1. Волошин І.М. Туристична привабливість природно-заповідного фонду Закарпатської області та перспективи його використання/ І.М.Волошин, Г.В. Симочко // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці: Вид. "Географія" No587–588.2011. – С.54-59.

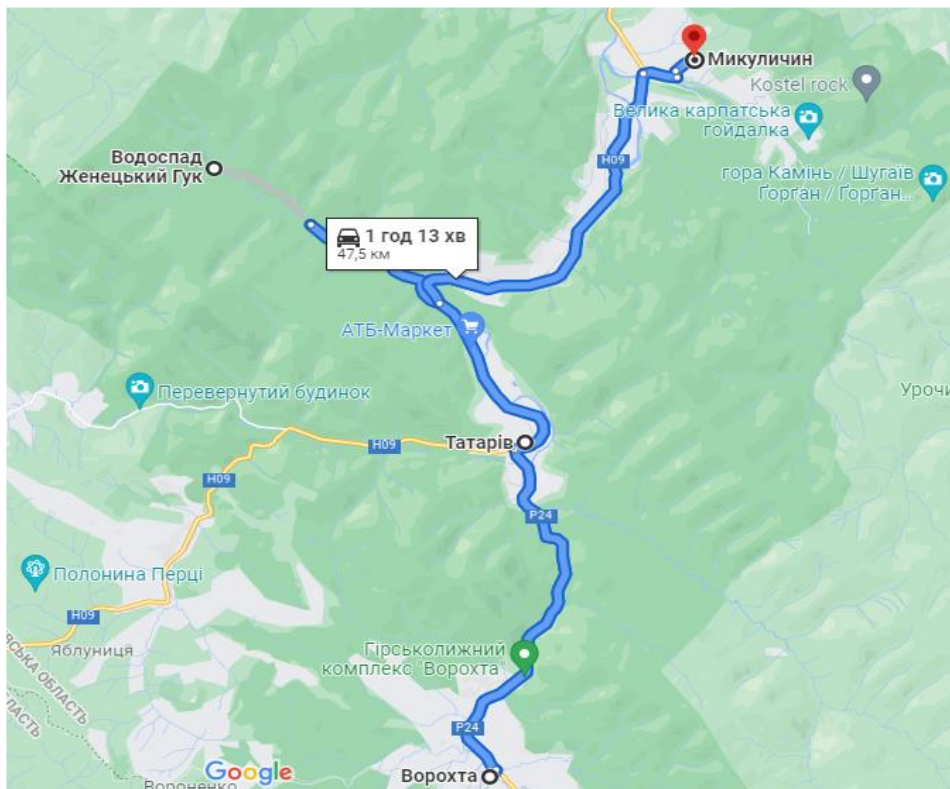
Закарпатська область

Схеми маршрутів «Велотуру по Закарпатті»

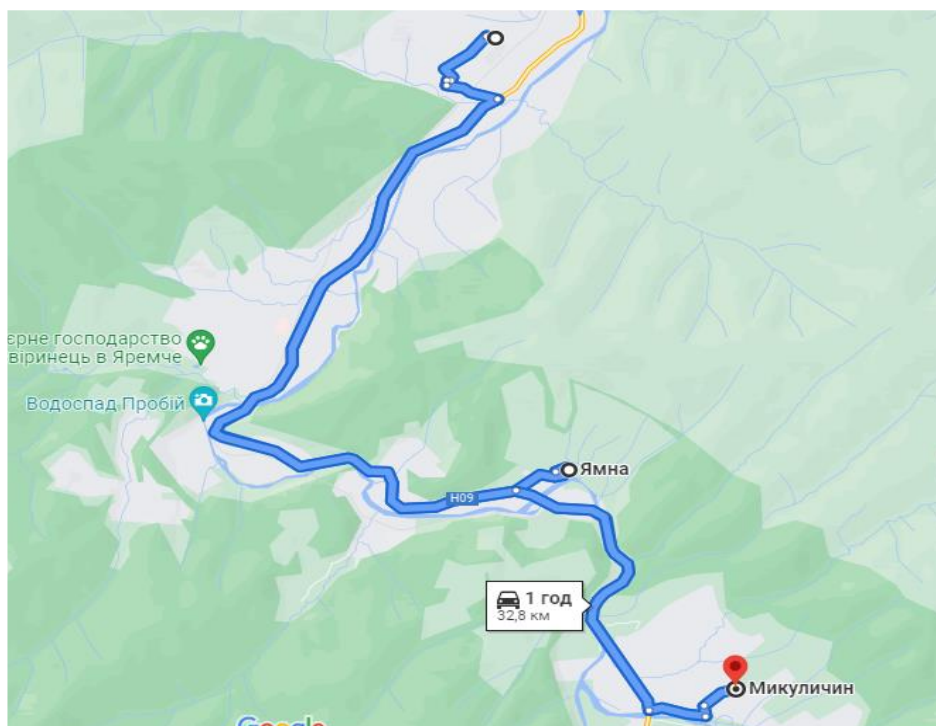
День 1

Микуличин – Водоспад Гук – Татарів – Ворохта – Микуличин

День 2

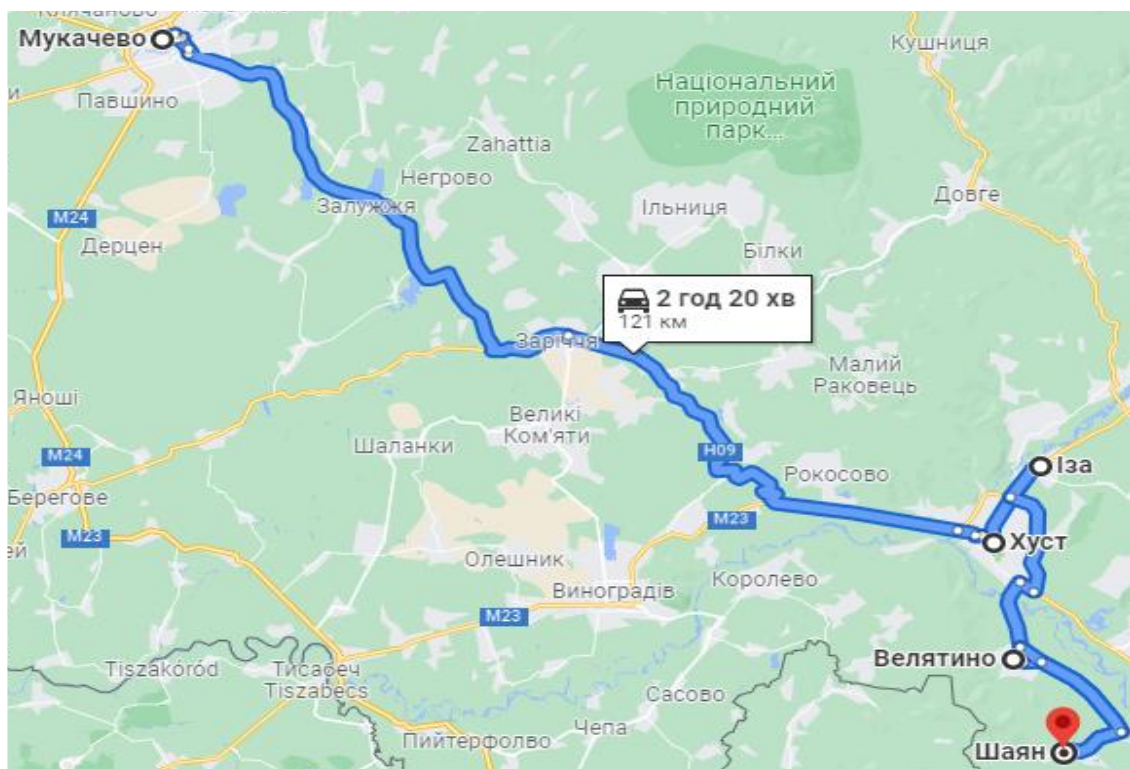
Микуличин – Ямна – Яремче – Дора – Микуличин

Схеми маршрутів «Еко-садиба «Водограй», термальні джерела, оленяча ферма і сироварня»

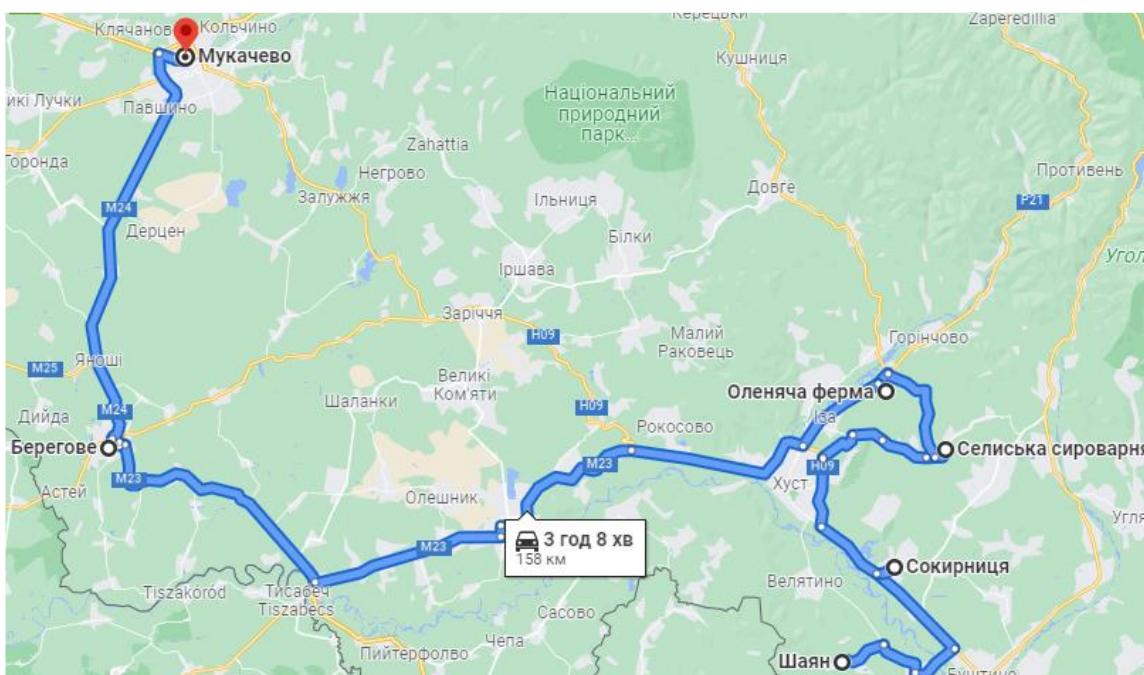
День 1

Мукачєво – Хуст – Іза – Шаян – Велятино - Шаян

День 2

Шаян – Сокирниця – Селиська сироварня – Оленяча ферма – Берегове – Мукачєво

**Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, за
видами туризму Закарпатської області**

Роки	Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, усього (осіб)	У тому числі		
		в'їзні (іноземні) туристи (осіб)	виїзні туристи (осіб)	внутрішні туристи (осіб)
2000	144 775	6 411	97 181	41 183
2001	71 104	6 542	20 518	44 044
2002	77 225	6 708	16 675	53 842
2003	91 054	11 339	13 881	65 834
2004	52 569	10 112	5 320	37 137
2005	63 796	14 728	7 377	41 691
2006	69 942	11 726	10 011	48 205
2007	72 970	8 985	11 456	52 529
2008	76 965	10 735	12 710	53 520
2009	56 320	7 761	9 305	39 254
2010	52 080	8 425	11 423	32 232
2011	21 773	722	10 806	10 245
2012	20 180	733	11 792	7 655
2013	19 892	515	12 963	6 414
2014	11 625	6	9 815	1 804
2015	10 656	13	7 594	3 049
2016	11 601	68	7 939	3 594
2017	14 652	102	10 534	4 016
2018	25 348	183	18 907	6 258
2019	28 044	114	19 962	7 968
2020	14 669	-	12 156	2 513

*2000–2010 роки – за даними Міністерства інфраструктури України, починаючи з 2011 року – за даними Держстату.